

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Чхеїдзе Гела Мурманович
Джужа Олександр Миколайович
Тичина Дмитро Михайлович**

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВOPOPУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ 2024

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол від 30 квітня 2024 р. №9)*

Рецензенти:

Назимко Є. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ;

Копельський В. Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ

Хчєйдзе Г. М., Джужа О. М., Тичина Д. М.

3-33 Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців в Україні: монографія. – К. : 7БЦ, 2024. – 216 с.

ISBN 978-617-549-379-3

У монографії проведений аналіз показників офіційної статистики (2014–2023 рр.) дозволив наголосити, що в умовах воєнних дій Україна зіткнулася із масовими переміщеннями населення (міграційні процеси радянського періоду – повернення репресованих і депортованих народів на історичну батьківщину; біженці; громадяни, виїжджаючи у більш розвинуті країни; іноземці, які прибувають в Україну на тимчасове чи постійне проживання; транзитні мігранти; нелегальні мігранти; вимушені внутрішні державні та міждержавні переселенці від агресивної військової політики російської федерації)

На основі узагальнення оперативної, слідчої й судової практики запропоновано концептуальне бачення системи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, у контексті реалізації державної кримінологічної політики як інструмента забезпечення національної безпеки держави з виокремленням відомостей про стан і тенденції такої етнічної злочинності, детермінанти, кримінологічні ознаки особи-злочинця, організованих груп, віктимологічні характеристики жертви-іноземця, які впливають на вибір дієвих праксеологічних заходів запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуально-профілактичному та віктимологічному рівнях з урахуванням ситуації воєнного стану в цілому по країні та в розрізі окремих регіонів (в тому числі деокупованих) й в умовах чинного кримінального, кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства.

Праця буде корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, практичних працівників правоохоронних органів, фахівців органів державної влади, суддів та всіх, хто зацікавлений у боротьбі зі злочинністю.

УДК 343.91-054.6 (477)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ.....	9
1.1. Імміграційна ситуація в Україні на початку ххі ст.....	9
1.2. Правова регламентація запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців та осіб без громадянства.....	16
1.3. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.....	40
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ.....	61
2.1. Сучасний стан, структура, динаміка та географія кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно іноземців	61
2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців	72
2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення відносно іноземців.....	91
2.4. Віктимологічні властивості жертви-іноземця у механізмі вчинення кримінальних правопорушень.....	107
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ	127

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.....	127
3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.....	143
3.3. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.....	160
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
ст.	стаття
ч.	частина, частини

ВСТУП

Військові дії на території країни, масовий міграційний процес й посилення шляхів європейської інтеграції України зумовили впровадження у правоохоронну практику дієвих стандартів захисту прав і свобод людини. Однак, лояльна державна політика щодо перебування іноземців та осіб без громадянства на території країни, в умовах протистояння сучасним викликам і загрозам, зокрема виявам організованої й професійної злочинності, зумовила втрату ціннісних орієнтирів, збільшення проявів сепаратизму, намагань створення організованих етнічних груп. Протиправні діяння вчинені за участі іноземців дедалі частіше набувають ознак тяжких та особливо тяжких злочинів, а діяльність організованих груп і злочинних організацій набуває форм транснаціональних латентних зв'язків, конспірації і маскуванню вчинюваних ними діянь, застосуванням сучасних видів зброї та вибухівки, що доповнюється єдністю за етнічною (національною) ознакою.

На підтвердження вищевикладеного аналіз стану безпеки і правопорядку в Україні станом на 2021 рік засвідчив, що негативні процеси, які спостерігалися останніми роками, не тільки збереглися, але й дещо посилюються, зокрема у 2021 р. було зафіксовано 980 потерпілих іноземців, що у 2 рази менше, ніж у минулому році (2017 р.: +54,4 % (1927); 2018 р.: -22,2 % (1430); 2019 р.: +21,0 % (1762); 2020 р.: -17,0 % (1621)), причому 52 з них – загинули; з них – 18 були неповнолітніми, 6 – членами дипломатичного корпусу, а 4 – нелегальними мігрантами, біженцями та особами без громадянства. Частка кримінальних правопорушень, учинених стосовно іноземців та осіб без громадянства, щорічно у загальному масиві внесених відомостей до ЄРДР сягає близько 1 %.

Суттєве скорочення чисельності іноземних громадян, які постраждали від кримінальних посягань, пов'язано з кардинальним обмеженням в'їзду–виїзду з країни внаслідок коронавірусного карантину, а також воєнними діями на території України і відповідно зменшенням числа таких осіб в країні. Зниження рівня реєстрації кримінальних правопорушень в останні роки збігається зі зміною міграційної ситуації. У 2014–2015 рр. чисельність прибулих та вибулих осіб перевищувала 500 тис., а у 2018 р. чисельність збільшилася до 629,3 тис. (+42,3 %),

а тих, що вибули, – до 610,7 тис. (+41,9 %). У 2021 р. показники міграційного руху скоротилися і становили: прибулих – 576,0 тис. осіб (–8,5 %), вибулих 554,5 тис. осіб (–9,2 %) [157].

Такі міграційні процеси підтверджують активне включення України до процесів міждержавного переміщення людей. Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні дестабілізуючі фактори, що обумовлюють напруженість і подальше ускладнення безпекової ситуації в державі. Війна, а також інші соціальні чинники зумовили масштабний процес внутрішньої міграції. Станом на початок 2023 р. в Україні офіційно зареєстровано 4867106 внутрішньопереміщених осіб, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. При цьому питання їх облаштування, зайнятості, вирішення соціально-побутових проблем належним чином не вирішені.

Пошук нових (альтернативних) методів запобігання кримінальним правопорушенням усе частіше орієнтує кримінологів на проблеми жертви суспільно небезпечних діянь, чинники, що визначають здатність окремих осіб та їх груп у певних ситуаціях ставати об'єктом посягань, учинених з різних мотивів. Виходячи з офіційних статистичних даних, не можна стверджувати, що кримінально-протиправні діяння відносно таких осіб не становлять значної загрози для українського суспільства, адже кримінальним правопорушенням, що вчиняються стосовно них властива латентність (близько 89 %). До того ж в умовах політичної та міжнародної ситуації, в якій опинилася Україна останніми роками, кримінологічна характеристика цього сегменту злочинності стає необхідною.

Оригінальні ідеї в контексті розроблення системи кримінологічного впливу на злочинність та окремі її сегменти свого часу висвітлювали представники провідних вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл, зокрема О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєва, В. М. Бєсчастний, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джужа, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, Т. В. Корнякова, М. В. Корнієнко, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. А. Мозоль, Є. С. Назимко, А. А. Небитов, Ю. В. Нікітін,

Ю. В. Орлов, М. С. Пузирьов, А. В. Савченко, М. О. Семенишин, В. І. Шакур, О. Н. Яриш та ін.

Окремі аспекти поведінки жертви кримінальних правопорушень, її правового захисту, заходи віктимологічного запобігання в контексті етнічної складової висвітлювали представники української (С. В. Албул, А. М. Бабенко, Н. В. Бондаренко, О. М. Гумін, А. В. Калініна, А. П. Мозоль, А. Ф. Мота, Д. О. Назаренко, А. В. Новіченко, Ю. В. Орлов, В. І. Олефір, М. В. Підболячий, Ю. І. Римаренко, В. Г. Сєврук, Ю. О. Стрелковська, В. О. Туляков, С. О. Філіппов та інші) та західноєвропейської (М. Вольфганг, Р. Гассер, Б. Мендельсон, Б. Станков, А. Фаттах, Г. Шнайдер), американської (Ф. Вертхам, Т. Кук, Р. Мерстон, Т. Тайлер, Дж. Фарелл, Ж. Флеммінг) наукових шкіл.

Напрацювання зазначених та інших дослідників становлять теоретичне підґрунтя для вирішення численних практичних проблем, що виникають у правоохоронній і правозастосовній діяльності. Аналіз наукових робіт, національного законодавства України, статистичних матеріалів, слідчої та судової практики свідчить, що ця важлива з практичного погляду і складна в теоретичному плані проблема не має достатньої наукової розробленості. У нинішніх умовах актуалізується потреба у формуванні суттєво оновленої моделі забезпечення безпеки людини з урахуванням внутрішніх і зовнішніх міграційних й імміграційних процесів і впливу на них військових дій, що має ґрунтуватися на апробованій вітчизняною та зарубіжною практикою системі скоординованих заходів кримінологічної і віктимологічної профілактики з використанням безпекових можливостей органів сектору безпеки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ

1.1. Імміграційна ситуація в Україні на початку XXI ст.

З давніх-давен людина пересувалась територією Землі, що характеризує специфічність людського способу життя. Іншими словами, правова природа міграції полягає у праві людини на свободу пересування й виборі місця проживання.

За період свого існування *Homo sapiens* ворогував, торгував, об'єднувався, розмежовувався і водночас – розвивався на підставі одвічного переміщення на просторах всієї планети.

За останні дві тисячі років у житті людства зафіксовано такі найбільш масові міграційні потоки:

1) II ст. – початок X ст. так зване велике переселення народів. У цей час під ударами варварів перестала існувати Римська імперія (410 рік). У результаті масових міграцій на початку VI ст. утворився ранньофеодальний європейський світ [253, с. 27].

2) XIII ст. – освоєння території Азії та Європи монголо-татарами й утворення Золотої Орди (1242 рік).

3) на початку XV ст. в Європу ринули турки-османи, в результаті на Близькому Сході виникла нова супердержаву – Османська імперія.

4) кінець XV ст. ознаменувався початком великих географічних відкриттів. З метою освоєння європейцями американського континенту було насильно вивезено майже 100 млн. осіб [90, с. 454].

5) з XVII ст. до XIX ст. найзначніші міграційні потоки ініціювалися колоніальними країнами, що традиційно приймають мігрантів (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Бразилія та ін.).

б) XIX ст. – понад 30 млн. осіб були перевезені Великобританією з Індійського континенту для роботи в інших колоніях. Аналогічні міграції робочої сили відбувалися і в Східній Азії.

Період індустріалізації, що розпочався у XIX ст., характеризувався відносно вільною міграційною політикою. Відсутність паспортів фактично не обмежувала міграцію населення. Імміграційний контроль був запроваджений під час Першої світової війни. Тоді і вводилися паспорти, як інструмент контролю на кордонах.

Розпад колоніальної системи в 1940 – 1950 роках породив нову хвилю міграції. Відносно ліберальна імміграційна політика нових незалежних держав існувала у зв'язку з великою потребою у робочій силі для відбудови Західної Європи.

Шістдесяті роки XX ст. характеризувалися масовою трудовою імміграцією не лише до Європи, а й до країн, що традиційно приймають, де також спостерігалось економічне зростання. Визначальною рисою цього періоду була зміна імміграційної політики. Відтепер перевагу надавали не тільки іммігрантам з Європи, а й представникам будь-якої національності з необхідною кваліфікацією.

Освоєння незорих просторів Російської імперії супроводжувалось масовими переселеннями українців. Наприкінці XIX ст. жителі України становили 36 % усіх мігрантів імперії, у 1901–1910 роках їх частка зросла до 49 %, а 1914 року досягла 60 % [203, с. 242].

До початку XX ст. законодавство Російської імперії не дозволяло вільного переходу своїх підданих у громадянство інших держав. Але згодом була дозволена діяльність еміграційних агентств на території Росії. Саме у цей період почалась активна еміграція населення із західноукраїнських земель за океан, яка становила з 1895 по 1913 роки близько півмільйона чоловік [198, с. 432].

За радянської влади зовнішні міграційні потоки в Україні, як і в інших союзних республіках, були припинені. В'їзд суворо регламентувався, нечисленні іноземці, які прибували в країну, знаходилися під пильним контролем відповідних служб. Водночас кордони України, як держави у складі СРСР, з

сусідніми радянськими республіками мали статус кордонів адміністративних одиниць.

Проте, незважаючи на «залізну завісу» із зовнішнім світом, повністю зупинити еміграцію все ж не вдалося. Не маючи офіційної можливості емігрувати, люди використовували нелегальні шляхи виїзду: відрядження, туристичні подорожі тощо [193, с. 224].

В цей час великих розмірів набула внутрішня українська міграція. Насильницька колективізація супроводжувалася виселенням за межі України близько мільйона осіб; майже два мільйони осіб були евакуйовані у роки Великої Вітчизняної війни до східних регіонів СРСР. Значна частина населення окупованих німцями територій України була вивезена до Німеччини як робоча сила.

У повоєнний період розмаху набули переселення з України до Середньої Азії та Сибіру. Українська молодь брала активну участь в освоєнні цілини в Казахстані і на новобудовах Сибіру. Водночас Україна приймала переселенців з інших республік СРСР. Частка міжреспубліканської міграції в прирості її населення упродовж трьох десятиліть утримувалась на рівні 25 %.

Після проголошення у 1991 році державної незалежності Україна стала відкритою для зовнішнього світу, лібералізувався порядок перетину державного кордону як українськими громадянами, так і іноземцями.

Однак, це не було забезпечено адекватним візовим та імміграційним контролем, що створило небачені раніше можливості для в'їзду в Україну громадян так званих третіх держав. Цим скористалися переправники нелегальних мігрантів з азійських країн до Західної Європи транзитом через Україну. У зв'язку з цим намітилася нова тенденція в динаміці, структурі й напрямках міграційних потоків [163, с. 42–45].

На розвиток сучасних міграційних процесів в Україні впливають кілька важливих чинників, серед яких військова агресія щодо України й обумовлена ними економічна криза; започаткування важливих реформ, які, однак, виявилися недостатньо рішучими та послідовними; просування шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції, зокрема набуття у

червні 2017 р. безвізового режиму з Європейським Союзом (ЄС); міграційний досвід та розгалужені міграційні мережі, що сформувалися в результаті багаторічної активної участі українців у трудових міграціях за кордон [160; 130].

Так, для постійного проживання в Україні іноземцям необхідно отримати дозвіл на імміграцію. Щорічно оформлювалося 22-25 тис. таких дозволів, проте після 2014 р. їх кількість скоротилася і в 2019 р. становила лише 14,2 тис. Частина іноземців перебуває в Україні тимчасово, на 31 грудня 2019 р. їх нараховувалося 133 тис. Переважно це студенти українських вузів та тимчасові працівники. Після обумовленого складною безпековою та економічною ситуацією спаду, чисельність іноземних студентів у вищих навчальних закладах країни знову почала зростати і в 2018/2019 навчальному році становила майже 55 тис. Більшість із них були громадянами Індії (19,7%), Марокко (9,9%), Азербайджану (8,2%) та Таджикистану (5,3%) [160].

Державна служба зайнятості, що видає дозволи на працевлаштування іноземців, облікувала в 2018 р. 16 тис. іноземних працівників. Трудові іммігранти – це переважно керівники та менеджери, зайняті у сфері торгівлі та ремонту, промисловості, інформації та телекомунікації. Найчисельнішими в 2018 р. серед них були громадяни Туреччини (близько 3 тис.), Російської Федерації (1,6 тис.), Китаю та Білорусі (по близько 1 тис.).

Загострення проблеми підтверджують також і дані європейських країн щодо громадян України, які є порушниками міграційного законодавства країн перебування

У 2009 р. – визнано біженцями 3 тис. чоловік, у 2014 – 5 тис. чол., у 2018 р. – 3,5 тис. чоловік; у 2020 р. – 4,1 тис. чоловік [209; 33; 134; 136; 244; 52].

Поряд з легальною міграцією, в останні роки набула значного поширення і нелегальна міграція, яка становить певний кримінологічний інтерес. Міграція фізичних осіб поширена у світі як складний соціальний феномен, має об'єктивні передумови та закономірний характер. Міграція фізичних осіб складається з міграційних потоків. Її форми залежать від міграційної політики держави на конкретний період [267, с. 23].

На думку більшості демографів, міграція – процес переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною назавжди або на час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього [140, с. 55].

Додатково можна отримати інформацію щодо кількісних показників нелегальної міграції за даними Державної міграційної служби та Державної прикордонної служби України. Так, за даними Державної міграційної служби України, рівень виявлених нелегальних мігрантів становив: у 2014 р. – 3158; 2015 р. – 5111; 2018 р. – 6390; 2019 р. – 9678; 2020 р. – 11 194 [184].

Аналіз загальних результатів Державної прикордонної служби України свідчить про зростання за певні періоди кількості випадків затримання нелегальних мігрантів: у 2018 р. – 1040; 2019 р. – 3800; 2020 р. – 3268 [185].

У той же час, Війна на сході України, а також інші соціальні чинники зумовили масштабний процес внутрішньої міграції. За оцінками Мінсоцполітики загальна кількість переселенців в Україні станом на грудень 2020 року складала майже 1,7 млн. осіб.

Міграція в цілому і нелегальна міграція зокрема є одними з факторів, що впливають на стан злочинності в світі [237]. Так, згідно з даними засобів масової інформації, до Європейського Союзу щорічно незаконно прибуває більше 500 тис. осіб, не враховуючи сотень тисяч біженців. Загальна чисельність нелегальних іммігрантів в Європі – від 3 до 7 млн осіб. Найбільша кількість незаконних іммігрантів зосереджена у Польщі, Франції, Німеччині, Нідерландах, Великобританії, Італії, Португалії. Усе більше нелегалів проникає в Європу через її південні кордони. Для прикладу, в Італії незаконно перебуває до 1 млн іноземців і їхня кількість постійно зростає. Зокрема, це відбувається за рахунок вихідців з Північної Африки, які прагнуть потім потрапити до Іспанії, Португалії чи Франції. В Іспанії чисельність нелегальних іммігрантів коливається від 300 до 500 тис. осіб, у Франції – від 200 тис. до 1 млн осіб, у Великобританії ж більше 100 тис. нелегалів, більшість з яких становлять іноземці з простроченими візами [169]. Лише в Німеччині за перший квартал 2016 року мігрантами було вчинено 69 тис. злочинів. Із загальної кількості злочинів, вчинених

мігрантами, 29,2 % стосувалися крадіжок, 28,3 % – підробок документів, 23 % – завдання тілесних ушкоджень та незаконного утримання [21].

Основні права у сфері міграції закріплені в Конституції України і полягають у свободі пересування, недискримінації та рівності перед законом. Міграційне законодавство складається із законів «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.) [204]; «Про громадянство України» (2001) [205]; «Про імміграцію» (2201 р.) [212]; «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011 р.) [221] та інші, а також низки нормативно-правових актів, затверджених Урядом. Серед них – Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року (2017) [224], де сформульовані основні цілі міграційної політики держави та шляхи їх досягнення.

Основоположні міжнародно-правові документи щодо захисту прав людини, зокрема Загальна декларація прав людини, яку Україна підписала як одна з держав-засновниць ООН, Міжнародні пакти про громадянські та політичні права та про соціальні і економічні права, Європейська конвенція з прав людини, що стала частиною законодавства в 1997 р., покликані забезпечувати права всіх людей, у т. ч. й мігрантів. Безпосередньо у сфері міграції Україна є стороною міжнародних багатосторонніх та двосторонніх угод, зокрема Женевської конвенції про статус біженців, протоколів проти незаконного ввозу мігрантів та торгівлі людьми до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Європейської конвенції про правовий статус трудящих мігрантів, Конвенції СНД про правовий статус трудящих мігрантів та членів їхніх сімей.

Підписано двосторонні угоди про працевлаштування (з Іспанією, Польщею, Португалією, країнами Балтії, Ізраїлем, В'єтнамом та деякими пострадянськими державами), а також про пенсійне та соціальне забезпечення (з Іспанією, Польщею, Португалією, Німеччиною, Словаччиною, Чехією, Угорщиною та іншими).

Україна уклала угоду про реадмісію з ЄС (набула чинності 1 січня 2010 р.), має відповідні двосторонні

домовленості з низкою держав світу (Болгарією, Грузією, Данією, В'єтнамом, Ісландією, Латвією, Молдовою, Норвегією, Польщею, Туреччиною, Туркменістаном, Угорщиною, Узбекистаном, Швейцарією).

В Україні функціонує розвинута система збору інформації про міграцію. Її основними джерелами є поточний облік міграції, перепис населення, обстеження домогосподарств, адміністративні дані. Створено низку державних реєстрів, якими охоплено певні групи населення і які містять дані, що потенційно можуть бути використані для доповнення знань про міграцію. Разом із тим, недоліками даних щодо міграції є їх недостатня співставність не лише з міжнародними даними, а й з адміністративними даними різних відомств, недооблік або подвійний облік мігрантів. Для забезпечення надійної статистичної та фактологічної бази, необхідної для прийняття належних політичних рішень у сфері міграції, необхідно:

- передбачити блок запитань, пов'язаних з міграцією (постійною, трудовою циркулярною), у переписі населення 2020 р.;

- додати стандартизовані модулі щодо міграції в опитування домогосподарств та робочої сили з метою збору інформації про трудову міграцію громадян за кордон, реінтеграцію людей, що повертаються, рівень інтеграції іммігрантів;

- забезпечити відповідність міграційних даних, що збираються та оприлюднюються в Україні, рекомендаціям ООН щодо міграційної статистики та показникам, які застосовує Євростат;

- виявляти можливості використання нових джерел статистичної інформації, таких як державні реєстри, що містять дані про населення, великі дані;

- посилити рівень взаємодії між відомствами з метою досягнення співставності адміністративних даних;

- посилити роль Державної служби статистики України щодо координації та методологічної підтримки роботи підрозділів органів виконавчої влади, відповідальних за адміністративні дані у сфері міграції;

– з метою досягнення цих цілей розробити та запровадити комплексну стратегію вдосконалення міграційних даних.

Таким чином, за останні роки у світі в різних соціальних, економічних і політичних сферах відбулася низка докорінних змін, що призвело до значної активізації міграційних процесів. Своєю чергою, Україна завдяки своєму вигідному територіальному положенню дедалі все частіше стає об'єктом зростаючої зацікавленості іноземних громадян та осіб без громадянства, міжнародних злочинних угруповань, які самі ж стають об'єктами вчинення кримінальних правопорушень. Тому існування на теренах України нелегальної міграції та відсутність ефективної системи державного регулювання міграційних процесів становлять пряму загрозу національній безпеці країни, створюють додаткове навантаження на державний бюджет, сприяють зростанню криміналізації та віктимізації, знижують асиміляційний потенціал некорінного населення, сприяють загостренню соціальної, етнічної та етнонаціональної напруги.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що значимість і важливість запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються як іноземцями так і відносно іноземців в Україні вимагає більш поглибленого вивчення і науково-правової розробки, аж то визначення комплексного віктимологічного потенціалу цієї категорії, методик віктимологічного запобігання злочинних проявів щодо них.

1.2. Правова регламентація запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців та осіб без громадянства

Конституція України як Основний Закон країни уже в ст. 1 закріплює, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою. Головний критерій визначення держави демократичною полягає в реальній реалізації проголошених прав і свобод людини та громадянина. Реалізація, охорона та захист прав і свобод людини та громадянина є визначальною ознакою гуманістичного та цивілізованого рівня будь-якого суспільства. Наявні у нашій державі гарантії та механізми здійснення і

реалізації особистих прав, свобод, законних інтересів та обов'язків поширюються не лише на громадян України, а й на іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України [107].

На початку ХХ століття питання міграції населення, імміграції, правового статусу громадян в державі були найактуальнішими серед тих, що розглядалися міжнародним співтовариством. Визначення правових рамок існування такої категорії осіб як іноземці та особи без громадянства, закріплення його конституційно-правового статусу в державі і взагалі у світі вимагало фундаментального дослідження.

Державний розвиток країн Європи закономірно спричинив і посилення міграційних процесів, зумовлених, передусім, встановленням торгових зв'язків і зовнішньоекономічних відносин. На початку ІХ століття була створена єдина англосаксонська держава – Англія. На початку ХІІІ століття в Англії складаються об'єктивні передумови переходу до нової форми феодальної держави – монархії із становим представництвом. У 1215 році була прийнята Велика хартія вільностей (Magna Charta), яка довгий час вважалася першим конституційним актом. У статті 41 Великої хартії вільностей було закріплено, що «все купці должны иметь право свободно и безопасно выезжать из Англии и въезжать в Англию, и пребывать, и ездить по Англии как по суше, так и по воде, для того, чтобы покупать и продавать без всяких незаконных пошлин, уплачивая лишь старинные и справедливые, обычаем установленные пошлины, за исключением военного времени, и если они будут из земли, воюющей против нас, и если также окажутся на нашей земле в начале войны, они должны быть задержаны без ущерба для тела и имущества, пока мы или великий юстициарий наш не узнаем, как обращаются с купцами нашей земли, находящимися тогда в земле, воюющей против нас; и если наши там в безопасности, то и те другие должны быть в безопасности в нашей земле» [265, с. 68–69]. Протягом цього, захищаючи інтереси іноземних купців, в ст. 42 Велика хартія вільностей встановлювала: «Каждому пусть впредь будет позволено выезжать из нашего королевства и возвращаться в полной безопасности по суше и по воде» [265, с. 69]. Таким

чином, Велика хартія вільностей законодавчо закріплювала гарантії особистої і майнової безпеки іноземних громадян (купців), а також умови і правові обмеження перебування іноземних громадян на території Англії [3, с. 15–16].

Без сумніву, територіальне розширення держав, заснування нових міст вимагали залучення робочої сили, створення режиму найбільшого сприяння міграційним процесам. Так, з цією метою, в ст. 18 Хартії вільностей міста Лоріса (Франція) 1155 року відбивалися правові основи перебування мігрантів: «Если кто-нибудь проживет год и один день в Лорриском приходе, не будучи преследуемым никаким иском, и если он будет согласен подчиниться юрисдикции нашей или нашего права, он может впредь оставаться там свободно и спокойно» [248, с. 109].

Перші відомості про регулювання міграційних процесів зафіксовано ще в давньоруських літописах. Зокрема, в договорах Київської Русі з Візантією 911 і 944 років передбачалась можливість взаємного надання сторонами притулку [10, с. 26–27].

Певні особливості правового статусу чужинців зафіксовано також у період Київської Русі. Чужинці мали як певні привілеї, так і обмеження. За Руською Правдою недоторканість особи іноземця забезпечувалась більше, ніж звичайної людини: за вбивство купця або «гостя» накладався такий самий штраф, як за вбивство князівського урядника [141, с. 77].

Пам'ятник права феодальної Київської Русі «Устав Володімерь Всеволодовича», який являв собою одну з двох частин Руської Правди просторової редакції, також свідчить про зацікавленість держави у розв'язанні конфліктних ситуацій і відновленні порушених прав іноземців. Зокрема передбачалося: «если купец много задолжает местным купцам, а гость, приехавший с товарами из другого города или чужеземный, не зная об этом, даст ему свои товары и задолжавший не будет возвращать гостю его деньги или товары, ... то повести должника на торг, распродать остатки его имущества и вернуть, прежде всего, его долг гостю, а домашним купцам разделить между собой оставшиеся после этого деньги» [266, с. 93]. У цьому

випадку саме відношення до іноземців (чужоземців) як до гостей говорить, на наш погляд, про особливу до них повагу і шанування в Київській Русі. Саме на це вказував і професор Йоркського університету в Торонто (Канада) О. Субтельний, який відмічав: «Велика роль торгівлі та міст у життєдіяльності Київської Русі зумовили зростання міграційних потоків» [248, с. 72], і далі: «... князь, його дружина та найбагатіші купці були заінтересовані передусім у ... прибутковій заморській торгівлі...» [248, с. 74]. І як наслідок цього, на початку XV століття «більшість населення таких великих міст, як Львів, стали складати численні імігранти – німці, євреї, поляки, вірмени, греки, запрошені правителями для розвитку міст на Україні» [248, с. 115; 197].

У великому Князівстві Литовському, до складу якого входила Україна, статус іноземців теж регламентувався. Чужинці окремих національностей підлягали юрисдикції своєї держави, людям шляхетсько-боярського стану надавалось право на вільний в'їзд і виїзд з країни [284, с. 107].

Судебник 1497 року, що на думку С.В. Юшкова, являв собою перший досвід Московської кодифікації, закріплював особливий порядок вирішення конфліктів між іноземцями. Так, у статті 58 Судебника «О чужеземцах» визначалося: «А который чужеземец на чужеземце чего взыщет, ино того воля, на ком ищут; хочет отцелуется, что в том не виноват, или у Креста положит, чего на нем ищут, и истец поцеловав Крест, да возьмет» [282, с. 398]. Цікавим є і той факт, що Псковська Судна грамота аналогічним чином підходить до питання відшкодування майнових збитків іноземцям, які стали жертвами корисливо-насильницьких злочинів.

Становлення інституту притулку в Україні мало місце ще в Запорізькій Січі. Як зазначав історик Д. Яворницький, були тут і «самосбройцы польские» і «усокии задунайські», й «западные люди маловедомые» [283, с. 115–116].

Із втратою Україною державності розвиток національних міграційних інститутів перервався. Україна була включена спочатку до системи загальноросійського, польського, австро-угорського, а пізніше – загальносоюзного права. Так само, як в інших державах, обмеження свободи пересування на території

України було тісно пов'язане із запровадженням паспортної системи

Зростання промислового виробництва у 60–80-ті роки XIX століття також багато в чому було зумовлене політикою держави, спрямованою на залучення іноземного капіталу, створення режиму найбільшого сприяння для іноземних фахівців. В Україні засереджується виробництво цукру. Підіймаються торгові центри (Київ, Одеса, Харків), зростають промислові поселення в Донбасі і Криворіжжі. Поширюється зовнішньоекономічний ринок [248, с. 165–170].

На початку XX століття, після економічної кризи, що торкнулася усіх галузей господарства, розвиток промисловості здійснювався з використанням досвіду підприємств Західної Європи. В Українських банках значна кількість коштів належала французьким, німецьким, англійським та іншим іноземним компаніям. Події, що пішли за Російсько-Японською, Першою світовою війнами, потрясіння трьох революцій, що поділили світ на протиборствуючі табори, не могли не вплинути на характер і темпи міграційних процесів, правову захищеність іноземних громадян. Знаходячись у стані війни з внутрішніми і зовнішніми ворогами, в процесі становлення радянської державності, новою владою 26 жовтня (8 листопада) 1917 року був створений Народний комісаріат по закордонних справах. Почався якісно новий етап у розвитку відносин з іноземними державами [3, с. 21].

29 квітня 1918 року Українською Центральною Радою була ухвалена Конституція Української Народної Республіки, яка передбачала встановлення мирних міжнародних стосунків [91, с. 112; 108, с. 49].

Кінець XIX – початок XX ст.ст. характеризувався масовим еміграційним рухом українського населення. У зв'язку з цим у 1897 році при Міністерстві внутрішніх справ створюється окреме Переселенче управління із завданням займатися цією справою [71, с. 630–632].

Після тривалої перерви процес формування національного законодавства, у тому числі міграційного, поновився урядом Української Народної Республіки прийняттям 2 березня 1918 року закону «Про громадянство УНР» та Конституції УНР. У

структурі урядів Української Народної Республіки (1917 р.) і Української Держави (1918 р.) були створені окремі органи з роботи із біженцями: біженський департамент і управління у біженських справах [174].

У Радянській Україні, яка з грудня 1922 року стала складовою частиною Радянського Союзу, міграція завжди обмежувалась і контролювалася. Право на свободу пересування навіть не згадувалось у республіканській і Союзній конституціях. У закритому тоталітарному суспільстві зовнішні міграційні процеси фактично не регулювались.

Тривалий шлях становлення і розвитку радянського кримінального законодавства – від Керівних засад кримінального права РРФСР 1919 року до прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік з подальшою реформою республіканських кримінальних кодексів у 1959 – 1961 роках – не можна охарактеризувати однозначним відношенням до проблем забезпечення безпеки іноземних громадян. Так, в 30–40-ті роки «вихвалання» життя в капіталістичних державах могло бути розцінене як антирадянська агітація і пропаганда. Спілкування з іноземцями могло спричинити обвинувачення в зраді Батьківщині, шпигунстві, терористичній діяльності, створенні контрреволюційної організації [20, с. 35]. У ході реформи кримінального законодавства в 1959–1961 роках до кримінальних кодексів союзних республік були включені норми, які передбачали кримінальну відповідальність за здійснення терористичного акту проти представника іноземної держави – ст. 59 КК УРСР [118, с. 214]. У зв'язку з цим примітним є той факт, що й у теперішній час положення про спеціальний кримінально-правовий захист іноземних громадян досить поширені в законодавстві різних країн (§ 112 підрозділу 7 розділу 18 Зведення Законів Сполучених Штатів Америки [85]; § 970 підрозділу 45 розділу 18 Зведення Законів Сполучених Штатів Америки [85]; §§ 102 – 104 «а» Особливої частини кримінального кодексу ФРН [116] тощо), що свідчить про загальновизнаність такого роду правових засобів забезпечення безпеки іноземних громадян.

Роки «холодної війни» привнесли нове розуміння у забезпечення прав іноземних громадян. Розподіл іноземців на представників соціалістичного, капіталістичного таборів і вихідців з країн, які розвиваються, довгий час існувало в суспільній свідомості, завдяки офіційно затвердженій ідеології.

У «Положенні про в'їзд в СРСР і про виїзд з СРСР», затвердженому постановою Ради Міністрів СРСР від 22 вересня 1970 року, процедури і підстави отримання дозволу на виїзд не були визначені, а низка статей взагалі була таємною і не публікувалась [193]. До цього Положення вносились певні зміни й доповнення (1975, 1986 рр.), проте суттєво це нічого не міняло.

24 червня 1981 року вступив в дію Закон «Про правове становище іноземних громадян в СРСР», який надавав іноземцям національний режим перебування в Радянському Союзі [161, с. 125–126] і який надалі послужив правовою базою для створення національного законодавства незалежних держав у цій галузі.

27 вересня 1988 року Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову «Про заходи, спрямовані на спрощення порядку виїзду громадян СРСР за кордон» [161, с. 137–138], що дало змогу їм виїжджати в соціалістичні країни, з якими укладено угоду про безвізові поїздки, за паспортом громадянина СРСР з вкладкою, форма якої встановлювалось МВС за погодженням з Міністерством закордонних справ.

Отже, можна впевнено сказати, що міграційне законодавство суверенної України тільки починає розвиватися. Завдяки демократизації суспільного життя, відкриттю кордонів наша держава поступово входить у загальносвітовий міграційний обіг.

Сьогодні Україна опинилася віч-на-віч із масовими переміщеннями населення. Їх умовно можна поділити на три групи.

До першої належать ті, що беруть своє походження у минулому і є наслідком або продовженням міграційних процесів радянського періоду – зокрема, повернення репресованих і депортованих народів на історичну батьківщину.

Друга група складається з сучасних компонентів – біженців; громадян, виїжджаючих у більш розвинуті країни;

іноземців, які прибувають в Україну на тимчасове чи постійне проживання; транзитних мігрантів; нелегальних мігрантів тощо.

Третя група – вимушені внутрішні державні та міждержавні переселенці від агресивної військової політики російської федерації.

Якщо процеси міграції не регулювати за допомогою правових норм, то це не зупинить її, а тільки сприятиме хаотичному характеру. В цьому сенсі відзначимо цінність ст. 92 Конституції України, у якій вперше передбачено, що міграційні процеси регулюються виключно законами України і визначається статус іноземців й осіб без громадянства, які користуються усіма правами і свободами, а також несуть обов'язки, встановлені Конституцією, законами і міжнародними договорами України. Викладене не означає, що знаходячись незаконно на території країни іноземці взагалі не володіють будь-якими правами і свободами, а свідчить лише про неможливість або труднощі реалізації деяких прав і свобод. Ілюстрацією є випадок, коли іноземець-нелегал, ставши жертвою кримінального правопорушення, але будучи депортованим, позбавляється можливості в повній мірі реалізувати процесуальні права потерпілого у кримінальному провадженні, так звані природні права людини, охоронювані природним правом, включені до міжнародних конвенцій й внутрішнє законодавство [19, с. 21].

В п. 10 ч. 1 цієї статті застосовано термін «міграційні процеси», які за своєю суттю відображають протікання будь-якого міграційного явища, послідовну відозміну його етапів, періодів і станів, а також розвиток залежних від них побічних наслідків.

Пункт 8 частини 2 вказаної статті вводить поняття міграційного режиму.

Положення п. 10 ст. 92 Конституції України розвивають норми ст. 3 Конституції, які закріплюють один з фундаментальних обов'язків держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Права і свободи людини – це певні можливості, необхідні для її існування. Вони зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними й рівними для всіх його членів.

Вперше в історії української держави конституційні права і свободи мають пряму дію, є обов'язковими для всіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої і судової).

Право на свободу пересування і вибору місця проживання належить до природних прав і свобод людини й не залежить від її правового статусу. Це змушує переосмислити традиційний погляд на мігранта, як на «чужинця».

На першому плані мають стояти загальнолюдські цінності, визнані міжнародним правом. Вкрай важливо розглядати мігранта не тільки як об'єкт впливу, а й як носія усіх прав і свобод. Принциповими тут є положення Загальної декларації прав людини, яка проголошує рівність правового статусу усіх індивідів.

Історично визнання рівних прав мігрантів з корінним населенням складалося поступово і неоднозначно. Проїшло багато років, поки міграційні служби та суди цивілізованих країн визнали, що навіть нелегальні мігранти володіють природними правами і свободами. Застосування такого підходу дасть змогу гармонізувати міграційне законодавство України з нормами міжнародного права.

Конституція України віднесла до виключних повноважень Верховної Ради визначення засад правового регулювання демографічних і міграційних процесів (п. 10 ч. 1 ст. 92).

Таким чином, суб'єктом такого регулювання виступає парламент.

До об'єкту даного регулювання відноситься сукупність суспільних відносин у сфері міграції.

Формою забезпечення прав мігрантів і певного напрямку розвитку міграційних процесів є закон, у який трансформується політичне рішення. Закон має бути реальним, інакше він залишиться тільки на папері. Саме ступінь втілення закону у повсякденне життя є головним показником його реальності.

Механізм реалізації міграційних законів – комплексне поняття, яке має чимало аспектів – юридичний, політичний, соціально-психологічний, філософський тощо.

Перший аспект охоплює весь юридичний інструментарій, за допомогою якого забезпечується їх здійснення. Особливе місце у цьому плані належить правовим інститутам і процедурам.

Існуючі правові інститути міграційного законодавства за рівнем їх нормативного закріплення можна поділити на конституційно-правові інститути (право громадянства, притулку, свободи пересування, імміграції тощо) та галузеві, які встановлені чинним законодавством (права біженців, робітників-мігрантів тощо).

На сучасному етапі розвитку українського законодавства міграційні питання перебувають у «віданні» основних галузей публічного права, передусім, конституційного і адміністративного. Виходячи з особливого статусу Конституції як Основного закону, необхідна, на думку Є. Тихонової, подальша конкретизація предмета його регулювання. Це стосується, по-перше, відносин між суспільством і державою, яка виступає політичною формою його організації; по-друге, відносини між людиною і державою, законодавче регулювання яких має бути спрямоване на визначення меж втручання держави у приватне життя людини з одночасним створенням системи юридичних гарантій її прав і свобод.

Таким чином, правове регулювання процесів міграції є необхідною передумовою й засобом реалізації конституційних норм.

Для іноземців та осіб без громадянства встановлено національний режим як загальний принцип українського законодавства. У ст. 26 Конституції України закріплено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Поширення на осіб без громадянства національного режиму означає, що вони не можуть вимагати прав і свобод, не передбачених Конституцією і законами України. При цьому національний режим реалізується шляхом поширення на осіб без громадянства дії існуючих правових норм. Встановлення ж спеціального режиму полягає в створенні спеціальних норм, які регулюють правовідносини тільки за участю осіб без громадянства.

Становлення законодавства незалежної України відбувалося на основі попередніх законодавчих актів і суттєво не

відрізнялося. Так, Закон України «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 року зафіксував положення, що іноземцями в Україні визнаються іноземні громадяни – особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, та особи без громадянства – особи, які не належать до громадянства будь-якої держави. Визначаючи поняття «іноземець», законодавець спирався на попередній досвід радянських часів.

Інше визначення давав Закон України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 року. Особами без громадянства вважалися особи, які проживали на території України і не були громадянами України та не мали доказів своєї належності до громадянства іноземної держави.

У зв'язку з цим, виникало певне протиріччя щодо визначення поняття «особа без громадянства», яке навіть не відповідало положенням чинної Конституції України, де в ст. 26 говорилося про дві категорії осіб: іноземців та осіб без громадянства.

Оскільки законодавство України не надавало жодному з визначень пріоритету, необхідно проаналізувати їх і визначити відповідні недоліки. Недоліком визначення поняття «особа без громадянства», яке містилося в Законі «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 року, є те, що воно розповсюджується лише на осіб, які проживають на території України. По-перше, на території України не тільки проживають, але й тимчасово перебувають особи без громадянства, що не підпадають під це визначення. По-друге, важливо також визначити в Законі, які з осіб, що постійно проживають за межами України, вважаються особами без громадянства. Відповідне положення має значення для виконання Закону у випадках визнання належності осіб до громадянства України [156].

У статті 1 Закону «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 року особами без громадянства визнаються лише особи без громадянства «де-юре» – які не перебувають у громадянстві будь-якої з держав. На відміну від Закону «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 року це визначення розповсюджується як на осіб, які проживають в Україні, так і на

осіб, які проживають за її межами. Саме поняття «особа без громадянства», що міститься в Законі «Про правовий статус іноземців», застосовується на практиці, у тому числі і при виконанні Закону «Про громадянство України».

Даний стан справ, звісно, створював додаткові труднощі, насамперед у правозастосовній та правоохоронній діяльності державних установ, які покликані забезпечувати реалізацію правового статусу відповідних категорій осіб. Суперечності, що існували у визначенні понять, чинили відповідний негативний вплив на вирішення проблем скорочення та запобігання безгромадянству в Україні.

Відмічаючи відповідні протиріччя та для усунення названих недоліків законодавець приймає Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців» від 6 лютого 2003 року №506-IV. Після набрання чинності зазначених змін назва закону змінилася. Таким чином, Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 6 лютого 2003 року в новій редакції дає нове визначення понять «іноземець» та «особа без громадянства». Особою без громадянства вважається особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Таким чином, на термінологічному рівні розмежовані поняття «іноземець» та «особа без громадянства». Відповідні термінологічні корективи внесено до назви та до всього тексту Закону. Змінено також умови і порядок видворення осіб без громадянства за межі України (ст. 32 Закону).

Нові Закони України «Про громадянство України» (2001) [205] та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011) [221] надали нове визначення понять «іноземець» та «особа без громадянства», спираючись на ст. 1 Конвенції про статус апатридів, де останньою вважається особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином, зокрема:

іноземець – особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами

пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України;

особа без громадянства – особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону.

Визначення безгромадянства в міжнародному праві містить стаття 1 Конвенції про статус апатридів, прийнята в Нью-Йорку 28 вересня 1954 року. Під терміном «апатрид» в Конвенції розуміється особа, яка не розглядається громадянином будь-якої держави в силу його закону [104].

В основному, поява даної категорії осіб спричинена недотриманням або порушенням державою загальновизнаних прав і свобод людини та громадянина. Загалом же стан «безгромадянства» з'являється у таких випадках:

– коли особа не отримала громадянства будь-якої з держав при народженні;

– коли особа вийшла з громадянства однієї держави і в силу деяких причин не отримала громадянства іншої.

Водночас, можливі також випадки позбавлення особи громадянства, після чого особа стає апатридом. Причинами такого позбавлення громадянства можуть бути:

– висилка;

– переслідування;

– позбавлення прав через застосування закону;

– поглинання території іноземною державою або прийняття внутрішнього закону про проголошення незалежності держави, що здійснює своє право на самовизначення, або невиконання необхідних адміністративних процедур, що вимагаються державою – правонаступницею [106, с. 103].

Крім того, в деяких державах інститут позбавлення громадянства передбачено для жінок, які виходять заміж за іноземців, хоча формально це суперечить Міжнародній конвенції про громадянство жінки у шлюбі (1957 р.) та Європейській конвенції про громадянство (1997 р.).

Однією з причин виникнення «безгромадянства» є розпад (ліквідація) держави, в результаті чого особа не отримує або не може отримати громадянство іншої держави. До цього часу дуже гостро стоїть питання щодо правового статусу громадян колишнього СРСР, що на момент його розпаду проживали на території Латвії і не були її громадянами.

В ситуації, що складається внаслідок територіальних змін країн, виникає нагальна потреба, по-перше, визначення принципу формування початкового корпусу громадян; по-друге, визначення умов отримання громадянства за спрощеною процедурою або шляхом натуралізації, а також визначення умов втрати громадянства.

Розглядаючи ситуацію з розпадом СРСР, учені-науковці (І. М. Прибиткова [202]) визначили три основні моделі отримання громадянства внаслідок територіальних змін.

За основу першої моделі береться так званий нульовий варіант. Він припускає, що всі особи, які постійно проживають на території держави на момент вступу в силу закону про громадянство, залучаються *ipso facto* у початковий корпус громадян.

Друга модель спирається на розуміння громадянства в тому самому сенсі, як воно використовується складовими частинами Радянського Союзу, і особи, які є громадянами цілого, залучаються в початковий корпус громадян.

На даний час абсолютно всі республіки СРСР прийняли відповідні закони про громадянство, де за основу взято «нульовий варіант» формування початкового корпусу громадян (наприклад, ст. 2 Закону України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 року).

Так, за Законом про громадянство Латвійської Республіки від 22 липня 1994 року [175], громадянами цієї країни без яких-небудь обмежень можуть стати тільки ті, хто був громадянином чи постійно проживав там до 1940 року та їхні нащадки. Для інших же постійних жителів передбачається процедура отримання громадянства шляхом натуралізації. Відповідно діє третя модель, що виникає в ситуації, коли країни вважають себе не новими, а відновленими державами. У цьому випадку Латвія, відновивши закони про громадянство, що діяли раніше, не

дивлячись на діючі міжнародно-правові норми, обмежила право людей на отримання громадянства, що, на нашу думку, недопустимо. Зазначимо, що значна кількість колишніх радянських громадян виявилася не залученою в початковий корпус громадян, так само як і не одержала ці особи громадянства іншими шляхами, що призвело до зростання кількості осіб без громадянства (*de jure*).

Разом з тим варто визнати, що якої б моделі не дотримувалися новоутворені держави, все ж таки вони залишають можливість виникнення безгромадянства.

Таким чином, є нагальна потреба визначити в міжнародному праві чіткі межі отримання громадянства у випадку територіальних змін або розпаду держав. Відповідно виникне так званий прецедент для подальших розглядів відповідних ситуацій, що в майбутньому має привести до зменшення кількості апатридів.

В літературі можна зустріти вказівки на поділ поняття «безгромадянство» на два види: абсолютне та відносне. Абсолютне безгромадянство, як зазначає К. А. Корсик, виникає з моменту народження, однак, його наявність суперечить нормам міжнародного права, що спрямовані на скорочення безгромадянства, на створення умов, що спрощують процедуру отримання громадянства країни постійного місця проживання, передбачаючи, що кожна особа, народжена на території відповідної держави, повинна отримати громадянство цієї держави. Відносне безгромадянство настає в результаті втрати громадянства [110, с. 26].

Не слід залишати поза увагою, що в рекомендаціях та документах Ради Європи та Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців визначено дві категорії осіб без громадянства: «особи без громадянства «де-юре» та «особи без громадянства «де-факто». Першими визнаються особи, які не мають іноземного громадянства, другими – особи, які формально перебувають в іноземному громадянстві, але не мають доказів належності до громадянства інших держав, тобто особи з неефективним громадянством [68, с. 15]. Хоча в законодавстві України поняття «особи без громадянства «де-юре» та «особи без громадянства «де-факто» не застосовуються, проте в нашому

дослідженні вони матимуть місце при визначенні деяких положень.

Відповідно до норм міжнародного права Україна докладає зусиль, щоб жодна людина не залишалася за межами громадянства чи підданства будь-якої держави. Тим більше, що в міжнародному праві даний принцип було сформульовано у 1961 році в Конвенції про скорочення безгромадянства.

Положення ст. 1 Конвенції про скорочення безгромадянства, що набрала чинності 13 грудня 1975 року, зобов'язує державу надавати своє громадянство народженим на її території особі, яка в іншому випадку не мала б громадянства. Держави, в яких існує принцип «крові» (*jus sanguinis*), можуть виказати небажання ратифікувати Конвенцію, що вводить принцип «грунту» (*jus soli*) у їх закони. На нашу думку, прийняття такого принципу певним чином скоротило б кількість апатридів на Землі.

У той же час, процеси масової міграції істотно детермінують криміналізацію та віктимізацію населення в країнах, куди прибувають мігранти. Особливої уваги заслуговує нелегальна міграція, яка підживлює маргінальну частину країни перебування мігрантів новими конфліктами (наприклад, етнокультурними) і специфічною субкультурою близькою до кримінальної [238].

Так, потрапивши в нову країну, нелегальні мігранти намагаються загубитися в етнічній діаспорі для того, щоб знайти роботу і сховатися від контролю влади. У свою чергу, організована злочинність прагне активно використовувати в кримінальних цілях фактор міграції населення і пов'язане з цим розростання етнічних кримінальних угруповань, які жорстко корелюються з імміграційними процесами [238].

Підвищена ступінь віктимності мігрантів також детермінована труднощами інтеграції в культурний простір країни перебування. У підсумку більшість мігрантів-біженців спочатку є жертвами (або потенційними жертвами) злочинів у регіоні і прибувають до нового місця проживання, будучи носіями особистісних віктимних властивостей [272, с. 135].

Кримінологічні дослідження показали, що інтенсивні міграційні процеси, характерні особливо для великих міст

України, тісно змикаються з проблемою злочинності іноземців та злочинності по відношенню до іноземців.

Встановлено, що приїжджими-іноземцями відбувається від 20–30 % усіх кримінальних правопорушень в мегаполісі, з них кожне десяте зґвалтування, кожне п'яте – грабіж, більше 20–25 % крадіжок особистого майна [230, с. 170–171].

Етнічна належність значної частини учасників організованої злочинності веде до різкого посилення віктимності представників відповідних етносів, які стають об'єктами помсти, невинного насильства з боку представників правоохоронних органів, інших протиправних дій, при тому що у значної частини населення знижується рівень негативного ставлення до злочинів проти іноземців. У громадській думці формується негативний образ мігранта, іноземця, поширюються ідеї ксенофобії, що підвищує рівень соціальної напруженості і взаємного страху [238].

Стійким же стереотипом свідомості мігрантів є той факт, що їхні співвітчизники частіше стають жертвами злочинів, ніж самі вчиняють їх відносно корінного населення. І на підставі цих фактів можна зробити висновок в переважному некритичному ставленні мігрантів до власної віктимної поведінки, а також про більш високу ймовірність віктимологічно рецидиву в їх середовищі.

У цілому матеріали вітчизняних і зарубіжних досліджень [31; 254] дають змогу дійти висновку про такі взаємозв'язки процесів криміналізації і віктимізації мігрантів. При цьому рух від криміналізації до віктимізації опосередковується соціальним середовищем проживання мігрантів, в якому формується негативна установка громадської думки.

Усе це дає підставу для вдосконалення національного законодавства, заохочуючи міграційну політику працездатного населення і посилюючи заходи протидії на законодавчому рівні легальній і особливо нелегальній міграції з країн, що розвиваються.

Варто наголосити, що негативний показник інтернаціоналізації організованої злочинності виражається в тому, що за останні роки в Україні загострилася проблема

злочинності, пов'язаної з іноземними громадянами, а основними причинами цього явища були:

– практично перестала діяти система превентивного стримування злочинності як відносно іноземних громадян, так і з їх боку. Норми адміністративного та кримінального права, що стосуються покарання іноземців при здійсненні ними правопорушень (ухилення від реєстрації про проживання, незаконне перебування на території України, несвоєчасний виїзд за її межі, порушення правил про валютні операції та інші) застосовуються рідко;

– ослаблення режиму в'їзду в Україну громадян зарубіжних країн і дотримання ними правил перебування на її території. Причому постійно зростає число фірм і організацій, що користуються правом запрошення іноземців;

– невідповідність правоохоронних органів та інших центральних органів виконавчої влади до масового в'їзду в Україну громадян інших держав та наявність цілого ряду невирішених питань (відсутність чітких централізованих обліків про які перебувають іноземців, недосконалість реєстраційної системи тощо);

– відсутність механізму, що дозволяє своєчасно виявляти осіб, які проживають без відповідних документів і дозволів, вирішувати питання про їх видворення [238; 272].

Питома вага злочинів, вчинених іноземцями, які незаконно проживають в Україні, становить від 15 до 25 % від їх загального числа. В основному це громадяни Грузії, Азербайджану, Афганістану, В'єтнаму, Сирії, Сомалі, Саудівської Аравії, Китаю, Пакистану та ін. Усе це сприяє розширенню злочинності з боку іноземних громадян.

Кримінальна ситуація ускладнилася з появою нових видів злочинів, безпосередньо пов'язаних з діяльністю міжнародних злочинних організацій, таких як нелегальний в'їзд в Україну, підробка або незаконне придбання закордонних паспортів і віз; завуальована під різний шоу-бізнес торгівля людьми, неправомірне використання кредитних карток, валютні операції та ін.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що м. Київ стає одним з міжнародних центрів із забезпечення нелегального

транзиту іноземних громадян. Групи іноземців селяться на території Київської та інших найближчих до столиці областей без повідомлення адміністрації і паспортно-візової служби через різного роду комерційні структури. Склалися стійкі групи осіб (що складаються як з іноземних громадян, так і з громадян України і колишніх республік СРСР), що займаються організацією незаконного переправлення громадян з країн Азії та Африки в країни Західної Європи та США, використовуючи в якості проміжного варіанту територію України. При цьому функції осіб таких груп строго розмежовані [272].

Так, одні з них підшують клієнтуру в країнах Азії і Африки, інші займаються оформленням їм туристичної поїздки в Україну, треті здійснюють їх переправленням їх з-за кордону на територію України, зустріч і розміщення на території пристолочних регіонів, четверті займаються підготовкою і виготовленням документів, необхідних для в'їзду в країни Західної Європи і США [272].

Практично безконтрольне проживання вищезазначених категорій іноземців значно погіршують і без того складну криміногенну обстановку. Ними здійснюється велика кількість протиправних дій, таких, як шахрайство крадіжки, спекуляція, поширення наркотиків. Фіксуються численні факти виведення для реалізації за межами України гостродефіцитних товарів, включаючи товари першої необхідності.

У деяких випадках іноземці самі стають об'єктами злочинів. Одночасно організовані злочинні угруповання, враховуючи підвищений попит на оформлення туристичних поїздок за кордон, влаштування на роботу в країни Західної Європи і США, здійснюють в цій сфері великі шахрайські операції.

У цьому аспекті потребує посилення віктимологічна складова запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.

Водночас, загальні принципи віктимологічної політики визначаються поняттями справедливості і суспільної солідарності, що зафіксовано в Конвенції по відшкодуванню шкоди жертвам насильницьких злочинів, прийнятої Європейським союзом в листопаді 1983 р. Так, конструктивні

відносини з поліцією трактуються як ключова умова надання ефективної допомоги жертві злочину [272].

Аналіз різних концептуальних поглядів на віктимологічну профілактику як соціальне управління в умовах трансформації суспільства показує, що в країнах Західної Європи і США акцент робиться на м'якому регулюючому впливі суб'єкта управління на об'єкт.

Найважливішою функцією віктимологічної профілактики стає підтримка в суспільстві необхідного співвідношення між неминучими процесами криміналізації соціуму, які є наслідком об'єктивних причин. Це означає, що в профілактичній діяльності повинні існувати досить великі зони соціальної самоорганізації. Ці зони є механізмом розвитку здібностей суспільства до самоорганізації, до розвитку соціального порядку і зміцнення законності.

Як показала практика у нашій країні, віктимологічний рух сьогодні носить стихійний, слабо регульований характер. Необхідне структурування і стимулювання віктимологічного руху, який повинен здійснюватися з єдиного центру. Тому доцільним видається якнайшвидше утворення єдиної координуючої і діючої віктимологічної асоціації за прикладом розвинених країн, при активній ролі держави і реалізації Державної віктимологічної програми запобігання кримінальним правопорушенням [130, с. 429].

На даний період з'являються нові різновиди жертв, нарощується ступінь їх віктимності, трансформуються шляхи і способи віктимізації суспільства, змінюється структура віктимогенних соціальних верств і статусів. Тому поглиблення віктимологічного профілактичного впливу з урахуванням поліцейського потенціалу [56, с. 137–138] передбачає вирішення її суб'єктами наступних завдань:

- аналіз і узагальнення детермінантів віктимності іноземних громадян;
- розробка методів вивчення особистісних віктимогенних чинників (причин), і реалізація заходів, спрямованих на їх усунення;
- зміна законодавчих положень з урахуванням забезпечення необхідної підтримки жертвам злочинів, створення

нових державних і недержавних структур, робота яких буде спрямована на їх захист;

- нейтралізація віктимогенних факторів і ситуацій;
- надання впливу на окремі верстви населення (особливо етнічні громади) з метою зниження або недопущення їх віктимізації, виховання громадян і підвищення їх правової свідомості, а також навчання кадрів для роботи з постраждалими.

Тут необхідні комплексний підхід різних органів державної влади та громадського самоврядування, а також як показує досвід розвинених країн, спеціалізованих громадських організація і об'єднань.

При цьому слід органічно поєднувати соціальну профілактику віктимізації на індивідуальному рівні і на рівні соціальної страти. Основу методів такої профілактики повинна скласти діяльність по девіктимізації соціальних груп в поєднанні з нейтралізацією негативних елементів способу життя особи.

Метою девіктимізації як методу віктимологічної профілактики виступає повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочину, запобігання «вторинної» і «третинної» віктимізації [63, с. 5].

Це призводить до необхідності проводити перехресні дослідження щодо соціальних страт, розділених на ряд базових підходів.

До першого, можуть бути віднесені страти, виділені за соціально-економічним принципом: заможні, середній клас, малозабезпечені, бідні, соціально відкинуті («дно»).

До другого класу доцільно віднести:

а) страти за статевіковим принципом: чоловіки, жінки, особи середнього, молодшого, похилого віку;

б) страти з лабільною віктимністю: перш за все мігранти-нелегали, іноземні громадяни, біженці, тимчасово переселені особи та ін.

В якості основних повинні розглядатися наступні залежності:

- відсоток чоловіків і жінок, які є жертвами злочинних посягань, окремо по кожній страті;

- аналогічні показники для числа злочинців;

- відсоток осіб молодого і літнього віку, які є жертвами і злочинцями в кожній з страт;
- заходи відповідності стратової віктимізації соціально-демографічній структурі регіону;
- присутність в регіоні нелегальних мігрантів, іноземних громадян, біженців, вимушених переселенців, які за своїм соціальним статусом близькі представникам даної страти [272].

Особливу увагу слід приділяти виявленню жертв латентних злочинів, особливостям віктимізації окремих зон проживання громадян, їх залежності від зовнішнього середовища тощо.

Отримана модель віктимності соціальних страт буде ще більше адекватною до об'єктивності, якщо при її розробці враховувати регіональні відмінності, оскільки одним з головних об'єктів соціальної профілактики повинен бути територіальний соціально-криміногенний комплекс.

Більшою актуальністю являється проведення детальних соціально-кримінологічних досліджень злочинності в кожному регіоні країни.

Впровадження науково-розроблених методик, вивчення жертв злочинів і віктимологічного запобігання злочинам це звичайно не єдиний спосіб практичного застосування віктимологічних знань. Ми вважаємо, що поряд з необхідністю проведення кримінологічної експертизи, необхідно впровадити в науковий обіг і в державну діяльність проведення віктимологічної експертизи. Тут важливу роль повинні зіграти комплексні цільові програми девіктимізації особи і суспільства [272].

Таким чином, варто підтримати С. В. Албула, і зазначити, що специфіка процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою статусу нелегального/легального мігранта; категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації тут опосередковуються паралельними процесами «державної» віктимізації та віктимізації, яка «нав'язується», які, поряд з низкою вищеозначених чинників, визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації. Каталізація процесів віктимізації різних категорій іноземців пов'язана з наявністю, схожих у своїй основі,

віктимогенних поліфакторних комплексів. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень обов'язково включає в себе характерологічні елементи, які являють собою систему відомостей про: способи здійснення і приховування посягання; місця і умови обстановки його здійснення; часові критерії посягання; предмети посягання; особу злочинця, його жертви і характер значущих зв'язків між ними [3, с. 27].

Аналіз характерологічних елементів, крім гносеологічного значення в частині дослідження трансформацій злочинної поведінки, може бути застосований для розробки превентивних методик зниження конфліктності і оптимізації віктимної поведінки як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. На основі висунутих посилок про специфічність жертви злочину; специфічність осіб, які здійснили ці злочини; специфічність інших характерологічних елементів є підстави впевнено говорити про специфіку самого явища – кримінальних правопорушень відносно іноземних громадян в Україні, що детермінується особливостями процесів віктимізації і віктимності представників цієї соціальної групи. Звідси, саме віктимологічний напрям впливу на злочинність повинен служити основою концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців, стрижнем кримінологічної політики України [2, с. 14–15].

Підводячи підсумки зазначимо, що крах соціалістичної системи і створення на території пострадянського простору незалежних держав супроводилися низкою негативних тенденцій, відлуння яких відчуваються і до цього дня. Сплеск злочинності, її організованість і обрання транснаціональних форм на фоні економічної нестабільності, локальних військових конфліктів і збільшення потоків нелегальної міграції – ось, далеко не повний перелік проблем, з якими зіткнулися суверенні держави в своєму новому періоді розвитку. Україна, не будучи виключенням, повною мірою відчула (як і продовжує відчувати) вплив цих чинників. Так чи інакше, інтеграція держави до Європейського Співтовариства багато в чому пов'язана з поширенням міжнародних зв'язків, приведенням національного законодавства у відповідність до законодавства країн ЄС,

осмисленням і засвоєнням історичного досвіду розвитку такого законодавства [3, с. 27].

Було б невірним стверджувати, що історична тенденція, яка існувала відносно іноземних громадян, виражалася виключно у поліпшенні їхнього правового становища і законодавчої захищеності. Однак, аналізуючи історичний досвід, слід зробити висновки про те, що в процесі розвитку і становлення систем законодавства, що супроводився змінами світоглядного підходу до статусу іноземців (від іновірця, чужоземця, до бажаного гостя), стверджується думка про необхідність і вигідність особливої охорони і захисту прав та інтересів іноземних громадян, розширення і заохочення позитивних міграційних процесів, що знайшло своє підтвердження у (в):

- забезпеченні режиму безпечного перебування іноземних громадян;
- закріпленні пріоритету майнових інтересів іноземних громадян;
- посиленні відповідальності за злочинні зазіхання відносно іноземних громадян;
- встановленні порядку реституції і відшкодування шкоди іноземцям, які стали жертвами злочинів;
- усвідомленні взаємозв'язку забезпечення безпеки іноземних громадян з підвищенням міжнародного авторитету держави перебування.

Іноземці – специфічний об'єкт для кримінологічних досліджень. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування здійснюють злочини, однак, частіше стають жертвами злочинного посягання. У 70 % кримінальних правопорушень відносно іноземців прослідковуються яскраво виражені віктимогенні чинники. Розглядаючи питання особливостей процесів віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні варто говорити про наявність віктимогенного поліфакторного комплексу, який детермінує специфіку такого роду посягань, виходячи з особливостей статусу жертви, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. При цьому специфіка процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою його статусу, який є найбільш віктимізованим і характеризується переважно низьким освітнім рівнем; усвідомленням перебування на чужині або

нелегального знаходження в країні перебування; незнанням вимог чинного законодавства країни перебування; мовним бар'єром; заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки; груповою та індивідуальною конформністю при анонімному способі життя; етнопсихологічними особливостями; недовірою до державних органів; соціальною дезадаптацією особистості. Такі чинники визначають специфіку процесу індивідуальної та групової віктимізації [272].

1.3. Зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців

Як свідчить практика, реформування національного законодавства неможливе без урахування відповідного досвіду міжнародної спільноти. Саме тому, ставши на демократичний шлях розвитку і визначивши як завдання побудову правової держави, Україна повинна сприйняти глибоко гуманістичні цінності, які набули статусу загальновизнаних норм і стандартів у сфері захисту прав людини, у тому числі й іноземців та осіб без громадянства від кримінальних правопорушень, та імплементувати найпрогресивніші з них у свою правову систему. З огляду на це, особливого значення набуває аналіз чинних норм міжнародного права, а також приведення національного законодавства у відповідність з тими зобов'язаннями, які взяла на себе Україна при ратифікації міжнародних угод щодо захисту прав і свобод людини, зокрема й потерпілих від кримінальних правопорушень.

Прискорення процесу європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Демократичні перетворення в Україні є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Під впливом глобалізації світової економіки і науково-технічного прогресу, взаємопроникнення різних соціальних груп у всьому світі

відбувається поступові, але що набирає силу зміни системи цінностей, особових і громадських орієнтирів, деформація соціальних структур і культурної ментальності. Як наслідок, у суспільстві формуються різні протестні явища і процеси.

Центральним документом, що визначив правове становище осіб без громадянства на міжнародному рівні, стала Конвенція про статус апатридів [201, с. 269], прийнята 28 вересня 1954 року Конференцією повноважних представників, скликаною у відповідності з резолюцією 526 А (XVII) Економічної та Соціальної Ради від 26 квітня 1954 року та яка набрала чинності 6 червня 1960 року.

Слід зазначити, що Конвенція спиралась на Статут ООН [245] та Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 року [74]. В ній визначено основний принцип, за яким усі люди повинні користуватися основними правами та свободами без жодної дискримінації, який був покладений в основу всіх міжнародних документів, що стосуються захисту прав і свобод людини.

Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 року, насамперед, виділила, як окрему категорію людей – осіб без громадянства (апатридів). Характеризуючи Конвенцію, слід зазначити, що вона складається із преамбули, в якій закріплено, що всі люди повинні користуватися основними правами і свободами без будь-якої дискримінації, саме тому ООН ставить за мету забезпечити апатридам можливість користуватися закріпленими основними правами і свободами. В преамбулі зазначено, що ті апатриди, які є також біженцями, охоплюються Конвенцією про статус біженців від 28 липня 1951 року, крім того, є багато апатридів, статус яких не підпадає під дію зазначеної Конвенції. Саме наявність значної кількості людей, які є апатридами, обумовило необхідність на міжнародному рівні закріпити основні засади статусу апатридів на міжнародній арені.

Основна частина Конвенції про статус апатридів складається з шести глав, які містять сорок дві статті. Глава перша присвячена визначенню поняття «апатрид», визначає загальні зобов'язання апатридів по відношенню до країни перебування, неприпустимість дискримінації за ознаками раси, релігії чи країни їх походження, а також закріплює право

сповідувати свою релігію і надавати дітям апатридів релігійне виховання.

Глава друга присвячена особистому правовому статусу апатридів. Так, особистий статус апатриду визначається законами країни його проживання. Крім того, дана глава закріплює майнові права, авторські і промислові права, право асоціацій, право звернення до суду.

Глава третя, яка має назву «Заняття, що приносять дохід», закріплює за апатридами право роботи за наймом, право роботи на власному підприємстві.

Глава четверта Конвенції розкриває соціальне забезпечення апатридів: систему пайків, житлові питання, початкову освіту, допомогу з боку уряду, особливості трудового законодавства та соціального забезпечення апатридів.

Глава п'ята визначає основи адміністративних заходів стосовно апатридів. Влада держави, що є суб'єктом договірного процесу, має надавати апатридам документи чи посвідчення, які відповідають тим, що видаються іноземцям, і які будуть замінити офіційні документи апатридів. У цій главі приділено увагу свободі пересування апатридів, які законно проживають на території держави, право вибору місця проживання і вільного пересування в межах його території. Договірні держави відповідно до внутрішнього законодавства будуть дозволяти апатридам вивозити майно в іншу країну проживання. Важлива гарантія міжнародно-правового статусу апатридів виписана в статті 143, в якій закріплено, що договірні держави не будуть виселяти апатридів, які законно проживають на їх території, крім випадків забезпечення національної безпеки та громадського порядку.

Глава шоста має назву «Заклучні положення» і встановлює вимогу надавати Генеральному секретареві ООН текст законів та постанов, які регулюють статус апатридів у державах – учасниках договору. Закріплено позицію, що всі спори щодо застосування Конвенції і її тлумачення мають передаватися до Міжнародного Суду. Окрема стаття Конвенції регулює питання підписання, ратифікації і приєднання. Також слід зауважити, що будь-яка держава може денонсувати Конвенцію про статус апатридів.

Звертаємо увагу й на те, що Загальна декларація прав людини (1948 р.), а саме ст. 15, п. 1 проголошує: « ...кожна людина має право на громадянство» [74]. Проте, не дивлячись на те, що громадянство – це основне право мати права, жоден міжнародний документ не дає вказівку на те, яким чином держава повинна надавати це громадянство. Отже, безгромадянство взагалі позбавляє людину можливості мати права.

Звичайно, не можна заперечувати, що часом виникають певні труднощі, які заважають апатридам в цілому користуватися бажаним захистом. Серед них передусім слід назвати такі:

1) в Конвенції не передбачені міри щодо ліквідації причин появи такої категорії осіб, як апатриди або зменшення їх кількості;

2) не існує гарантій, які б забезпечували стан, за якого правове положення осіб без громадянства в країнах відповідало б мінімальним вимогам міжнародного права;

3) не передбачено належного захисту у положеннях щодо висилки апатридів з території їх перебування (проживання). Практика свідчить, що окремі апатриди, які не користуються правом будь-якої санкції щодо країни, що приймає їх, можуть лише апелювати до всесвітньої громадської думки. Проте це не є ефективною гарантією прав людини.

Слушно з цього приводу зазначає О. М. Відлер, що для визначення конкретних форм, методів, сил і засобів, що можуть бути застосованими Україною для посилення та збільшення ефективності протидії нелегальній міграції, передусім, доцільно звернути увагу на досвід країн Європейського Союзу з розробки та реалізації основних положень національних концепцій (стратегій) з протидії нелегальній міграції, які у великій кількості випадків є кінцевим пунктом міграції й залишаються найбільш зацікавленими суб'єктами боротьби з цим явищем [29, с. 72–73].

З огляду на таке завданням цього підрозділу є дослідження зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців та осіб без громадянства країн Європейського Союзу та США з метою формування та вдосконалення механізмів щодо запобігання цьому явищу в Україні.

Одним із головних напрямів у цій діяльності є запобігання нелегальній міграції. Ретроспективний аналіз свідчить про те, що проблема нелегальної міграції стала актуальною для європейських країн після завершення Другої світової війни. Спочатку залучення іноземної робочої сили західноєвропейськими країнами розглядалося як тимчасове явище, здатне ліквідувати брак трудових ресурсів, необхідних для відновлення економіки після війни. Але, з 60-х років минулого століття трудова міграція, в тому числі й нелегальна, стала постійним і невід'ємним чинником соціально-економічного і політичного розвитку Європи. Потоки мігрантів направляються, насамперед, у Францію, Німеччину, Австрію та інші економічно розвинені країни [29, с. 74].

З метою ефективного регулювання міграційними процесами, країнами Європейського Союзу було розроблено єдину політику, фінансові інструменти та механізми, що спрямовані на вдосконалення механізмів регулювання міграційними процесами на національному та наднаціональному рівнях, що реалізована у форматі реалізації зовнішньої нової політики ЄС «Європейська політика сусідства» [29].

У контексті забезпечення міжнародної безпеки для вирішення проблеми нелегальної міграції в країнах ЄС запроваджуються державні механізми, основними з них є:

- запобігання нелегальній міграції (ліквідація причинно-факторного механізму нелегальної міграції, заходи виявлення потенційних нелегалів, збалансована національна політика надання притулку тощо);

- протидія нелегальному перетинанню кордонів (штрафні та судові санкції проти наймачів нелегальних мігрантів, легалізація нелегальних мігрантів тощо);

- боротьба з транснаціональною організованою злочинністю (багатостороннє поліцейське співробітництво, двостороннє співробітництво, використання технічних засобів тощо) [234, с. 55].

У спільній міграційній політиці ЄС одним із основних пріоритетів є спільні зусилля з охорони зовнішнього кордону. Зокрема, у 2004 р. з метою вдосконалення спільного інтегрованого керування зовнішніми кордонами держав-членів

ЄС, спрощення й підвищення ефективності існуючих і майбутніх заходів співтовариства в сфері керування зовнішніми кордонами створено Європейське агентство по управлінню оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (FRONTEX Agency) [194; 288].

Спільні правила контролю на зовнішньому кордоні визначені Шенгенським кодексом охорони кордону (Schengen Borders Code), затвердженим у 2006 р. [292].

Основою співпраці є обмін інформацією. У рамках Шенгенських домовленостей створено Шенгенську інформаційну систему (Shengen Information System, SIS), яка сьогодні є найбільшою інформаційною системою у сфері громадської безпеки в Європі. Вона містить інформацію про осіб, які вчинили серйозні правопорушення, та осіб, які не мають права перебувати на території ЄС. У цій системі містяться дані про зниклих людей, передусім дітей, а також про автомобілі, документи, зброю, що могли бути вкраденими. Інформаційне наповнення забезпечується країнами-членами. Системою користуються органи охорони кордону, митники, поліція [152, с. 145].

Шенгенський візовий кодекс визначив порядок оформлення віз, вимоги до документів, які необхідно подати для їх отримання. Країни-члени узгодили список країн, громадяни яких потребують візи для в'їзду на територію ЄС, як і тих, громадяни яких користуються безвізовим режимом подорожування [152, с. 145].

У 2008 р. було прийнято рішення про створення Візової інформаційної системи (VIS) [293], що надає можливості країнам-членам оперативно здійснювати обмін інформацією стосовно шенгенських віз [152, с. 147].

З метою уніфікації кримінального законодавства в сфері запобігання нелегальній імміграції в ЄС були прийняті наступні нормативно-правові акти:

– Директива Ради ЄС № 2002/90/ЄС «Про визначення допомоги незаконному в'їзду, транзиту і перебуванню» від 28 листопада 2002 р.;

– Рамкове рішення Ради ЄС 2002/946/ПВД «Про підвищення стандартів кримінальної відповідальності з метою

покарання за допомогу незаконному в'їзду, транзиту і перебуванню» від 28 листопада 2002 р.;

– Директива Ради 2003/110/ЄС «Про сприяння транзиту в рамках заходів по видворенню повітряним шляхом» від 25 листопада 2003 р.;

– Рамкове рішення Ради ЄС «Про організацію спільних рейсів на цілях видворення громадян третіх країн, які нелегально перебувають на території двох або більше держав членів» від 25 листопада 2003 р.

Важливо також наголосити, що у 2003 р. в ЄС було запроваджено дактилоскопічну базу даних осіб нелегальних мігрантів. Метою створення такої бази є запобігання отримання притулку одним і тим же особам відразу в декількох країнах ЄС. Дактилоскопіруванню піддаються всі особи, які шукають притулку на території країн ЄС старше 14 років [29, с. 75].

Водночас слід зазначити, що один з наймасовіших нелегальних міграційних процесів за історію ЄС почався у 2014 р. після «арабської весни» та руйнування державних устоїв в Лівії, Сирії, Іраку, створення ІДІЛ [70].

У результаті чого країнами ЄС було запроваджено формування та удосконалення міграційного законодавства. Зокрема, головою Єврокомісії [286] ще у 2014 р. було оприлюднено пріоритетні напрями розв'язання міграційної кризи, а саме:

– створення єдиної європейської системи притулку, за якої критерії та процедури надання статусу біженця будуть однакові в усіх країнах-членах, що знеохотить біженців мандрувати Європою у пошуках кращих умов;

– активізація допомоги країнам-членам, які відчувають найбільші труднощі у зв'язку з раптовим і масовим прибуттям біженців;

– співпраця з країнами походження та надання їм допомоги з метою впливу на корені кризи;

– розширення можливостей для керованої та організованої легальної міграції в Європу в інтересах майбутнього розвитку континенту;

– зміцнення охорони зовнішнього кордону ЄС і боротьба зі злочинними угрупованнями, що займаються нелегальним переправленням мігрантів [286].

Подальша деталізація цих пріоритетів знайшла відображення в завданнях, накреслених для нового складу Єврокомісії, що почала виконувати свої обов'язки в листопаді 2014 р. У квітні 2015 р. міністри закордонних і внутрішніх справ країн-членів підтримали запропонований Єврокомісією План дій, що складався з 10 пунктів і передбачав:

– активізацію патрульних операцій в Середземному морі під назвою «Трітон» і «Посейдон», виділення для них додаткових коштів та обладнання, розширення простору патрулювання;

– захоплення та знищення суден, що використовуються для незаконного переправлення мігрантів;

– спільну координовану роботу європейських правоохоронних, прикордонних, міграційних відомств з викриття переправників, виявлення їхніх грошових потоків;

– відрядження до Італії та Греції спеціалістів для надання допомоги місцевим фахівцям в опрацюванні клопотань, що подаються біженцями;

– організацію зняття відбитків пальців усіх мігрантів;

– опрацювання механізму переміщення мігрантів в разі виникнення критичних ситуацій;

– підготовку пропозицій щодо пілотного проекту з добровільного переселення мігрантів на територію ЄС;

– розробку механізму швидкого видворення нелегальних мігрантів;

– співпрацю з країнами, які межують з Лівією;

– відправку в країни міграційного ризику офіцерів зв'язку з метою збору і аналізу інформації щодо міграційної ситуації там, посилення діяльності у цьому напрямі делегацій ЄС [18, с. 49–50].

Серед європейських країн найбільша кількість мігрантів прибуває до Польщі, Німеччини, Франції і Великобританії.

У 2020 році в Німеччині проживало 7,5 млн. іноземців, що становило 9 % її населення. Наплив іноземців та викликані ним соціальні проблеми змусили уряд розпочати реформу імміграційного законодавства. Першим кроком у цьому напрямку

було внесення змін і доповнень до Закону про іноземців у 1993 році. Тепер для того, щоб стати громадянином Німеччини, особа повинна скласти іспит на знання німецької мови та пройти тестування. Крім того, кандидат не повинен мати судимості за тяжкий злочин і бути здатним заробляти на прожиття й утримання сім'ї.

У Франції натуралізація іноземців є частиною історичних традицій, що походять від революції кінця XVIII ст. Франція є другою країною в Європі за кількістю іммігрантів (за даними 1996 року – близько 3,6 млн., що становить 6,4 % її населення). Проте останнім часом позитивне ставлення до імміграції змінилося на більш стримане. Новий закон про трудову імміграцію 1977 року передбачив дозвіл на в'їзд лише невеликому колу фахівців з гостродефіцитних спеціальностей та тим, хто має родинні зв'язки з громадянами Франції [32, с. 66].

Ці зміни в законодавстві зумовили зростання нелегальної міграції, передусім з Північної Африки, що змусило уряд розпочати впорядкування імміграційного процесу. Серед перших був прийнятий у 1986 році закон, який вніс поправки до закону 1945 року. Це було зроблено з метою зупинення неконтрольованих потоків іммігрантів.

У Франції також створено широку мережу адміністративних органів управління міграційними процесами. Це, перш за все, Міністерство внутрішніх справ, яке відіграє головну роль у формуванні міграційної політики, Національна імміграційна служба, Французька служба захисту біженців і апатридів, Національна рада іноземного населення, Національна рада інтеграції іммігрантів.

У Великобританії на середину 90-х років минулого століття іноземці склали близько 2 млн. осіб. Початок контролю за міграцією був покладений прийнятим ще у 1793 році Законом про іноземців. Подальша політика імміграційних обмежень знайшла своє відображення у Законі про іноземців 1905 року та його редакціях 1914 і 1919 років.

Тривала еволюція британського міграційного законодавства пройшла шлях від заохочення імміграції до обмеження в'їзду, що й втілювалося у Законі про імміграцію 1962 року зі змінами 1968 року [225, с. 91]. Нова редакція Закону про

британське громадянство 1981 року значно обмежила коло осіб, які мали право на в'їзд і поселення у Великобританії, що призвело до збільшення числа нелегальних мігрантів. Тому Закон про імміграцію 1988 року був спрямований, головним чином, на протидію нелегальній міграції, а Закон 1993 року про притулок та імміграційні апеляції скасував право на апеляцію для окремих категорій осіб, яким відмовлено у в'їзді, і передбачив прискорення процедури надання статусу біженця.

Цікавим та таким що заслуговує увагу є «Руководство по основним напрямленням предупреждения преступлений» [233], підготовлене Джоном Грехемом та відділом дослідження й планування МВС Англії для VIII Конгресу ООН, в якому особливу увагу приділено самостійній програмі допомоги сім'ї та навчанню батьків дошкільним програмам, шкільним заняттям, працевлаштуванню та іншим профілактичним заходам. Заслуговує на увагу розділи про участь громадськості у запобіганні злочинності, удосконалення суспільних відносин, молодіжних об'єднань та їх взаємодія з державними органами й установами, а також пропозиції щодо віктимолого-профілактичних заходів, їх проведення та оцінка по запобіганню кримінальним правопорушенням відносно іноземних громадян.

Аналіз досвіду законодавчого регулювання міграційних процесів у західних країнах показує, що запровадження обмежень у в'їзді в країну вело до збільшення нелегальних мігрантів. Це дає підстави зробити висновок, що лише адміністративними заходами боротися з нелегальною міграцією не ефективно. Для розв'язання цієї проблеми необхідні спільні зусилля багатьох країн, прийняття виважених міждержавних угод та комплексних цільових програм запобігання нелегальній міграції.

Такі програми мають включати:

- угоди про субпідряди з іноземними фірмами;
- плани професійного навчання;
- знижки для сезонних працівників у готелях та ресторанах;
- спеціальні режими для іноземних працівників, які мешкають у прикордонних регіонах тощо.

Взагалі треба сказати, що країни, що традиційно приймають іммігрантів, останнім часом посилили свої вимоги до

них, почали здійснювати перевірку осіб ще до того, як вони в'їдуть до країни призначення. США, наприклад, мають угоди з рядом країн, з яких прибуває велика кількість мігрантів. Австралія має аналогічну угоду з Новою Зеландією. Багато держав передбачили значні штрафи щодо авіакомпаній, які перевозять осіб з фальшивими документами. В Австралії авіакомпанії мусять оплатити витрати на утримання таких осіб під арештом і повернення на батьківщину. Крім того, авіакомпанії повинні відправляти списки пасажирів до аеропорту призначення ще до того, як вони туди прибудуть, аби дати можливість працівникам митних й імміграційних служб заздалегідь перевірити їхні документи.

Перенесення контрольних функцій на пункти, розташовані за межами країни, дає економічні і політичні переваги тим, хто хоче тримати свої «двері» відчиненими, але так, щоб крізь них не проходили в країну не бажані персони.

Треба зазначити, що контроль за нелегальною міграцією обмежений певними внутрішніми і зовнішніми факторами, до яких, зокрема, належать:

1) зростаючий попит на робочу силу, який не може бути задоволений за рахунок внутрішніх ресурсів. Наприклад, Австралія, Канада, Франція, Німеччина, США активно вербують іноземних робітників і вже створили транснаціональні ринки робочої сили;

2) неспроможність програм допомоги країнам, що розвиваються, нейтралізувати виштовхуючі фактори міграції, до яких відносяться, насамперед, бідність і безробіття у країнах-донорах. Необхідно розробити більш узгоджену політику з метою зменшення міграційного тиску;

3) хоча всі держави вправі регулювати переміщення людей через свої кордони, але ці можливості обмежуються нормами міжнародного права. Кожний має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, а також повертатися, що передбачено Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Європейською конвенцією про захист прав людини, Конвенцією про статус біженців, Міжнародною конвенцією про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей та іншими міжнародними

документами. Ці правові акти полегшують іммігрантам, що не отримали дозволу на в'їзд, можливість перебувати в країні протягом певного часу, а інколи й «пустити коріння», створити сім'ю, встановити контакти для отримання роботи, що може слугувати підставою для врегулювання питання про їх статус.

Створення мережі організацій мігрантів, які розгалужуються по всьому світові. Спеціалісти у сфері міграції відмічають тенденцію, яка полягає в тому, що іммігранти прибувають, як правило, з одного регіону з певною метою та певними каналами. Так, у США більшість нелегалів облаштовується в Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Сан-Франциско і прикордонних містах, де вони мають родичів чи друзів.

Більш суворою (жорсткою) на відміну від країн ЄС щодо запобігання нелегальній міграції є політика США. Загалом міграційну політику визначає Конгрес США, хоча низкою повноважень щодо вирішення питань міграції та керівництва урядовими органами, які безпосередньо здійснюють міграційну політику, володіє Президент.

Серед суб'єктів, що здійснюють запобігання нелегальній міграції в США, слід виокремити такі: Служба імміграції та натуралізації (Immigration and Naturalization Service – INS); Бюро громадянства та імміграції (Bureau of Citizenship and Immigration Services – BCIS); Бюро митного та прикордонного контролю (Bureau of Customs and Border Protection – CBP); Бюро розслідувань порушень митного та імміграційного законодавства (Bureau of Immigration and Customs Enforcement – ICE); Міністерство праці (Department of Labor); Державний департамент (Department of State); Федеральне бюро розслідувань (Federal Bureau of Investigations) та ін.

Основними федеральними органами, які займаються міграцією, є Державний департамент США (The United States Department of State), Служба імміграції та натуралізації (Immigration and Naturalization Service – INS), Національний візовий центр, Міністерство праці (Department of Labor), Федеральне бюро розслідувань (Federal Bureau of Investigations) [290].

Розглянемо більш детально діяльність цих суб'єктів у досліджуваному напрямі.

Державний департамент відповідає за видачу візи на в'їзд до США через мережу посольств і консульств за межами країни. Значну частину роботи з обробки імміграційних справ виконує створений Держдепартаментом у 1991 році Національний візовий центр.

Департамент юстиції контролює застосування імміграційного законодавства через підпорядковану йому службу імміграції і натуралізації та виконавче управління нагляду за імміграцією. До функцій департаменту входить також охорона державних кордонів. Служба імміграції і натуралізації є головним підрозділом системи державних міграційних органів, який контролює дотримання законодавства про допуск іноземців до США. Виконавче Управління нагляду за імміграцією складається з імміграційних судів і Ради з розгляду апеляцій.

Департамент праці сприяє розробці міграційної трудової політики США, публікує перелік професій, потребу в яких відчуває країна.

Законодавство США передбачає:

- суворе покарання осіб, які брали на роботу нелегальних мігрантів;
- легалізацію іноземців, які працюють як спеціальні сільськогосподарські робітники;
- амністію нелегальних мігрантів, які протягом 4-х років постійно мешкали в США;
- виділення більших ресурсів Службі імміграції та натуралізації для посилення прикордонного контролю.

Як і Сполучені Штати Америки, Канада здавна є однією з найбільших імміграційних країн. Перші положення про імміграцію тут зазначені в Імміграційному Акті 1869 року. Нині існуюча програма імміграції базується на цьому законі зі змінами 1989 і 1992 року.

Відповідно до закону щорічно оголошується імміграційний план, у якому зафіксовані основні напрями імміграційної політики Канади. Її конституція надає Парламенту і провінційним органам влади повноваження у врегулюванні процесів імміграції.

Департамент громадянства та імміграції Канади, заснований у червні 1994 року, отримав конкретні повноваження

щодо виконання законодавства про громадянство та імміграцію. Департамент співпрацює з Департаментом закордонних справ і міжнародної торгівлі, Міністерством розвитку людських ресурсів та місцевими органами, які здійснюють управління імміграційними процесами, а також Правлінням імміграції та біженців.

Міграційна програма Канади складається з двох частин: міграційної і гуманітарної. Міграційна програма визначає основні категорії іммігрантів. Це особи, які прибувають з метою возз'єднання сімей, кваліфіковані працівники та бізнес-іммігранти.

Як і США, Канада в 1973 році проголосила амністію, яка призвела до легалізації близько 52 тис. іммігрантів із 150 країн світу. Через десять років уряд Канади підготував доповідь про ситуацію у цій сфері і дійшов висновку, що санкції проти осіб, які наймаються на роботу, були неефективні. Судові процедури ускладнювалися тим, що було важко довести, що наймач знав про нелегальний статус іноземця.

Країною іммігрантів є і Австралія, тому міграційній політиці тут надається особливого значення. Початок європейської міграції до Австралії покладено у 1788 році транспортуванням з Англії злочинців для відбування каторги. З початку XIX ст. починається добровільна імміграція, пік якої припадає на середину цього століття.

До 1958 року Австралія обмежувала неєвропейську імміграцію політикою «Білої Австралії». З 1901 року діяв спеціальний Закон обмеження імміграції, який був переглянутий у 1958 році. На ньому і базується сучасне австралійське міграційне законодавство. Тут застосовується комбінований підхід до неорганізованої міграції, який поєднує політику «відкритих передніх дверей» для людей, у чийх в'їздах країна зацікавлена, і політику «закритих задніх дверей» для тих, хто використовує нелегальні шляхи [173].

Закон про міграційну реформу, що набув чинності у вересні 1994 року, значно спростив процедуру отримання візи на проживання чи відвідування Австралії і запровадив більш жорсткі санкції до нелегальних мігрантів.

Система управління міграційною сферою складається з трьох органів, підпорядкованих Міністру імміграції та багатокультурних відносин:

- 1) Департамент імміграції та багатокультурних відносин;
- 2) Трибунал нагляду біженців;
- 3) Трибунал нагляду імміграції.

Департамент імміграції та багатокультурних відносин має шість підрозділів:

- парламентський і юридичний (законодавчий);
- міграції і тимчасового в'їзду;
- багатокультурності і громадянства;
- біженців і гуманітарний;
- прикордонного контролю;
- загального управління.

У складі Департаменту діє також 19 підрозділів у всіх регіонах Австралії, а також у 74 австралійських посольствах і консульствах.

Здійснивши аналіз світового досвіду боротьби з нелегальною міграцією, К. О. Гусаров наголошує на таких заходах щодо ефективного запобігання нелегальній міграції:

1. Зміцнення кордонів, в тому числі із застосуванням комп'ютерних технологій, а також проведення відповідної візової політики.

2. Заходи щодо посилення санкцій проти організаторів нелегальної міграції. Все більше країн відповідно до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності розглядають ці злочини в рамках Кримінального кодексу. Передбачено сувору міру покарання, зокрема у Великобританії до 14 років позбавлення волі, в Канаді – до довічного ув'язнення.

3. Посилення контролю за перебуванням іноземних громадян, а саме контроль за ринком праці, більш суворі перевірки шлюбів на предмет їх фіктивності тощо.

4. Міжнародне співробітництво у сфері протидії незаконній міграції, а саме договори щодо спільної охорони кордонів.

5. Посилення процедур депортації нелегальних іммігрантів. Процес депортації є одним із головних заходів впливу на нелегальних мігрантів. Однак цей захід має іноді

зворотний негативний ефект. Загроза депортації змушує нелегальних мігрантів ретельніше ховатися, через що вони потрапляють у велику залежність від роботодавців або контрабандистів. До того ж депортація – це дорога міра, тому чисельність депортованих і чисельність затриманих нелегальних мігрантів значно різняться [48].

Насамкінець, варто наголосити на тому, що не все те, що виправдало себе у США, Канаді, Австралії та країнах ЄС, буде ефективним в Україні. Їх досвід – це не трафарет для копіювання, а матеріал для аналізу й висновків щодо його доцільного використання в наших умовах.

Сучасні масові переміщення населення по території України умовно можна поділити на дві групи. До першої належать ті, що беруть своє походження у минулому і є наслідком або продовженням міграційних процесів радянського періоду, а друга група складається з сучасних компонентів, яким притаманне наступне.

Права і свободи людини – це певні можливості, необхідні для її існування, вони зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними і рівними для всіх його членів. Право на свободу пересування, вибору місця проживання належить до природних прав і свобод людини і не залежать від її правового статусу. Це змушує переосмислити традиційний погляд на мігранта, як на «чужинця», потенційну жертву та злочинця. На першому плані мають стояти загальнолюдські цінності, визнані міжнародним правом.

Нелегальний мігрант вважається нелегалом, доки в нього не з'явиться візовий документ, маючи гроші нескладно зробити фальшиві документи. Враховуючи те, що проблема нелегальної міграції носить міжнародний характер було б доцільно об'єднати зусилля у боротьбі з нею на основі узгоджених урядових дій Європейських країн, спрямованих на виявлення їх причин і масштабів, створення ефективних механізмів виявлення нелегальних мігрантів та забезпечення гуманного ставлення до них.

Вже кілька років Західна Європа будує загорожу від азійської навали на західних кордонах України, а згідно з Програмою Європейського союзу (PHASE), Німеччина, Австрія

та інші країни інвестують до Польщі, Угорщини, Словаччини мільйони доларів для зміцнення їхніх східних кордонів. У Польщі здійснюється Програма розвитку прикордонної інфраструктури з Литвою та Україною. Зокрема, особа, якій надано статус біженця або додатковий захист: може отримати допомогу на термін до 12 місяців для полегшення інтеграції в польське суспільство.

Інтеграційна допомога включає:

- грошову допомогу, в тому числі на медичне страхування та вивчення польської мови;

- доступ до соціальних працівників та консультації спеціалістів, включаючи допомогу з пошуком житла;

- інформацію та підтримку зв'язку з іншими інституціями та діяльність, спрямовану на інтеграцію.

Щоб отримати інтеграційну допомогу, визнаний біженець повинен:

- подати заяву протягом 60 днів з моменту надання статусу біженця або додаткового захисту;

- заява подається через місцевий центр допомоги сім'ям (Centrum Pomocy Rodzinie) до місцевого керівника за місцем проживання. (Наприклад у Варшаві: wsrp.pl). Заява також може включати в себе неповнолітню дитину та чоловіка/дружину, яким надано статус біженця або додатковий захист [226].

В останні десятиліття ХХ ст. великі верстви населення планети стали соціально і економічно незахищеними в період швидких темпів глобальних змін, коли в умовах інформаційної революції капітали, товари і люди переміщуються в світі з небувалою швидкістю, карти регіонів постійно змінюються із-за етнічних, конфесійних та політичних конфліктів.

Чим більше взаємозалежним стає світ, тим він більш вразливий. Глобалізація соціальних і економічних процесів спонукала до глобалізації злочинності, роблячи її все більш організованою, транснаціональною і витонченою. Злочинні угруповання значно швидше, ніж державні системи різних країн, реагують на розвиток всіх видів комунікацій, на будь-які послаблення прикордонного контролю і полегшення переміщення через них.

Проблема боротьби з незаконною міграцією і контрабандою людей є актуальною для будь-якої держави. Це обумовлено тим, що:

– *по-перше*, нелегальна міграція безпосередньо пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю. Такі її форми, як наркобізнес, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, корупція одержують свій розвиток завдяки організованому незаконному провозу людей у суміжну державу;

– *по-друге*, неконтрольований наплив іноземних громадян (по перевазі декласованих елементів) негативно позначається на стані загальнокримінальної злочинності в країні призначення, а головне, розширює основу для зміцнення організованої злочинності в самій цій державі, а також у міжрегіональному плані;

– *по-третє*, незаконний приплив іммігрантів підриває довіру до інститутів державної влади, покликаних забезпечувати дотримання законодавства і захист національних інтересів;

– *по-четверте*, цілком природно, що в результаті організованої незаконної міграції у частини населення держави транзиту і призначення виникає відкрита ворожість до іноземців, що супроводжується проявами мігрантофобії і расизму.

Сьогодні стає очевидним, що соціально-правовий контроль [113, с. 10] над злочинністю не може бути достатньо ефективним, якщо не враховувати всіх її соціальних наслідків [274, с. 136], у числі яких важливе місце займають узагальнені соціальні характеристики потерпілих і заподіяна їм шкода [61, с. 7].

Як слушно зауважила А. О. Джужа, і це не викликає сумніву, зарубіжні вчені переважно зосереджені на питаннях віктимності соціальних статусів в різних сферах життєдіяльності: найманої праці, сімейно-побутових, сексуальних відносин, у дозвіллі. На жаль мало вивчені і вимагають глибокого дослідження зміни сучасних параметрів віктимності соціальних статусів, що відносяться до традиційно віктимних, а також тих, які набувають ці якості під впливом глобалізаційних процесів, а отже є проблеми впливу на процес віктимізації населення, міграції, урбанізації, соціалізації і десоціалізації [54, с. 6].

Зрозуміло, тут дуже важливий і перспективний досвід зарубіжної кримінологічної науки, включаючи її віктимологічний сегмент. І тільки спираючись на розробки вітчизняних учених-кримінологів, осмислюючи і узагальнюючи отримані ними результати, можна починати конструктивний науковий діалог із Заходом про розвиток співробітництва в сфері віктимологічного аналізу і запобігання кримінальним правопорушенням, що враховує стан криміногенної віктимізації соціальних груп в Україні і за кордоном.

Не можна, на жаль, не визнати, що рівень розробки питань запобігання кримінальним правопорушенням в українському законодавстві істотно відстає від закордонного і зокрема європейського й американського. У нашій країні відсутнє єдине законодавство про віктимологічне запобігання і реабілітацію жертв кримінальних правопорушень, в якому визначалися б основи державної віктимологічної політики.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що імміграційна ситуація в Україні, що склалася на початку ХХІ ст. характеризується збільшенням чисельності іноземних громадян та осіб без громадянства на території України на 27 %, що зумовлює посилення криміногенної ситуації в країні і вчинення щодо них кримінальних правопорушень.

2. В умовах сьогодення, нелегальні міграційні процеси достатньо детерміновані геополітичними змінами. Посилення економічної кризи та утворення в різних країнах етнічних діаспор успішно використовується злочинністю для створення організованих угруповань, які відрізняються згуртованістю, латентністю і захищеністю. Національна єдність-солідарність, а іноді й родинні зв'язки, мовний та культурний бар'єри надійно захищають такі угруповання від проникнення в них сторонніх осіб.

3. Аналіз нормативно-правової бази та спеціалізованої літератури, дозволяє наголосити, що у широкому розумінні іноземцями є особи, які не володіють громадянством даної держави, тобто до цієї категорії людей відносились і особи без

громадянства. У вузькому розумінні – особа, яка не перебуває у громадянстві даної держави і має докази своєї приналежності до громадянства іншої держави.

На відміну від іноземних громадян, у осіб без громадянства правовий статус один: він визначається країною, на території якої перебуває ця особа. Апатриди мають правовий зв'язок тільки з тією державою, на території якої на даний момент проживають. Відповідно держава самостійно і практично в повному обсязі визначає їх правовий статус до того часу, поки особа без громадянства не вступить у громадянство будь-якої з держав або не змінить країну свого проживання.

4. Національна законодавча база щодо визначення конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні спирається на міжнародно-правові документи (Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенцію про статус апатридів, Конвенцію про статус біженців, Міжнародну Конвенцію про захист прав усіх працюючих мігрантів і членів їх сімей, Декларацію про права людини по відношенню до осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають, Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Декларацію принципів толерантності). У таких нормативно-правових документах регламентуються механізми та принципи здійснення політики по відношенню до іноземців та осіб без громадянства.

5. Проблема боротьби з незаконною міграцією і контрабандою людей є актуальною для будь-якої держави. Це обумовлено тим, що:

– *по-перше*, нелегальна міграція безпосередньо пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю. Такі її форми, як наркобізнес, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, корупція одержують свій розвиток завдяки організованому незаконному провозу людей у суміжну державу;

– *по-друге*, неконтрольований наплив іноземних громадян (по перевазі декласованих елементів) негативно позначається на стані загальнокримінальної злочинності в країні призначення, а головне, розширює основу для зміцнення

організованої злочинності в самій цій державі, а також у міжрегіональному плані;

– *по-третьє*, незаконний приплив іммігрантів підриває довіру до інститутів державної влади, покликаних забезпечувати дотримання законодавства і захист національних інтересів;

– *по-четверте*, цілком природно, що в результаті організованої незаконної міграції у частини населення держави транзиту і призначення виникає відкрита ворожість до іноземців, що супроводжується проявами мігрантофобії і расизму.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

2.1. Сучасний стан, структура, динаміка та географія кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно іноземців

Вчинення кримінальних правопорушень – динамічне соціальне явище, яке швидко змінюється у відповідності із змінами, які відбуваються у суспільстві. Для успішної протидії та запобігання їм необхідно постійно, у режимі моніторингу, аналізувати поточні криміногенну та кримінальну ситуації в країні, своєчасно виявляти нові тенденції та розробляти адекватні заходи реагування на них [27].

Сучасний стан злочинності в Україні є однією з найбільш актуальних суспільних проблем. Злочинність становить загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдає шкоди правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, істотно підсилює рівень соціальної напруги в країні. В регіонах спостерігається не лише зростання злочинності, а й поява її нових форм та видів; збільшується рівень та ступінь тяжкості традиційних видів злочинів; зростає кількість випадків застосування зброї; набуває поширення використання під час вчинення злочинів високих технологій, найсучасніших досягнень науки і техніки; простежуються тенденції до виникнення такого явища, як регіональна спеціалізація злочинності; експортування певних видів злочинності з одних регіонів в інші [9].

Розробка ефективних заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх вчинення, кількісних та якісних характеристик цих явищ, механізму вчинення таких протиправних діянь. З огляду на це, необхідним є здійснення

аналізу кримінальних правопорушень в межах кримінологічної характеристики, що усвідомлюється як «сукупність даних (достатня інформація) про певний вид (групу) кримінальних правопорушень або конкретне особливо небезпечне діяння, що використовуються для їх запобігання» [126, с. 93].

На думку В. І. Тимошенко та В. І. Шакуна, конкретний зміст кримінологічної характеристики розкривається шляхом виявлення ознак, що становлять у своїй сукупності та взаємозв'язку її структуру. Зазвичай виділяють три складові кримінологічної характеристики: кримінологічно значимі ознаки кримінального правопорушення; дані, що всебічно пояснюють кримінологічну ситуацію вчинення кримінальних правопорушень даного виду; ознаки, що визначають специфіку діяльності з попередження кримінальних правопорушень [251, с. 151–152].

Впродовж 2013–2016 рр. в Україні реєструвалося щороку трохи більше 400 тис. осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень. В останні чотири роки їх кількість постійно зменшувалася. В результаті цього у 2020 р. від кримінальних посягань в Україні постраждало 234816 осіб, що на 22,2 % менше, ніж у минулому році (2016 р.: +7,7 %; 2017 р.: –15,8 %; 2018 р.: –7,9 %; 2019 р.: –12,5 %). Серед них 167592 (71,4 %) постраждали від злочинів та 67224 (28,6 %) від кримінальних проступків. При цьому жертвами тяжких та особливо тяжких злочинів було 91744 особи, що складає 39,1 % всіх потерпілих від кримінальних правопорушень (2016 р.: 42,2 %; 2017 р.: 44,3 %; 2018 р.: 39,6 %; 2019 р.: 36,3 %) та 54,7 % серед потерпілих від злочинів [27].

Таким чином, у 2013–2016 рр. на кожну 1000 населення України різного віку близько 10 осіб ставали жертвами кримінальних посягань, а в наступні роки цей показник знизився до 6 потерпілих.

Згідно інформації, зафіксованої в статистичній звітності, відсоток серед потерпілих жінок протягом аналізованого періоду трохи скоротився з 39,9 % до 31,9 %. Їх кількість у 2013–2016 рр. коливалася близько 160 тис. осіб щороку, а в наступні роки скоротилася у 2,2 раза та у звітному році дорівнювала 74885 (–26,9 % до попереднього року) (2016 р.: +7,0 %; 2017 р.: –20,0 %; 2018 р.: –11,4 %; 2019 р.: –13,5 %), тобто змінювалася аналогічно

чисельності всіх осіб, постраждалих від кримінальних посягань [209; 66; 6, с. 24–25].

Традиційно окремо розглядається така категорія потерпілих, як іноземні громадяни. У 2021 р. було зафіксовано 980 таких осіб, що у 2 рази менше, ніж у минулому році (2017 р.: +54,4 % (1927); 2018 р.: –22,2 % (1430); 2019 р.: +21,0 % (1762); 2020 р.: –17,0 % (1621)), причому 52 з них – загинули. У 2021 році 18 іноземців, що стали жертвою кримінального діяння, були неповнолітніми, 6 – членами дипломатичного корпусу, а 4 – нелегальними мігрантами, біженцями та особами без громадянства. Суттєве скорочення чисельності іноземних громадян, які постраждали від кримінальних посягань, пов'язано з кардинальним обмеженням в'їзду–виїзду з країни внаслідок коронавірусного карантину, а також воєнними діями на території України і відповідно зменшенням числа таких осіб в країні.

Зниження рівня реєстрації кримінальних правопорушень в останні роки збігається зі зміною міграційної ситуації.

У 2014–2015 рр. чисельність прибулих та вибулих осіб перевищувала 500 тис., у 2016 р. відбулося різке скорочення зазначених показників до 256,8 та 246,2 тис. відповідно. У наступному році чисельність прибулих зросла до 442,3 тис., а вибулих – до 430,3 тис. осіб. У 2018 р. це зростання продовжилося, і кількість осіб, що прибуло в Україну, збільшилася до 629,3 тис. (+42,3 %), а тих, що вибули, – до 610,7 тис. (+41,9 %). У 2019 р. показники міграційного руху скоротилися і становили: прибулих – 576,0 тис. осіб (–8,5 %), вибулих 554,5 тис. осіб (–9,2 %) [157]. Протягом січня–листопада 2020 р. до України прибуло 399,9 тис. осіб, а вибуло 392,1 тис. [99]

Різне зниження міграційних показників у 2016 р. ймовірно було обумовлено змінами порядку їх обліку. Весь розглядуваний період міграційний приріст мав додатний характер.

Слід оцінити значні міграційні потоки, які не відображаються державною статистикою міграції. Перш за все це внутрішньо переміщені особи з території окремих районів Донецької та Луганської областей. Станом на 28.12.2020 за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо

переміщених осіб, взято на облік 1 459 131 переселенець з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [177].

Також значна кількість людей в Україні виїхали на заробітки в інші країни. За оцінками Уряду, починаючи з 2010 р. з країни виїхало та не повернулося близько 4 мільйонів осіб, тобто майже 10 % населення. Збільшується кількість трудових мігрантів, які виїжджають до країн Європи [151]. Зростає число мігрантів, які не повертаються в Україну.

За результатами щорічного моніторингового опитування населення країни, яке проводиться Інститутом соціології НАН України спільно з центром «Социс» (вибірка: 1800 респондентів, які представляють всі області України віком від 18 років), показники здійснення нашими громадянами трудової міграції в інші країни є доволі значними. В ході такого опитування, проведеного у 2021 р., майже 30 % респондентів заявили, що вони або хтось із членів їхніх сімей мають досвід тимчасової роботи за кордоном; 12 % підтвердили, що збираються поїхати за кордон на тимчасові заробітки [188, с. 518–525].

Масовий відтік українців на роботу в сусідні країни в короткостроковому плані є позитивним явищем, оскільки дозволяє підтримувати прийнятний рівень добробуту частині населення, сприяє надходженню в Україну значних валютних коштів, укріпленню курсу гривні. В той же час в перспективі трудова міграція з країни обумовлює погіршення економічної, демографічної і соціальної ситуація в Україні.

Велика кількість внутрішньо переміщених осіб негативно впливає на соціально-економічну та кримінальну ситуацію в країні. На фоні послаблення соціальних зв'язків, зниження рівня матеріального забезпечення та погіршення побутових умов збільшується ймовірність вчинення злочинів як самими внутрішніми мігрантами, так і по відношенню до них.

Наявність значної кількості трудових мігрантів неоднозначно впливає на стан злочинності в країні. З одного боку, виїзд з країни великої кількості осіб молодого віку об'єктивно веде до скорочення чисельності груп населення, які виявляють підвищену кримінальну активність, тобто антикриміногенний вплив цього чинника є беззаперечним. З іншого боку, тривала відсутність одного або обох

батьків у сім'ях веде до суттєвого послаблення їх виховного впливу на дітей, що може через декілька років негативно позначитись на їх поведінці.

Деякі особливості притаманні і структурі злочинних посягань відносно іноземних громадян. Так, 71 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень відносно представників зарубіжжя складають тяжкі, корисливі, корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення, що мають підвищену суспільну небезпеку, зокрема: *вбивства – 35 %, грабежі – 14 %, розбої – 6 %, шахрайство – 5 %, викрадення транспортних засобів – 2 %.* Цей показник значно перевищує частку вказаних видів посягань у загальній структурі кримінальних правопорушень.

Розглядаючи стан злочинності у відношенні представників зарубіжних держав, необхідно зупинитися на територіальному її розподілі. У різних регіонах України рівні таких проявів неоднакові, що зумовлено, передусім, географічним розташуванням, станом економічного і культурного розвитку регіону, щільністю населення, специфікою міграційних процесів.

Так, у структурі злочинності в цілому по Україні кримінальні правопорушення відносно іноземців складають в середньому 0,42 %, в регіоні – 0,26 %. За 2018–2021 рр. найбільш високі коефіцієнти злочинності зафіксовано в Одеській (18,6), Харківській (12,9), Львівській (12,0) і в Київській (11,7) областях, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян. В інших регіонах показники відносно стабільні.

Половина кримінальних правопорушень щодо іноземців в Україні припадає на один столичний регіон, в якому їх частка досягає 6 %. Експерти пов'язують це з властивими виключно даному мегаполісу причинами, серед яких: наявність екстремістських організацій, високий рівень ксенофобії серед населення, етнічна неприязнь. Якщо виключити з обліку цю дуже специфічну територію, то в середньому по решті території України питома вага кримінальних правопорушень, вчинених по відношенню до іноземців, все ж має тенденцію до зростання.

У свою чергу, кримінологи справедливо стверджують, що надмірно великі та великі міста (особливо столичні і курортні)

завжди були і залишаються найбільш привабливими для мігрантів [120; 31; 257; 41; 123]. Встановлений також взаємозв'язок між міграційними процесами і урбанізацією. Якщо у 1947 році на території України частка міського населення становила 18 %, то за даними експертів ООН у 2000 році на цій території становила 76 % [4; 275]. Істотним, на наш погляд, є визначення типових для міст криміногенних явищ, до яких можна віднести: підвищену щільність населення, що призводить до часткового погіршення умов життя; міграцію населення і пов'язані з нею проблеми соціальної і побутової адаптації, а також збільшення психологічних навантажень; безробіття і текучість кадрів, а також пов'язане з ними збільшення стресових ситуацій; маргіналізацію населення; послаблення соціального взаємоконтролю, зумовлене анонімним способом життя. Посилення розшарування населення за рівнем прибутків, безробіття і економічна нестабільність, поширення корупції в державних органах, розвиток негативних явищ в реалізації ринкових відносин, – ці і деякі інші явища у містах, на нашу думку, відіграють серйозну роль в ускладненні криміногенної ситуації. Специфіка міського способу життя значно збільшує резерв вільного часу при відсутності реальної можливості його позитивного використання [17].

Помітно відміну динаміки питомої ваги даної форми злочинності в Донбаській регіоні від ситуації в цілому по Україні, оскільки вектор коливань показників в регіоні не збігається з загальноукраїнським. В регіоні частка кримінальних правопорушень щодо іноземців в загальній структурі кримінальних правопорушень за період спостережень дещо знизилася, в той час як в країні значно зростає. Як показало дослідження, однією з головних причин такої відмінності є висока латентність даної форми злочинності в регіоні.

Реальний стан кримінальних правопорушень, вчинених відносно іноземців, відрізняється від даних регіональної статистики, але без оцінки останніх не обійтися, Тому необхідно розглянути деякі характеристики злочинності по відношенню до іноземців, виходячи з зареєстрованих кримінальних правопорушень в наявних обліках. Слід зазначити, що з майже сотні оброблених у системі МВС України форм звітності

статистична інформація, що стосується потерпілих-іноземців, зібрана тільки в одному звіті, але при цьому його позиції відображають не всі необхідні для якісної віктимологічної характеристики відомості. У зв'язку з викладеним при дослідженні були використані відомості різних форм обліку в їх сукупності.

Відомості про те, на яких приїжджих та з яких держав вчиняються кримінальні правопорушення, важливі для оцінки характеристик злочинності і подальшого планування запобіжної роботи з представниками тих етносів, які піддаються зазіханням частіше.

Тяжкі насильницькі злочини, спрямовані проти особи, а також найбільш небезпечні корисливо-насильницькі злочини вчинювалися частіше щодо приїжджих з Азербайджану, Грузії, Узбекистану, Китаю, Таджикистану і Киргизії, тобто представників найчисельніших груп мігрантів. Стосовно них відбувається також велика кількість розкрадань (привласнення, розтрата тощо) майна, хоча, приїжджаючи в Україну в основному по каналах трудової міграції, як правило, вони відрізняються низьким рівнем матеріальної забезпеченості.

Особливості регіонального аспекту злочинності по відношенню до іноземців свідчать також про наступне. Віктимізація щорічно піддаються громадяни майже трьох десятків держав, при цьому видова віктимність іноземців з азіатських і європейських держав має свої риси. Вчинення великого числа тяжких злочинів проти життя і здоров'я значно відрізняє жертв з менш розвинених країн Азії (за винятком Китаю) від іноземців з тих держав, які забезпечили високий рівень добробуту громадян (Австралія, країни Євросоюзу, США та інші), в основному страждають від злочинів корисливої спрямованості.

Також варто зауважити, що в Україні активізується діяльність організованої злочинності, яка спеціалізується, насамперед, на створенні транснаціональної системи керування нелегальними міграційними потоками. Збільшення неконтрольованої нелегальної міграції призвело до значного посилення криміналізації суспільства у прикордонних районах [234, с. 56]. Нелегальна міграція часто тісно пов'язана з

різними видами злочинності, зокрема контрабандою зброї, наркотиків, торгівлею людьми, поширенням тероризму [241, с. 609–613]. Збільшення притоку нелегальних мігрантів може спричинити сплеск ксенофобних настроїв серед певної частини місцевого населення та активність радикальних націоналістичних організацій [241; 18, с. 63].

Окрім того, масовий приплив нелегальних мігрантів становить загрозу етнічній, релігійній і мовній структурі суспільства, його єдності [114, с. 175]. Проведені окремі дослідження свідчать про те, що наразі на території країни перебуває близько 0,5 млн. нелегальних мігрантів – іноземних громадян і осіб без громадянства, які порушують правила в'їзду, виїзду, перебування або транзитного проїзду [96, с. 153]. Утім, як слушно зазначають окремі науковці [186, с. 41], вищенаведена офіційна статистика далеко не повною мірою відображає стан і динаміку розповсюдження кримінальних правопорушень цієї категорії через високий рівень їх латентності.

Одним з істотних показників недостатньої ефективності системи запобігання злочинності в цілому та будь-якому її виду, зокрема, є, без сумніву, кількість правопорушень, що залишаються поза кримінально-правовим обліком, тобто не знаходять своє відображення в офіційній статистиці правоохоронних органів. Це означає, що на ступінь об'єктивності й достовірності офіційної статистики постійно впливає наявність латентної її частини [69, с. 64].

Латентність кримінологи схильні вважати іманентною ознакою злочинності. Семантичне походження терміна «латентний» (від лат. *latentis*) означає прихований, невидимий, тобто той, що не виявляє себе видимими ознаками. У міжнародному значенні латентна ознака явища злочинності найчастіше позначається виразом «dark side of crime», або «темний бік злочинності», чи «non reported crimes», тобто «злочини, про які не було повідомлено поліції» [46, с. 110].

Як зазначає О. М. Джу́жа, під латентною (від лат. *latens* – означає «прихований», «невидимий» [127, с. 185]) злочинністю у кримінології та правоохоронній практиці розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не

відображаються в офіційній статистиці [138, с. 28]. В юридичній літературі латентну злочинність часто визначали як «сукупність злочинів, які залишилися не виявленими, не відомими правоохоронним органам» [279, с. 9].

У процесі здійснення кримінологічного аналізу вчинення кримінальних правопорушень відносно таких осіб було використано результати проведеного нами експертного опитування працівників правоохоронних органів. Отримані дані свідчать про те, що певна частина таких залишається латентною. Водночас 46 % опитуваних працівників зазначили, що латентність даного виду кримінальних правопорушень становить приблизно 85 %, хоча деякі працівники поліції (54 %) схильються до того, що показник латентності сягає понад 50 %. Це все дає підстави ще раз констатувати, що статистичні дані не відображають дійсних масштабів поширеності кримінальних правопорушень відносно іноземців, а їх реальні масштаби поширення значно більші від офіційних.

Отримані дані про структуру злочинності по відношенню до іноземців дозволяють висунути гіпотезу про те, що «незарєєстровані» кримінальні правопорушення, особливо ті, ступінь суспільної небезпеки яких невисока, мають масовий характер.

Результати емпіричних досліджень не підтверджують зниження інтенсивності злочинності по відношенню до іноземців. З урахуванням латентної складової злочинності кримінальна ситуація несприятлива ні для самих іноземців, ні для правоохоронних органів, оскільки, по-перше, відрізняється від офіційних даних і, по-друге, має значний потенціал до погіршення.

Високий ступінь латентності кримінальних правопорушень проти іноземців підтверджують результати анкетування їх різних груп (трудомих мігрантів, учнів, туристів), згідно з якими про злочинні посягання, вчинені відносно них не заявляють приблизно в 80 %. За деякими складів кримінальних правопорушень і більше 90 % випадків є латентними. Крім того, приблизно 12 % респондентів відзначили, що заява про кримінальне правопорушення не прийняли в правоохоронних органах, 6 % послалися на те, що заяви хоча і були прийняті, але

їм не дали хід (було проанкетовано 370 іноземців, які перебувають на території регіону).

Безумовно, така реакція представників влади на заяви іноземців свідчить про вторинну віктимізації останніх. Вони зазнають шкоди не тільки від факту вчиненого кримінального правопорушення, а й дій правоохоронних органів, що виражається в першу чергу в психологічному дискомфорті, відсутності почуття захищеності від протиправних діянь, що не дає підстав для звернення за допомогою в разі подальшої віктимізації.

Про те, що піддалися кримінальним правопорушенням на території України один раз, вказали 13 % респондентів, два рази – 30 %, три рази і більше – 46 % опитаних іноземців. Фактично дев'ять з десяти опитаних іноземців стали жертвами, причому переважна більшість – 76 % – зазнало так звану повторну або рецидивну віктимізацію.

Головними причинами штучної латентності опитані респонденти зазначили:

– свою поведінку, при якій про кримінальне правопорушення не було заявлено до правоохоронних органів. Жертви пояснювали небажанням зв'язуватися з правоохоронними органами за браком часу на розгляди (47 %), розрахунком на допомогу співвітчизників (27 %), що свідчить про вчинення деліктів, які в їх розумінні не пов'язані зі значною вагою;

– дані факти викликані недовірою до органів правопорядку, роботу яких оцінюють негативно більше 70 % опитаних.

Недовіра іноземців до влади, з представниками якої в силу свого статусу вони стикаються частіше за інших категорій населення, з одного боку, парадоксально. Адже міграційна політика, а значить, рішення питань перебування іноземців в країні прерогатива саме держави, його органів. З іншого боку, то ставлення, з яким реально стикаються іноземці до себе з боку представників владних органів, робить зрозумілим причини недовіри.

Так, на питання, чи були випадки вимагання неправомірної вигоди з боку представників влади, тільки 30 %

іноземців, які брали участь в анкетуванні, відповіли негативно; 68 % підтвердили, що такі випадки були (тільки кожен десятий іноземець (10 %) відмовлявся від виконання незаконних вимог представників влади); 61 % – виконали дані незаконні вимоги. На 57 % – впливали представники міграційної служби, 52 % – представники поліції, 14 % – посадові особи органів місцевого самоврядування. Про застосування насильства з боку представників влади заявили 38 % іноземців. У той же час про насильство з боку інших місцевих жителів вказали 16 %, а з боку співвітчизників тільки 3 % з них.

Підвищена віктимність іноземців підтверджується показниками динаміки питомої ваги окремих видів кримінальних правопорушень в структурі всіх зареєстрованих. Так, наприклад, серед кримінальних правопорушень, вчинених стосовно громадян близького зарубіжжя, вбивства становлять близько 1 %, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю – 2 %. Що ж стосується іноземців, то відповідно до них ці найбільш суспільно небезпечні злочини більш поширені і складають відповідно більше 2 і 4 %.

Таким чином, у різних регіонах України кримінальні правопорушення відносно іноземців неоднакові, що зумовлено географічним розташуванням, станом економічного і культурного розвитку регіону, щільністю населення, специфікою міграційних процесів. Найбільш високі коефіцієнти злочинності зафіксовано в Київській (18), Одеській (15), Харківській (13), Львівській (12) областях, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян. У загальній структурі кримінальних протиправних посягань відносно іноземців 70–75 % становили тяжкі, корисливі та корисливо-насильницькі посягання (грабежі 58 %, розбої – 39 %, вимагання – 3 %). При цьому 61 % посягань вчинялася в групах, як правило без ознак організованості (83 %)

Встановлені нами тенденції вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземних громадян в Україні є невід'ємною частиною загальної злочинності та характеризується:

- відносно стабільними кількісними та якісними показниками;

- знаходиться у кореляційній залежності з рівнями міграційних потоків;

– є масштабним відображенням злочинності відносно іноземних громадян загалом, а також детермінантів її динаміки;

– їй притаманна кількісна рівноважність видових показників і взаємна доповнюваність;

– досягнення найбільших коефіцієнтів інтенсивності в регіонах, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян (Вінниця, Київ, Одеса, Львів, Ужгород та ін.);

– переважання тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень корисливо-насильницького спрямування;

– відносно рівномірна географічна поширеність;

– групою переважно «міських» (приміських) кримінальних правопорушень.

Такі тенденції є обов'язковими для врахування при розробці і впровадженні заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземних громадян в Україні, а також профілактиці віктимної поведінки останніх.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців

У сучасних умовах, коли Україною взятий упевнений курс на побудову демократичної правової держави, особливої актуальності набуває захист прав і законних інтересів особи, у тому числі й боротьба зі злочинністю.

Причини відрізняються від умов злочинності, під якими розуміється комплекс явищ, що не породжують злочинність, але впливають на неї та сприяють її виникненню й існуванню. Критичним є твердження, що причини та умови є тотожними поняттями, хоч у деяких випадках причина злочинності може виступати умовою злочинності і навпаки.

Стосовно предмета нашого дослідження перше – це конкретна людина – іноземний громадянин та вчинювані щодо неї протиправні дії кримінального характеру, а друге – злочинність як особливе соціальне явище. Головним залишається те, що злочинна спрямованість щодо таких осіб в силу їх громадянської належності, способу життя і поведінки створює передумови для вчинення саме щодо них кримінальних

протиправних діянь. Отже, першочергове значення мають умови суб'єктивного характеру. Точніше, центральною є проблема особистості, але дуже істотну роль відіграє й соціальне середовище.

Злочинність як явище не може існувати й поширюватися, якщо для цього в суспільстві не існуватиме сприятливих умов. Зокрема, до останніх належать формування особистості жертви та набуття віктимності у процесі соціалізації, поширення віктимної моделі поведінки в усіх сферах суспільного життя, звикання більшої частини осіб до постійної загрози стати жертвою злочину, недотримання правил особистої безпеки в повсякденному житті тощо. Усе разом призводить до формування в суспільстві соціального типу жертви злочинності, унормування віктимної поведінки та підвищення рівня віктимності, що сприяє активізації кримінальної активності певної частини населення, зумовлює вибір на роль жертв злочинних посягань осіб певного соціотипу [43, с. 93].

Як свідчить практика, тривалий час правоохоронні органи було зорієнтовано винятково на роботу «навколо» злочину і злочинця, без належної уваги до жертви кримінального правопорушення. Унаслідок цього дотепер немає повних відомостей про потерпілих, а отже, не вивчаються особливості їх особи, лише час від часу здійснюються заходи віктимологічного запобігання, і, взагалі, фігуру потерпілого нерідко розглядають не більш як джерело інформації про злочинця і злочин, як учасника (сторону) кримінальних процесуальних відносин [56, с. 62].

У цьому сенсі важливим поняттям кримінологічної віктимології є віктимізація. Терміном «віктимізація» позначають і процес «перетворення» особи на жертву злочину, і наслідок цього процесу, що виявляється як на одиничному, так і на масовому рівні. Іншими словами, віктимізація це: по-перше, процес перетворення особи на жертву, по-друге, визначений загальний результат вчинених злочинів, що характеризується якісними і кількісними показниками сукупності членів суспільства або сімей, які постраждали від злочинів, злочинності загалом. Вона може вимірюватись в абсолютних і відносних показниках, відповідно до кількості потерпілих від злочинності, окремих видів злочинів і виду заподіяної шкоди. Отже, загальна

картина віктимізації – це загальна віктимологічна картина, що характеризується даними про потерпілих, час, місце, засоби перетворення їх на жертв [61, с. 14].

Лінгвістично слово «віктимізація» означає процес [25, с. 270–271]. Тому віктимізація розглядається як процес перетворення людини (соціальної спільноти) на жертву будь-якого негативного явища. Особливість віктимізації полягає в тому, що цей процес не заданий спеціально суспільством, а тому й не стимулюється ним із суспільною метою. Цей процес – негативний для суспільства й окремих людей, за своєю суттю він є наслідком несприятливих відхилень від позитивного суспільного розвитку, а тому повинен містити заходи запобігання [120, с. 78].

Як показують результати даного дослідження, утворення критичної маси людей з високим ступенем віктимності й суттєве поширення віктимної поведінки в суспільстві стимулюють кримінальну активність певної частини населення, створюють сприятливі умови для заподіяння шкоди особам, які опинилися в уразливому стані. Віктимна частина суспільства тією чи іншою мірою включається у криміногенні зв'язки та відносини з потенційними злочинцями, тим самим у масштабах суспільства створює сприятливу ситуацію для активізації їх кримінальної діяльності, бере участь у виборі об'єкта злочинних посягань, осіб і соціальних груп, які підходять на роль жертв злочинів. Після цього віктимізація переходить у стадію реалізації підвищеної віктимності різних соціальних суб'єктів шляхом учинення щодо них злочинів. Водночас навіть реалізація віктимності далеко не завжди означає, що особа або інший соціальний суб'єкт об'єктивно вийшли з цього уразливого стану, втратили віктимність чи суттєво понизили її рівень до соціально допустимої межі. За різними даними, приблизно в половині випадків після злочинного посягання ступінь віктимності жертв, навпаки, підвищується, що створює загрозу повторного заподіяння їм шкоди злочинами [44, с. 95].

Наслідками віктимізації є збільшення кількості жертв злочинів, як зареєстрованих, так і латентних; сукупна шкода матеріального й нематеріального характеру; зниження рівня соціальної безпеки та зростання страху перед злочинністю;

зниження якості життя населення загалом; збільшення рівня латентної злочинності; створення умов для безперервного функціонування та відтворення віктимізації; зростання рівня злочинності й подальшої криміналізації суспільства.

Процес віктимізації включає в себе складну систему явищ, пов'язаних з участю жертви у формуванні злочинного мотиву, взаємодією зі злочинцем в умовах конкретної життєвої ситуації, з вчиненням стосовно неї насильницького злочину, що призводить до певних злочинних наслідків [44, с. 227].

При такому підході сума об'єктивних і суб'єктивних обставин, факторів та їх залежностей (як пов'язаних, так і не пов'язаних з потерпілим), що становлять передісторію злочину і сам злочин, значно ширше тієї їх частини, що стосується самого злочину та обставин, які йому передували [230, с. 60]. Саме тому доцільно розглянути відмінність між ними через поняття особистісно-формуючої, передкримінальної (життєвої), кримінальної, посткримінальної, криміногенної та кримінологічної ситуацій.

Особистісно-формуюча ситуація – система факторів, умов, обставин, що мали вирішальний вплив на злочинця, формування його особистісної спрямованості й суспільно небезпечних установок. Предкримінальна (життєва) ситуація – це сукупність обставин, що безпосередньо передували злочину і стосувалися особистісних якостей суб'єкта, який вчиняє злочин. Криміногенна ситуація – це етап розвитку кримінологічного механізму до моменту злочину, що включає в себе особистісно-формуючу і передкримінальну ситуації. Кримінальна ситуація – це безпосередньо злочин (обстановка вчинення злочину). Посткримінальна ситуація – сукупність усіх обставин, що характеризують поведінку злочинця і жертви (якщо вона жива) після злочину в усьому, що стосується злочину, його наслідків, кваліфікації та оцінками [56].

Як свідчить практика, зміст віктимологічної ситуації становлять: сукупність обставин формування особи з підвищеними віктимними потенціями; конкретна передзлочинна (життєва) ситуація; злочин та обставини, що склалися після його вчинення, у яких безпосередньо реалізується індивідуальна

віктимність, що розглядаються як єдиний причинно-пов'язаний процес.

У цьому ж контексті можна також поділити ситуації, зважаючи на ставлення жертви до вихідних обставин, на: а) вибрані (жертва усвідомлено включається до механізму розвитку подій, з власної волі і своєю поведінкою створюючи можливість заподіяння собі шкоди); б) невибрані (жертва, не маючи вибору, змушена мимоволі прийняти обставини, що утворюють обстановку, де в певній поведінці виявляються її особисті якості).

Вивчення правозастосовної та судової практики свідчать про те, що без знання цих обставин неможливо запобігти злочину, оскільки злочинець у багатьох ситуаціях виступає у «взаємодії» з конкретним потерпілим, на якого, як і на злочинця, повинні спрямуватися індивідуально запобіжні заходи впливу. Віктимна поведінка жертви при всій її багатоваріантності вкладається в межі віктимологічних ситуацій. У них, власне, і реалізується «участь» жертви й заподіяння їй шкоди.

Виходячи з цього, одним із найважливіших завдань даного дослідження стало розкриття механізму індивідуальної віктимної поведінки та виявлення найбільш типових форм взаємодії потерпілого зі злочинцем, враховуючи, що будь-яке кримінальне правопорушення являє собою акт поведінки. При цьому в умисному злочині ця поведінка має більш або менш повну оцінку особою як самої поведінки, так і її наслідку. Водночас при аналізі кримінального правопорушення не можна розглядати поведінку злочинця окремо від тієї конкретної ситуації, в якій вона діє. Це буде неправильно не лише тому, що нереально уявляти злочинця в «безповітряному просторі», а й тому, що в значній кількості злочинів ситуація не є нейтральною і впливає на злочинця та його поведінку. Передкримінальна ситуація в межах детермінації може відігравати і роль причини, і роль умов, що сприяє вчиненню злочину [155, с. 25].

Більше того, ученими встановлено, що віктимна поведінка людини – це процес, який складається не тільки з дій, що змінюють зовнішній стан, а й включають у себе психологічні явища та процеси, що призводять до них, а також визначають механізм протиправного вчинку [120, с. 102].

Не вдаючись до наукової дискусії, підтримаємо думку В. В. Голіни та Б. М. Головкина, що віктимна поведінка – це дії або бездіяльність особи, що зумовили вибір її у ролі жертви і стали приводом для вчинення злочину в конкретній життєвій ситуації [31, с. 45].

У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така активність, за якою визнана свідомо переслідувана мета і є можливість контролю за процесами, що відбуваються [98, с. 109]. Мається на увазі свідомо поведінка особи (вона може бути негативна, помилкова, асоціальна). Поведінка особи розгортається у часі та просторі, такий процес має зовнішню (об'єктивну) та внутрішню (суб'єктивну) сторони. Зовнішня сторона відтворюється у формі дії, що спрямована на певний об'єкт (або у формі бездіяльності), внутрішня, суб'єктивна, сторона не тільки супроводжує цю дію (бездіяльність), а й попереджає її. Маємо на увазі передбачення вчинку, уявне його моделювання. Ці процеси, що характеризують довільну активність суб'єкта, являють собою елементи поведінки особи, яка на своїй заключній стадії виражається у зовнішньому акті (вчинку), впливаючи на об'єкт.

Цікавою інтерпретацією цього поняття є дослідження Ю. О. Козенко, яка вважає, що розуміння поведінки охоплює не будь-яку активність особи, а обмежується трьома критеріями: її соціальною значущістю; її вираженням назовні у формі конкретних дій та усвідомленістю таких дій. Поведінка особи – вияв цілеспрямованої активності соціального суб'єкта, спрямований на взаємодію з навколишнім середовищем для підтримання свого існування; притаманно людський вияв усвідомленої активності, що має індивідуалізоване забарвлення [102, с. 44]. На думку Л. Е. Орбан-Лембрик та В. В. Кощинець, поведінку в її юридичному значенні становлять лише такі вчинки свідомої особи, яка досягнула зазначеного віку, яким передує свідомий вольовий вибір, що включає розуміння соціального значення вчинку і передбачення його наслідків. Поведінка, що не піддається контролю зі сторони вольових та інтелектуальних механізмів особи, не може регулюватися правом та призводити до правової відповідальності, оскільки вона була б безмістовною [181, с. 95]. В. Г. Писарев розглядає поведінку як

комплекс дій і вчинків, вияв та форму діяльності, що передусім є категорією соціальної філософії і включає в себе мету, засіб, результат і форму самого процесу діяльності. На думку вченого, така свідомо, цілеспрямовано сформована активна поведінка особи як діяльність є запорукою ефективних, доцільних змін життєдіяльності сучасного українського суспільства [191, с. 187]. А. В. Лещенко зазначає, що у юриспруденції під поведінкою слід розуміти дію або бездіяльність як реакцію суб'єкта на зовнішній вплив і зовнішній прояв його внутрішньої волі [142, с. 462].

Таким чином, варто визнати, що *поведінка – це свідомі вольові дії та вчинки, які включають у себе розуміння їх соціального значення, утворюють відповідну діяльність, що спрямована на досягнення соціально-значущої мети та характеризується настанням певних наслідків.*

Самі мігранти належать соціальним групам із підвищеним ступенем віктимності. Нелегальні іммігранти від початку опиняються у повній залежності від транснаціональної організованої злочинності. Організовані злочинні групи, які займаються нелегальною міграцією, здійснюють перевезення мігрантів у небезпечних умовах [61, с. 174–175].

Підвищена міра віктимності мігрантів також детермінована складнощами інтеграції у культурний простір країни перебування. Іноді навіть наявність однієї території представників різних національностей створює конфлікти культур, послаблює можливості соціального контролю за злочинністю.

Вивчення питання віктимізації мігрантів та розробка шляхів їхньої девіктимізації становить один з актуальних напрямів розвитку віктимологічних досліджень.

Однією з найважливіших груп детермінантів міграційних переміщень в останні роки є економічні чинники. Вплив міграції на віктимність (віктимізм) тісно стикається з проблемою соціальної адаптації до міського середовища. Цьому сприяє те, що мігранти здебільшого закріплюються за непрестижними серед мешканців міст професіями.

Кримінологічні дослідження показали, що інтенсивні міграційні процеси, характерні особливо для великих міст

України, міст мільйонників, тісно стикаються із проблемою злочинності приїжджих та злочинності щодо приїжджих.

Як уже зазначалося, найбільший віктимізуючий потенціал має нелегальна міграція. В Україні нелегальна міграція має розглядатися як одна з реальних загроз національній безпеці через тісні зв'язки з організованою транснаціональною злочинністю.

Виходячи з вищевикладеного, досвід країн Західної Європи в галузі масових міграційних потоків свідчить про необхідність посилення імміграційного законодавства, особливо в галузі трудової та економічної міграції.

Ефективною показала себе політика надання можливостей отримання посвідки на проживання обмеженим контингентам мігрантів, необхідних на ринках праці країн, що їх приймають.

Аналогічно слід удосконалювати і українське законодавство, заохочуючи та вдосконалюючи процеси міграції трудового населення, яке етнічно належить корінним народам України, особливо вимушених переселенців, та посилюючи заходи протидії на законодавчому рівні легальній та нелегальній міграції з країн, що розвиваються.

Особливо актуальними в умовах глобалізації сьогодні стають кримінологічні дослідження етнокультурних чинників віктимізації [60, с. 133], коли масова міграція, мультикультуралізм і систематична міжнаціональна взаємодія в тій чи іншій мірі стають характерними для більшості економічно розвинених країн.

В останні десятиліття посилюється негативне ставлення до мігрантів, суспільство все більше набуває рис мультикультуралізма, виконує роль каталізатора негативного ставлення до представників етнічних груп.

Як недавні іммігранти, так і представники інших груп етнічних меншин є головними об'єктами злочинного посягання для деяких типів злочинців [294, с. 208].

Сказане значимо перш за все щодо груп мігрантів. У міру інтеграції їх у суспільство, дія «фактора способу життя» на процес віктимізації поступово знижується, що, однак не викликає автоматичного зниження віктимізуючого потенціалу несумісності культур.

Мотивація поведінки, тип реакції на дії оточуючих, навіть уявлення про ввічливість можуть стати фактором додаткової віктимізації. Тому в місцях компактного проживання і роботи іммігрантів з азіатських країн було визнано за доцільне посилити вуличне патрулювання в ранкові та вечірні години.

Ряд віктимогенних факторів підсилює ризик насильства саме відносно жінок, які перш за все відносяться до різних груп мігрантів [133, с. 319]. Це фактори частотої зміни місця проживання, одиночне проживання, наявність малолітніх дітей, можливість бути використаною для задоволення сексуальної потреби.

Очевидний високий ступінь залежності віктимності жінок від культурного фону їх оточення, визначеного тією чи іншою етнічною приналежністю. Наприклад, азіатські жінки рідше ніж представники інших груп захищаються, погрожуючи або нападаючи на кривдника, або викликаючи поліцію.

Ми можемо виділити наступні параметри, які характеризують навколишнє середовище або спосіб життя жертви:

1) фактори, які зменшують ступінь віктимізації:

- тривалість проживання на одному місці;
- наявність свого будинку або квартири;

2) фактори, які збільшують ступінь віктимізації:

- часта зміна місця проживання;
- проживання в місті;
- здача свого житла в найм;

3) особистісні чинники:

- розлучення з чоловіком;
- число малолітніх дітей;

– пов'язана з роботою необхідність залишати будинок вночі;

- низький дохід;
- відсутність роботи;
- низький рівень освіти [277, с. 118].

Характеристика злочинця включає в себе короткий аналіз відносин «жертва-кривдник», расову та етнічну приналежність кривдника, її стать і вік.

Характеристики інциденту включали: тип правопорушення, місце розташування інциденту, наявність зброї, чи було вчинено групове насильство, чи був кривдник під впливом будь-якої речовини, яка впливає на психіку. Аналіз наслідків інциденту припускає дані про розмір завданої шкоди, заходи, вжиті жертвою у відповідь на інцидент, про факт інформування про нього в поліцію. Лише інститут шлюбу проявився як фактор «захисту» для всіх жінок.

Можна констатувати, що фактори зміни параметрів віктимності окремих соціальних страт і груп населення в сучасних умовах безпосередньо пов'язані з глобалізацією, з криміногенними і віктимогенними обставинами, які супроводжують етнокультурні процеси.

Зміна культурного середовища відтворення більшості страт, процеси міграції, формування транснаціональної системи стратифікації («паралельної» по відношенню до традиційної), характерна для глобалізації зміна культурологічних параметрів соціального середовища – все це може посилити або, навпаки, знизити рівень віктимізації соціального статусу.

При цьому просторове «розповзання» етнічних громад за межі національних кордонів породжує нові форми гібридної культурної ідентичності, які вже не прив'язані до певної території та структури управління.

Транскордонні культурні ареали розмивають місцеві спільноти, які створилися в даній географічній зоні. Протистояння і взаємну нетерпимість посилює зростаюча конкуренція на ринках праці, поширення через кордони таких соціальних аномалій як наркоманія, кримінальні мережеві структури тощо.

При цьому показники про міграцію населення, віктимність і криміналізацію мігрантів, характер і ступінь їх взаємодії з основними стратами суспільства і включеності в їх структуру повинні знаходитися під особливою увагою дослідників.

Тому порівняльний аналіз взаємопов'язаних процесів соціальної стратифікації і віктимізації населення в Україні і в країнах Західної Європи може мати статус лише попередньої

гіпотези, трансформація якої в розгорнуту віктимологічну теорію можлива лише внаслідок:

- 1) інвентаризації наявного на сьогоднішній день теоретичного та емпіричного матеріалу;
- 2) його наукового узагальнення;
- 3) визначення комплексу цілей і оптимальної методології прикладного соціологічного і віктимологічного дослідження віктимності соціальних груп;
- 4) наукове узагальнення з подальшим моніторингом найбільш віктимних груп;
- 5) розробка комплексу рекомендацій і програми практичних заходів із віктимологічного запобігання та девіктимізації соціальних груп.

Також, бажання підвищити рівень добробуту завжди виступало в якості основної причини, що знімає з «насидженого» місця маси населення в пошуках кращої долі. Тому корінне населення виїжджає з регіону в більш благополучні західні області країни, а заміщають їх іноземці з менш благополучних в економічному відношенні країн [132, с. 87].

Розвиток економіки все більше залежить від іноземної робочої сили, іноді на шкоду власним громадянам. Приріст іноземців в економіці хоча і має сезонний характер, але збільшився в рази. Однак в основному використання іноземців пов'язане з потребами в послугах персоналу низької кваліфікації, при якому оплата за працю відносно невелика, а залежність від роботодавця величезна, що штовхає останніх на скорочення витрат, пов'язаних з витратами на відпочинок, лікування, безпеку праці, соціальне забезпечення. Запити середнього іноземного працівника в цих областях його життя набагато нижче вимог українського трудящого в аналогічних питаннях,

Використання іноземців в різних галузях економіки, але особливо в будівництві та сільському господарстві, привабливо з огляду на жорстоку по своїй суті експлуатації цих осіб, що володіють підвищеною віктимністю. Супутні залученню іноземної робочої сили витрати, враховуючи короткочасність перебування іноземців в країні й відсутність необхідності в будь-якої соціальної інфраструктури, порівняно низькі.

Як зазначає Т. М. Зв'язная, основною причиною є чітко виражений трудовий характер, оскільки головним мотивом виїзду з батьківщини більшості нелегальних мігрантів є працевлаштування. Більшість опитаних мігрантів серед причин виїзду за межі своєї країни називають, передусім, низьку оплату праці та відсутність пристойної високооплачуваної роботи [81, с. 179–184].

У цьому контексті довготривалі заробітчанські поїздки, в тому числі нелегальні, є не просто міграційними переміщеннями з метою працевлаштування. Вони стали звичним способом життя для значної частини населення, оскільки відіграють роль певного компенсатора низького рівня життя в своїй країні і дають змогу трудовим мігрантам виживати і пристосуватись до складних соціально-економічних умов [100, с. 109].

Відповідно слабе матеріальне забезпечення іноземців (мова, звичайно, про галузі, де застосовується виключно некваліфіковану фізичну працю) часто сприяє їх безпорадності при відстоюванні своїх прав, призводить до тотальної залежності від роботодавця (набагато більшою, ніж у корінного населення). Що приїхав на заробітки іноземець, особливо з країн Азії, в більшості випадків в складі команди або бригади, сформованої ще до прибуття в країну, яка не володіє українською мовою, як правило, не може на свій розсуд змінити місце роботи або вимагати гідних умов праці.

Падіння якості життя, особливо в порівнянні з сусідніми територіями, відбивається на багатьох параметрах – демографічних, екологічних, стані охорони здоров'я, трудовій зайнятості населення, можливості отримання повноцінної освіти, забезпеченості житлом і соціальними послугами, рівні реальних доходів, розмір і структуру споживання матеріальних благ, підприємницькій активності, стан правопорядку. Таким чином, погіршення економічної ситуації саме по собі є умовою, що сприяє вчиненню злочинів стосовно іноземців.

Багато експертів з питання щодо впливу на стан злочинності різних факторів, поряд з очікуваними соціальними й економічними причинами, які в якості детермінуючих злочинність поставлені відповідно на перше місце, зазначили, що злочинність в країні також залежить від міграційної обстановки,

яка поставлена на третє місце. З їх опитування випливає, що міграційні процеси самі по собі містять певний криміногенний потенціал, який значно перевищує небезпеки негативного змісту інших соціально-демографічних характеристик суспільства (наприклад низька народжуваність й велика смертність, співвідношення чоловіків та жінок, міського та сільського населення тощо).

Також, у ході опитування іноземців, тільки 5 % з них заявили про те, що не мають документів, які б підтверджували законність їх перебування на території України; 20 % заявили, що їхні співвітчизники не мають отриманого законним шляхом дозволу для легального перебування в країні.

Слід зауважити, що хоча за десятирічний період спостережень з місць позбавлення волі в країні звільнялися іноземні громадяни (всього близько 150 чоловік), у тому числі ті, які вчиняли кримінальні правопорушення щодо таких же іноземців, однак за межі України з них ніхто не депортований. На даний час відбувають покарання на цій території понад 20 тисяч засуджених, з них 300 іноземних громадян і осіб без громадянства, а інші громадяни України.

З урахуванням даних про рецидив злочинів та осіб, які вчиняють злочини відносно іноземців (35 % – іноземці), слід визнати, що зазначені засуджені потенційно небезпечні. Однак системи заходів, які дозволяли б видворяти таких осіб за межі країни, немає.

До числа найбільш значущих зовнішніх факторів, що сприяють злочинності по відношенню до іноземців, слід віднести:

– нездатність держави ефективно контролювати економічні, міграційні процеси, забезпечувати їх позитивний розвиток;

– високий рівень криміналу, корупції в суспільстві;

– недостатню розвиненість, стійкість, зрозумілість і передбачуваність законодавства;

– проблеми трудової зайнятості місцевого населення, низький рівень його матеріального добробуту;

– організацію діяльності правоохоронних і судових органів, недостатню розвиненість заходів запобігання

кримінальних правопорушень, а також заходів, спрямованих на зменшення віктимізації населення;

– високий рівень латентності кримінальних правопорушень;

– мігрантофобія, наявність екстремістських організацій і проявів ксенофобії серед населення.

Етнічна приналежність як важлива складова особистісної віктимності іноземців робить досить помітну роль в віктимізації. Дані емпіричного дослідження показують, що 55 % умисних кримінальних правопорушень вчинялися з конкретним умислом, спрямованим виключно на жертву-іноземця. Крім того, опитування експертів і самих іноземців підтверджують існування осіб, мотивованих на вчинення кримінальних правопорушень, спрямованих виключно на представників досліджуваної соціальної групи.

Однак не тільки етнічна складова в особистій віктимності призводить до віктимізації. При вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень великий вплив мають віктимогенні деформації особи, статева віктимність (у тому числі нетрадиційна сексуальна орієнтація тощо), а також віктимна поведінка потерпілого, які є віктимогенними факторами при аморальному, необережному поводженні, що провокує злочинця.

Вивчення кримінальних проваджень показує, що для кримінальних правопорушень проти особи (вбивства, заподіяння шкоди здоров'ю) найбільш небезпечною віковою віктимністю володіють особи 30-39 років (24,6 %), а також 25-29 років (20,6 %), а для кримінальних правопорушень корисливої спрямованості (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання) особи від 17 до 25 років (35 %). Крім того, аналіз відомостей про жертву за ознакою статі свідчить, що 68,4 % з них це чоловіки і 31,5 % жінки. Але при цьому жінки частіше страждали від злочинів проти статевої свободи особи (99 %), що для чоловіків невластиво (менше 1 %). У той же час жінки менш схильні до тяжких насильницьких злочинів проти життя (жінки – 23,1 % і чоловіки – 76,8 %), трохи вище їх віктимність при розкраданнях (жінки – 33 %, чоловіки – 67 %).

Результатом поєднання схильності окремих етнічних груп до конкретних видів діяльності стає етнічна стратифікація

трудоу мiгрантiв за галузями економiки. У будiвництвi переважають працiвники з Китаю, Таджикистану, Узбекистану. В обробному виробництвi, сiльському господарствi, оптовiй i роздрiбнiй торгiвлi, ремонтi автотранспортних засобiв також лiдурує положення займають китайцi. Не iнакше як потенцiйна експансiя розцiнюється деякими корiнними жителями рeгiону – мiграцiя та розвиток етнiчного пiдприємництва китайцiв. Взаємини всерединi цих страт iнодi набувають кримiнальне забарвлення зважаючи на специфiку даної дiяльностi, найчастiше здiйснюється в тiньовiй економiцi, i пов'язанi з конкуренцiєю, прагненням встановлення впливу над сферою, яку курує Етногурт.

Аналіз особистісних характеристик іноземців, які зазнали віктимізації, дозволяє зробити також наступні висновки. Бізнес-складова була підставою вибору в якості жертви корисливно-насильницького злочину тих іноземців, які займаються підприємницькою діяльністю. Жертви з туристським типом віктимності в основному ставали об'єктами корисливих посягань. Наймані іноземні працівники – найбільш типові жертви насильницьких злочинів. Серед останніх, найбільше число соціально неблагополучних осіб, віктимогенні деформація особи в цьому випадку накладається на віктимна конкурентно-трудоу типу, в цій сукупності стаючи помітним елементом загальної моделі віктимності всередині соціальної групи іноземців.

Викладене свiдчить про значущiсть соціального стану поряд з iншими складовими особистiсною віктимностi як чинника, що сприяє вчиненню кримiнальних правопорушень певної категорiї безвiдносно до iнших якостей iндивiда.

Важливе значення серед факторiв, що сприяють злочинностi, має місце проживання iноземцiв. Як показує опитування, половина iноземцiв не вiдчувають себе в безпецi за мiсцем свого перебування. У той же час офiцiйна статистика мiсця вчинення злочинiв стосовно iноземцiв показує, що найбільше вони потерпають вiд кримiнальних правопорушень на вулицях. Як правило, в правоохоронних органах такi кримiнальнi правопорушення, якi складають бiльше половини вiд числа всiх

zareєстрованих (55 %), класифікуються як вчинені «в умовах неочевидності».

Таке положення пов'язане з відсутністю сторонніх осіб, що дозволяє діяти злочинцям з найменшою вірогідністю затримання при відсутності свідків і можливості у потерпілих звернутися за допомогою.

Кожен третій злочин (32 %) відбувається в призначених для проживання приміщеннях і будівлях (квартирах і будинках). Велике також кількість злочинів, вчинених на будівництвах і ринках, – майже кожне десяте (9 %), що відповідає місцям, де іноземці проводять найбільше часу.

Зовсім трохи кількість злочинних діянь, вчинених в готелях (1 %), як правило, обладнаних засобами охорони, відеоспостереження, мають можливість оперативного оповіщення правоохоронних органів про злочини.

На відміну від готелів злочини, що здійснюються в транспорті, дають можливість винним загубитися в натовпі, залишитися непоміченими, швидко сховатися. Тому таке місце більше спонукає до віктимізації і злочини в ньому відбуваються в три рази частіше, ніж в готелях.

Слід зауважити, що злочини, місцем яких є органи влади, реєструються одиницями, причому не щороку, що не відбивається в статистиці, оскільки не надає на неї впливу. Ці злочини не утворюють статистичних одиниць. З урахуванням отриманих шляхом опитування самих іноземців відомостей така ситуація не відповідає реаліям. Так, про вимагання неправомірної вигоди з боку різного роду чиновників органів влади, міграційної служби, правоохоронних структур заявили 68 % опитаних іноземців. Однак за такими фактами кримінальні правопорушення відсутні.

Результати емпіричного дослідження віктимізації іноземців за часом доби і з урахуванням сезонності, що може становити інтерес для організації запобіжних заходів. Найбільше кримінальних правопорушень вчинено в нічний і вечірній час – 68 %, а також вранці – 20 %. Найменшу небезпеку для іноземців являє денний час – 12 % кримінальних правопорушень. Таким чином, з цього випливає висновок, що найбільш небезпечним для іноземців поряд з нічним є також і вечірній час, коли зайнятість

іноземців на виробництві, навчанні або за іншими напрямками діяльності мінімальна.

Віктимізація іноземців помітніше в робочі дні – 88 %, що з урахуванням співвідношення з кількістю вихідних днів свідчить про рівномірність розподілу злочинності в залежності від даного параметра. Незважаючи на те що іноземці повинні бути менш зайняті у вихідні та святкові дні, сам по собі факт їх настання не визначає велику ймовірність вчинення злочинів. Це може бути пов'язано з особливими режимами роботи або іншої діяльності іноземців, відсутністю вільного часу також і у вихідні, святкові дні.

Виявляється значне зниження активності злочинності по відношенню до іноземців в зимовий період – всього 8 % кримінальних правопорушень. Ця закономірність пояснюється сезонним характером їх знаходження в країні. Велике число іноземців прибуває в регіон по каналах трудової міграції, практично не функціонує в зимовий час. Підтверджується даний висновок і тим, що в літній період, найбільш насичений іноземцями, що приїжджають як з метою заробити, так і з туристичною метою, відбувається найбільше злочинів у відношенні їх – 34 %.

Біофізичні характеристики людини, до яких відносяться його стать, вік, психічний стан, грають важливу роль в поведінці. При вчиненні злочинів вони виступають в ролі чинників, що сприяють злочинної поведінки, хоча і не є причиною неминуче породжує злочин.

Таким чином, серед внутрішніх віктимогенних факторів найбільш значущими є:

– етнопсихологічні, пов'язані з приналежністю до певного етносу, що диктує стереотипи поведінки, перенесення своїх специфічних традицій і правил поведінки у взаємовідносини у країні в якій перебуває;

– статусні, пов'язані з особистим правовим статусом, що визначає легальність або нелегальність перебування в чужій країні, а також з відсутністю громадянства;

– матеріальні – наявністю, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки;

– лінгвістичні, що виражаються в незнанні або слабкому знанні української мови;

– культурно-освітні, що визначають рівень взаємодії з місцевим населенням;

– тимчасові, пов'язані з тривалістю перебування в імміграції;

– територіальні, що визначаються вибором іноземцями свого місця проживання;

– особистісні, пов'язані з психічними і фізичними особливостями конкретних індивідів, що впливають на їх девіантність, зокрема складністю психологічної адаптації до умов країни перебування; провокуючою поведінкою; процесом віктимогенної стигматизації іноземців.

Варто констатувати, що частина цих факторів не залежить від поведінки жертви, а інша частина пов'язана з психологічними якостями, які реалізуються у відповідних діях потерпілого. Найчастіше вони накладаються один на одного, підсилюючи віктимогенні властивості жертви і призводячи до несподіваних результатів.

Підсумовуючи характеристику детермінації віктимності та віктимізації як соціальних явищ суспільного розвитку, ми згодні з думкою сучасних кримінологів [122, с. 351] та віктимологів [55; 57; 31] щодо високого ступеня віктимності глобалізації, урбанізації та міграції, особливо нелегальної, наголошуючи водночас, що вирішення проблем України у цих сферах шляхом загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності має здійснюватися у комплексі з девіктимізацією на індивідуальному рівні. Таким чином, головною детермінантою, що впливає на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців є віктимізація. Особливостями такого процесу визначається низка чинників, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень відносно іноземців.

Особливістю віктимізації є поведінка самого іноземця та його статус в країні.

У взаємозв'язку «злочинець–жертва» закладений значний потенціал віктимологічних заходів впливу на злочинність. У елементах механізму злочинної поведінки, а саме реальна

можливість вчинити кримінальне правопорушення у злочинця включає в себе чинники підвищеної віктимності жертви. Нейтралізуючи або оптимізуючи такі чинники, можливим є внесення дисбалансу до всієї системи чинників, що складають «наявність у злочинця реальної можливості вчинити кримінальне правопорушення», а також здійснення опосередкованого впливу на мотивацію злочинця.

Міграційні процеси завжди впливали на хід суспільного розвитку. Соціально-економічні і політичні кризи, міжнаціональні і військові конфлікти породжують якісно принципово нові процеси в міграції і в її кримінологічно значущих характеристиках.

З вищевикладеного потрібно, на наш погляд, зробити необхідні висновки, сутність яких полягає у такому:

– специфіка процесу віктимізації іноземних громадян зумовлена специфікою статусу нелегального/легального мігранта (іноземці, які прибувають до України, попадають в незвичні для себе умови, стикаються з іншими традиціями, правилами поведінки, укладом життя, правовою системою, етичними цінностями. У разі кримінальної віктимізації іноземних громадян за межами своєї батьківщини виникає зіткнення стереотипів поведінки, що є одним з основних її чинників);

– категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації (переважно низький освітній рівень; усвідомленням своєї чужини, невitreбуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування; незнанням вимог чинного законодавства країни перебування; мовний бар'єр; заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки; групова та індивідуальна конформність при анонімному способі життя; етнопсихологічні особливості, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції; недовіра до державних органів; соціальна дезадаптація) визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації.

Виявлення чинників, що сприяють віктимізації іноземців та детермінують кримінальні протиправні діяння відносно них необхідне для вироблення належної системи конкретних

запобіжних заходів, покликаних унеможливити вчинення кримінальних правопорушень стосовно цієї категорії населення.

2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення відносно іноземців

У юридичній літературі існує багато точок зору щодо поняття особи злочинця. Наприклад, на думку, І. М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [124, с. 65].

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення кримінального правопорушення. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості [276, с. 17–18]. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила злочин, що констатовано в обвинувальному вирoku суду, котрий набрав законної сили.

На думку О. М. Джужі особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; 3) на загальному рівні [62, с. 20]. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, враховуючи особливості з тієї чи іншої категорії кримінальних справ, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам.

У той же час, А. П. Закалюк наголошував, що «Специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їхньої особистості, які досягли певного ступеня (глибини) [75, с. 240]. Узагальненим показником характеристики особи злочинця він вважав антисоціальну спрямованість як

головний елемент її змісту, що визначає вибір злочинної поведінки. Криміногенну спрямованість особи він визначав як таку, що базується на світогляді і системі ставлення до суспільства, що формується в процесі соціального розвитку людини: переконань, ідеалів, інтересів, потреб, які інтегративно відображають домінуючий соціально-типовий зміст і життєву позицію особи, кримінальну діяльність, котра внутрішньо обумовлює її. Антигромадську спрямованість він розглядав також як підставу для здійснення типології особи злочинця. Розповсюдження на криміногенну особу терміну «особа злочинця» А. П. Закалюк не визнає, оскільки вважає, що немає підстав для такого широкого її тлумачення, з чим важко погодитися, оскільки смислове навантаження кримінологічного поняття «особа злочинця» не може зводитися суто до кримінально-правового до часу вчинення злочину. Він вважав, що у своїй суті особа злочинця належить до соціального типу особи антигромадської спрямованості (відповідного характеру, інтенсивності й стійкості) і кримінального різновиду суспільної небезпеки, що виявляється у вчиненні злочину. Висновок А. П. Закалюка полягає у тому, що з погляду змісту специфічними для особи злочинця визнаються антигромадська спрямованість і, як правило, загальна небезпека певної міри і ступеня, конкретне виявлення яких встановлюється кримінологічною типологізацією. У цій же роботі А. П. Закалюк проводить кримінологічне описання особи злочинця, що має феноменологічний характер та не завжди дотримується істотних пояснювальних функцій [77, с. 30, 32, 35, 40, 52, 53, 54].

А. С. Лічко не визнає існування якісної різниці особистості злочинця від особистості незлочинця, вважаючи підхід до вивчення внутрішніх психологічних процесів суб'єктивним та малопродуктивним. На його думку, об'єктом кримінологічного дослідження повинна бути лише злочинна поведінка. «Поведінка – це і є особистість», – вважає вчений та робить, в свою чергу, акцент на проблемі соціальної адаптації, поведінці в референтній групі, специфіці соціальних ролей особистості. У процесі проведення великої кількості досліджень, спрямованих на вивчення якісних характеристик особистості злочинця, було встановлено, що немає єдиної або декількох

окремих якостей, які б викликали злочинну поведінку та відокремлювали осіб, які скоюють злочини, від осіб, які дотримуються соціальних норм суспільства [148].

С. А. Шалгунова підкреслює, що під особою злочинця слід розуміти сукупність соціально значущих якостей, які впливають у поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку [276, с. 109–110].

А. Ф. Зелінський у своїх дослідженнях дає вичерпний перелік особистісних характеристик, притаманних особі злочинця та визначає її як сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово властивих особам, які винні у злочинній діяльності певного виду [84, с. 9]. Точку зору А. Ф. Зелінського підтримують О. М. Джужа [138] та І. М. Даньшин [124].

Дослідження неусвідомлюваних процесів у психології злочинця проводив професор А. Ф. Зелінський. Він помітив, що для забезпечення внутрішнього спокою люди вважають за краще не помічати справжніх мотивів своєї діяльності. При цьому виникає ніби два мотиви: істинний і уявний. Мотив дії особи злочинця може не відобразитися у її свідомості. У такому разі констатують безмотивну поведінку, якої, на думку А. Ф. Зелінського (і з ним ми цілком згодні), не буває. Вчений наводить результати опитувань багатьох засуджених за тяжкі насильницькі злочини проти життя і здоров'я особи, в ході яких опитувані не змогли більш-менш чітко назвати мотиви своїх злочинних діянь. Він справедливо зазначає, що в одних випадках особа, котра вчиняє злочин, діє обдуманно, свідомо, хоча при цьому можуть виявлятися і неусвідомлювані імпульси свідомості. В інших же випадках індивіди з різних причин не використовують можливості належним чином усвідомити свою поведінку і діють необдуманно [82].

Отже, слід зазначити, що під особою яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців, слід розуміти сукупність її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових та кримінально-правових ознак, властивостей, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні закону про кримінальну відповідальність, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що

виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними поглядами та агресією до оточуючих.

Масштаб психологічного аналізу якостей особи злочинця, які важливі для встановлення механізму кримінального правопорушення та покарання, обумовлюється окремо в кожному випадку, виходячи з того, що вчинив злочинець. Однак з урахуванням системного розуміння психологічних механізмів поведінки та відповідальності в усіх випадках обов'язково проводиться розгляд місця тих чи інших якостей особи в загальній структурно-функціональній організації протиправної поведінки, визначення рівня і особливостей саморегуляції її суб'єкта і, перш за все, її мотивації.

Але аналізуючи механізм індивідуальної злочинної поведінки, слід завжди пам'ятати про те, що остання за формою має ті ж самі психологічні елементи, процеси та стани, що і механізм правомірного вчинку, але сповнена іншим соціальним і ідеологічним змістом. Механізм злочину, функціонуючи в розгорнутому та згорнутому вигляді, включає різні емоційні стани. реалізує волю та свідомість суб'єкта, однак і емоції, і воля, і свідомість злочинця спрямовані на досягнення антисуспільних цілей і їх зміст суперечить об'єктивним закономірностям соціального розвитку. При цьому критична точка розвитку, після якої поведінка отримує антисуспільну спрямованість, може бути розташована на зовсім різних місцях причинного ланцюга, який створює цю поведінку. На наш погляд, дуже важко дати характеристику особистості агресора [166]. У діях особи дуже часто присутня і вербальна, і фізична агресія, а особистісні якості таких злочинців мають багато спільного між собою.

Слід погодитися з М. І. Пановим, який вважає, що «спосіб скоєння дії (бездіяльності) завжди має індивідуальний характер, оскільки є вираженням індивідуальних рис та якостей суб'єкта, який вчиняє діяння» [187, с. 125].

Злочинна поведінкова установка посідає важливе місце серед причин вчинення кримінальних правопорушень такими суб'єктами дослідження. Установка у загальному вигляді представляє собою стійку поведінкову реакцію на типові життєві ситуації та дії інших осіб. На її формування впливає багато факторів. Автор психологічної теорії установки Д. М. Узнадзе

вважає, що при наявності потреби і засобів її задоволення у суб'єкта виникає особливий стан, який можна характеризувати як схильність, спрямованість, готовність здійснити акт, що веде до задоволення потреби. Це і є установка – готовність до здійснення певної дії [259, с. 348].

Поведінка людини розгортається у часі та просторі, вона має зовнішню (об'єктивну) та внутрішню (суб'єктивну) сторони. Зовнішня сторона відтворюється у формі дії, що спрямована на певний об'єкт; внутрішня сторона не тільки супроводжує цю дію (бездіяльність), але й передбачає її. Маємо на увазі передбачення вчинку, уявне його моделювання. Ці процеси, що характеризують довільну активність суб'єкта, являють собою елементи поведінки особи, яка на своїй заключній стадії відображається в зовнішньому акті (вчинку). «Вчинок – не просто дія, фактично це результат дії, доцільність якої людина усвідомлює ще до її вчинення. Кожен вчинок отримує певну оцінку не тільки самої особи, але й інших людей. Залежно від відповідного вчинку, інтересів та потреб суспільства, він або схвалюється, або засуджується» [249, с. 29].

Структура злочинної поведінки агресивної спрямованості має такі самі компоненти, як законослухняна, але зміст їх інший. Загалом, характеризується як антисуспільна, тобто заборонена законом через підвищену суспільну небезпеку. Можна виокремити три основних етапи механізму злочинної поведінки молоді: мотиваційний, цілепокладаючий, операціональний (виконавчий), кожен з яких виконує свої функції у взаємозв'язку з іншими [75, с. 214].

До найбільш суттєвих внутрішніх факторів, що детермінують генезу емоційної сфери особи, можна віднести корисливо-мотиваційну активність, розвиток адаптивних і захисних функцій. До зовнішніх факторів – умови життєдіяльності, серед яких як соціально-психологічні, так і природно-техногенні.

Злочинний спосіб життя зумовлює наявність підвищеної агресивності (як крайній прояв – жорстокості) – властивості особи, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в галузі суб'єктно-суб'єктних (міжособистісних) відносин. Під агресією розуміють поведінку або дії, спрямовані

на завдання психологічної чи фізичної шкоди або на знищення чого-небудь [86, с. 15]. Соціальні деструкції, при відсутності адекватного подолання, мають прояв у злочинному способі виявлення агресії. Двома основним формами агресії відносно іноземців, з якими доводиться мати справу виступають недеструктивна та деструктивна агресії: недеструктивна (інструментальна) агресія – стійка неворожа самозахисна поведінка, спрямована на досягнення поставленої мети. Вона спричиняється вродженими механізмами, які слугують адаптації в середовищі, задоволенню потреб, досягненню мети. Недеструктивна агресія є важливим умотивуванням для розвитку пізнання і можливості покладатися на себе, її прояви звичні для здорової адаптації до середовища [98];

Яскравим сигналом небезпеки соціальної деградації (індивідуальної передумови злочинності) особи є ворожа деструктивність – девіантна та делінквентна поведінка. Ненависть, розлюченість, бажання помсти, расова нетерпимість також є формою захисту, які породжують багато особистісних проблем й примушують страждати оточуючих. Ця форма агресії викликається і активізується, частіше, в результаті сильних неприємних переживань (надмірний біль, дистрес) [98, с. 41–49].

Відомо також, що жодна з людських якостей, взята ізольовано, не визначає поведінки та її спрямованості, що всі якості й властивості індивіда прямо або непрямо пов'язані між собою. Однак вивчення особи як цілісного суб'єкта являє собою не аналіз її складників, а встановлення головної якості, яка має можливість системоутворення та в силу цього встановлює інші її якості й поведінку в цілому. Такою якістю може бути агресивність, що її обумовлює, і сприйняття навколишнього світу, характер поведінки та її спрямованість. Можна сказати, що у деяких людей агресивність є системоутворюючою якістю, що робить зрозумілою і внутрішньоодоцільною протиправну поведінку. Ця якість створює сутність цієї особи, а якщо уявити собі, що вона усунута, то перед нами буде інша особа. Більшості з них притаманна така якість як агресивність. У випадку агресивних дій особи безпосередньою причиною цих дій є фактор ситуації, а також негативні якості й набуває значного поширення. Вибір агресивного способу вирішення конфлікту стає, на жаль,

нормою в людських стосунках. Люди діють за правом сильного та намагаються нав'язати це право іншим. На думку В. А. Соболева та О. Н. Ярмиша, «практично всі соціальні та соціально-професійні групи тією чи іншою мірою заражені соціальною агресивністю. Соціальна агресивність має властивість поширюватись, якщо не будуть розроблені механізми протидії». Відтак, – слід особливу увагу приділяти підліткам та молоді, бо в цей період починають формуватися та розвиватись елементи агресивності, які за сприятливих умов можуть викликати соціальні конфлікти. «Формування схильності до агресивної поведінки починається у підлітків у віці, коли особистість ще не ідентифікує, а імітує певні види агресивної поведінки» [242, с. 24].

Досить потужним поштовхом до агресії є так звані «сторонні спостерігачі». Вони можуть відігравати роль каталізаторів, навіть не будучи безпосередніми учасниками агресивних взаємодій. Присутність сторонніх осіб може підсилювати пряму агресію, якщо агресор вважає, що його дії викликають схвалення з боку спостерігачів і навпаки, придушувати її, якщо агресор побоюється, що його дії викличуть несхвалення.

Таким чином, соціальна нестабільність і ціннісно-нормативна криза, а також воєнні дії відбиваються на психології особистості, особливо молоді через «соціальний невроз», які закріплюють у своїй свідомості й поведінці негативні тенденції суспільного розвитку, домінування прагматизму, спрямованість на потреби індивідуалістичного характеру, відмову від істинного гуманізму і духовності. Загальна криза, що охопила сфери функціонування держави, значною мірою деформує сприятливе середовище для морального виховання, що потребує розробки концепції виховання у суспільстві [238, с. 265].

Абсолютну більшість (близько 95 %) становлять особи чоловічої статі. За віком засуджені розподілилися так: 14–17 років – 17 %; 18-25 років – 47 %; 25-30 років – 26 %; 30-40 років – 7 %; понад 40 років – 3 %. Частка осіб, раніше судимих (загальний рецидив), у середньому становила 16 %.

М. В. Підболячний зазначає, що безпосередніми виконавцями злочинів екстремістської спрямованості є переважно молоді люди, у т. ч. підлітки та жінки віком до 29 років, які ніде не працюють, орієнтовані на грошову винагороду. Причому корисливий мотив має переважаючий характер над іншим (релігійним, насильницьким, хуліганським тощо) [192, с. 214].

Кримінологічна ознака віку відображає як психофізіологічний розвиток організму, так і відповідний період негативної соціалізації та її наслідки. Особливістю досліджуваного періоду є те, що різниця в кілька років має вагоме значення для рівня кримінальної активності. Завершальний етап їхнього формування характеризується інтенсивним фізичним формуванням та набуттям певного життєвого досвіду, втім найголовніше – деформаціями особистості та відповідними їм поведінковими орієнтаціями [238].

Необхідно зазначити, що в сучасному суспільстві майже нормою стали видовищні бійки та знущання, їх фотографування і виставлення у соціальні мережі, а також групові побиття одноліток, відбирання особистих речей та грошей. Більшість таких випадків залишаються безкарними та поза увагою громадськості. В процесі соціалізації та розширення кола матеріальних потреб та споживчих інтересів відбувається усвідомлення ефективності застосування насильства, що орієнтує на його вибіркове застосування здебільшого як засобу отримання матеріальних благ [238].

Основна маса (73 %) злочинців має середню або неповну середню освіту, 21 % – середньо-спеціальну, 6 % – незакінчену вищу та вищу. Особи, що мають середню та неповну середню освіту, а також мають професійно-технічну освіту, здійснюють переважно погроми, підпали, масові бійки. Особи, які мають незакінчену вищу та вищу освіту, вчиняють кримінальні правопорушення у зв'язку зі своєю «керівною посадою» у групі (надають психологічну підтримку, ведуть «агітаційну роботу»), що спрямоване також на вчинення вищезгаданих кримінальних правопорушень.

Незважаючи на те що з вищою освітою було лише 6 % злочинців, проте аналіз діянь, ними вчинених, як правило, свідчить про особливі інтелектуальних зусиллях, витрачених на їх планування, підготовку і реалізацію в подальших стадіях, що створює труднощі в розкритті, розслідуванні та підвищує суспільну небезпеку злочинів. Найбільш небезпечні кримінальні правопорушення в ряду вчинених стосовно іноземців, за якими призначалося найсуворіше покарання, вчинені особами, які мають якраз вищу освіту. Такі злочини відрізнялися продуманим розподілом ролей. Мозковим центром злочину, як правило, були особи з вищою освітою, нерідко мали відношення до юридичної діяльності, роль безпосередніх виконавців відводилася іншим особам.

Вихідною точкою аналізу коренів насильства є мотив діяння. Мотиви кримінального насильства акумулюються, по-перше, у прагненні до задоволення потреби, пов'язаної зі злочинною метою (користь, статевая пристрасть, жага помсти тощо), по-друге, у прагненні до задоволення потреби саме в самому насильстві. Як свідчать дослідження, це характерно для переважної більшості осіб, які вчиняють злочини із застосуванням насильства, а мотивація їх діянь базується на вихідній кримінальній меті і конкретно спрямована на порушення кримінально-правової заборони [235]. Усе зводиться до злочинної спрямованості особи, але при цьому необхідно мати на увазі й те, що мотив кримінального насильства має подвійне підґрунтя: коли він є невід'ємною рисою злочинця, йде ззовні, являє собою властивість його особистості; і коли він спричиняє агресивну реакцію на ті або інші цінності, є орієнтованим на це і закономірно до цього призводить. Мотив кримінального насильства регулює спрямованість дій злочинця, а в процесі реалізації задуму відповідно до мотивованих дій – прагнення до задоволення потреби в насильстві. Мотив – це база, рушійна сила насильства. Насильство ж є елементом мотивації, хоча не можна цілком ігнорувати і спосіб злочинної дії [235, с. 53].

Мотиви вчинення злочинів в осіб досліджуваної групи є такими: бажання мати гроші, заробіток (45 %); самоствердження в групі (32 %); прагнення до відчуття ризику (10 %); бажання купити речі й продукти, необхідні для себе або родини (5 %);

придбати спиртні напої або наркотики (5 %); віддати борги (4 %) [238].

Крім мотивації, існує комплекс причин кримінального насильства, основними «елементами» якого є: механізм застосування насильства; особа насильницького злочинця; особистість і середовище; несприятливі умови формування особистості насильницького злочинця (взаємодія макро- і мікросередовища), відносини «злочинець – жертва» і кримінальна ситуація.

Ситуація завжди тісно пов'язана з мотивом насильства, є невід'ємною від особи і її поведінки. Ситуативний характер насильницьких злочинів проти іноземців означає своєрідну їх оцінку, коли самі ці злочини, особи, які вчиняють, їхні мотиви тощо просякнуті ознаками ситуації. Але головними «елементами» завжди залишаються особа злочинця і мотив діяння [238].

У ході проведеного кримінологічного аналізу кримінальних проваджень було встановлено, що рішення про вчинення злочину у 73 % осіб було заздалегідь обдуманим; 11 % – постійно готові до вчинення злочинів; 10 % – прийняли рішення раптово, без участі ситуації; 4 % – у зв'язку із ситуацією, що склалась. Намір щодо вчинення суспільно небезпечних дій виник під впливом оточення у 38 % осіб; самостійно – у 19 %; під впливом тяжкого збігу обставин – у 16 %; під впливом інших факторів – у 7 %; не змогли (відмовилися) відповісти – 19 %.

Крім того, вивчення кримінальних проваджень показало, що 80 % досліджуваних систематично вчиняли тривалі однорідні злочини, не потрапляючи в поле зору правоохоронних органів. Більшість осіб мали злочинну спеціалізацію, тобто володіли спеціальними технічними навичками або знаннями, отриманими від співучасників або раніше засуджених осіб [238].

Одним з атрибутів життя злочинців є вживання наркотиків і алкоголю. Нетверезий стан є однією з найсильніших передумов до вчинення злочину, оскільки знижує рівень самоконтролю людини. У ході вивчення кримінальних проваджень, у 49 % випадків кримінальні правопорушення ними були вчинені у стані алкогольного сп'яніння та у 11 % випадків – у стані наркотичного сп'яніння. Близько 17 % осіб страждали на

хронічний алкоголізм, 6 % визнані наркоманами, 19 % страждали на різні психічні захворювання, психосоматичні – 8 %. За сімейним становищем особи, з усієї кількості притягнутих до кримінальної відповідальності, розподілилися таким чином: мали сім'ї та нормальні внутрішньосімейні відносини лише 37 %, решта 63 % не мали сім'ї або мали її номінально та свої обов'язки в ній не виконували. За результатами опитування «неформалів» 57 % з них були неодружені 57 %, одружені – 43 %.

Неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення до притягнення їх до кримінальної відповідальності проживали у порівняно непоганих умовах. Так, 48 % мали обох батьків, 49 % – лише матір, 3 % – лише батька. Матеріально-побутові умови життя підлітків були відносно нормальними: 82 % проживали у квартирі чи приватному будинку; 7,6 % – у однокімнатній квартирі, 6,5 % – у гуртожитку; 3,9 % – в інших умовах. Практично всі без винятку мали престижні речі: 33 % осіб мали аудіо- та відеотехніку, мобільні телефони, планшети, 28 % – вклади в ощадбанках та кишенькові гроші; 22 % – автомобілі, мопеди та мотоцикли; 12 % – модний дорогий одяг; 5 % – спортивне знаряддя.

Дослідження кримінально-правових ознак особи злочинця варто доповнити даними про обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, які враховує суд при призначенні покарання. У більшості вивчених кримінальних провадженнях визнано та враховано обставини, що пом'якшують покарання (49,1 % засуджених). У 38,2 % проваджень враховано обставини, які обтяжують покарання, та у 12,7 % – не зазначено обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Серед обставин, що пом'якшують покарання, найбільшу кількість становлять щире каяття особи, визнання засудженим своєї вини, активне сприяння розкриттю злочину, наявність у винуватого утриманців (неповнолітніх дітей або непрацездатних батьків), вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин [238].

Аналіз *морально-психологічних ознак* і властивостей осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення відносно іноземців, дозволив нам встановити їх негативні та позитивні якості.

Виявлені деформації сфери свідомості злочинців корелюють із відхиленнями в дозлочинній поведінці. Передусім це проявляється у дозлочинному способі життя у складі малої соціальної групи. У кримінологічній літературі під способом життя розуміється сукупність типових для цього суспільства форм життєдіяльності людей, способів задоволення ними своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів [171, с. 44].

Особи, які вчиняють, наприклад корисливо-насильницькі дії відносно іноземців уміють переконувати й входити в довіру, справляють приємне враження надійної або потрібної людини, спроможні продумати все до найменших дрібниць, схильні до ризику, урівноважені, здатні до самоконтролю та терпіння, а коли необхідно, проявляють настійливість. Їх вирізняє зневажливе ставлення до інших членів суспільства, зокрема іноземців, поведінка за принципом «моральним є все, що вигідно». У цілому таким особам властиві такі загальні етично-психологічні ознаки, як одностороння примітивно-споживча орієнтація, перебільшене уявлення про значення матеріальних благ, негативне ставлення до інтересів суспільства та громадян, заперечення загально визнаних цінностей [238].

Справедливо зазначає Л. І. Казміренко, «регулятором поведінки людини не є окремий мотив сам собою, а вся мотиваційна сфера особистості, у якій значну роль відіграють звичні манери і способи поведінки особи. Актуалізація способів і форм її поведінки визначається ситуативними умовами середовища проживання і реальними можливостями їх здійснення. Щойно зовнішнє середовище створює можливості реалізації особистісних змін, мотиваційна сфера індивіда надає необхідний дозвіл» [280].

Багатьом особам, які вчиняють злочини, властиві дефекти психічного самовладання. При цьому виявляється суттєвішою, ніж при інших злочинах, роль екстремально-криміногенної ситуації, що викликає у них імпульсивні кримінальні реакції. Злочинні дії відбуваються ними з неконкретизованим наміром.

Результати нашого дослідження показали, що небезпечна імпульсивна поведінка в екстремальній ситуації, що призводить до скоєння злочину, може бути спричинена різними причинами: алкогольним та наркотичним сп'янінням, токсичним збудженням

(40 %); психопатичними станами особистості (19 %); небезпекою обстановки, насиченої різними обставинами, при несформованості у індивіда адекватних реакцій на події (25 %); загальною емоційною нестійкістю індивіда, звичними формами стереотипної поведінки (10 %); підвищеним почуттям самозбереження (4 %); псевдореальним баченням ситуації, що склалася (2 %).

У механізмі кримінальних правопорушень поведінка людини регулюється складним мотиваційно-регулятивним механізмом, у якому важливе значення мають привід та рішення. На справедливу думку Л. І. Казміренко, «кульмінаційним актом у генезі злочинного діяння є прийняття рішення – остаточне «затвердження» обраного злочинного варіанту поведінки» [93, с. 180].

Рішення про вчинення конкретного кримінального правопорушення може бути обґрунтованим та малообґрунтованим, що не враховує всіх умов його реалізації. Однак особа з будь-яким рішенням про вчинення кримінального правопорушення не враховує всієї соціальної шкідливості своїх дій та невідворотності покарання за них.

Як показує вивчена нами судово-слідча практика, особи які вчинили протиправні дії відносно іноземців практично ніколи не зазнавали каяття, не визнавали своєї провини. Зокрема, ставлення винних до злочинного результату та усвідомлення своєї провини дуже суттєве та різне: від щиросердечного каяття та повного визнання своєї провини (22 %) до глибокого заперечення результату злочинних дій та повного невизнання своєї винності (32 %) та частковим визнанням провини (46 %). Позитивна оцінка особою свого злочинного результату є ознакою глибокої кримінальної деформованості особистості, що відносить її до конкретного, злочинного типу (нестійкого, злісного або особливо злісного).

Насильницька поведінка – це результат процесу десоціалізації, і в даному аспекті ми виділяємо відхилення корисливо-насильницької, насильницько-агресивної та соціально-пасивної орієнтації. Соціальні відхилення можуть виявлятися як у вигляді вчинення правопорушень та злочинів, так і у вигляді провин й аморальної поведінки. Групове насильство завжди

відрізняється більшою жорстокістю, ніж одиночне. У 62 % кримінальних провадженнях насильницькі злочини відносно іноземців злочинці вчиняли у групах, які у 43 % випадків включали до 5 членів, у 52 % – до 10 членів та у 5 % – понад 10 членів.

Таким чином, основними кримінологічними характерними рисами особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців є:

- зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб, расова нетерпимість;

- виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням;

- особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих;

- підвищена конфліктність;

- низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб;

- внутрішня готовність до протиправних вчинків;

- високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство;

- досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

Таким чином, вивчення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців дає можливість сформувати модель злочинця, зокрема це: чоловік (94 %); у віці 20–35 років (76 %); із неповної сім'ї (52 %); який має середню освіту (73 %); не працюючий і не учень (54 %); мешканець великого чи середнього міста (94 %); що не перебуває в офіційному шлюбі (57 %); не має постійного джерела доходу (68 %), вживає алкоголь і наркотики (58 %); його ціннісні орієнтації та правосвідомість спрямовані на споживацький спосіб життя, повну свободу дій (44 %) та високооплачувану роботу (39 %), матеріальну забезпеченість і багатство (37 %); це людина з середнім інтелектом, абстрагованим мисленням, порушенням регуляції поведінки та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення бажань і потреб (90 %), керується агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надає перевагу

груповим насильницьким діям (62 %) з фактичним одноразовим рецидивом злочинних дій (53 %).

Систематизуємо отримані дані, шляхом розподілу явищ на окремі елементи (типи) за найбільш істотними критеріями та у виявленні відмінностей між ними, що є типологією. Значна більшість кримінологів вважають, що підставами (критеріями) побудови типології особи злочинців повинні бути: 1) *характер антисуспільної спрямованості особи злочинців*; 2) *ступінь глибини цієї антисуспільної спрямованості* [150; 127]. Названі два типологічні критерії, доповнюючи один одного, становлять підґрунтя типології особи злочинців.

За характером антисуспільної спрямованості таких злочинців поділяють на такі чотири типи: 1) насильницьких; 2) корисливих; 3) злісних соціально дезорганізованих; 4) необережних. За ступенем глибини антисуспільної спрямованості злочинців поділяють на: 1) випадкових; 2) ситуативних; 3) нестійких; 4) злісних; 5) особливо злісних [125, с. 40–41; 127]. Таким чином, виділяємо два типи особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців за характером і змістом їх мотивації:

– насильницький (негативне ставлення до людини, її невід’ємних прав і свобод на життя, здоров’я, честь, гідність, недоторканність; особа повністю розуміє суспільну небезпеку своєї поведінки, проте через безкарність, «вседозволеність» вчиняє злочини, подаючи приклад іншим власною поведінкою);

– корисливий (негативна мотивація, що проявляється у злочинних намірах і діях заради матеріальної наживи, збагачення).

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що більшість осіб за вказаними вище критеріями можна зарахувати до типу *ситуативних* злочинців, які в результаті збігу певних життєвих обставин не змогли утриматись від спокуси «додаткового заробітку», але загалом характеризуються позитивно, а також злісних і особливо злісних (професійних злочинців), частка яких є доволі значною.

Ситуативний тип характеризується слабкою схильністю до протиправної діяльності. Його злочинна поведінка зумовлена збігом життєвих обставин. Цьому типу не властиві негативні

етико-психологічні якості, характерні для «справжніх» злочинців. У свою чергу *злісний* тип злочинців є особливо небезпечним, оскільки неодноразово вчиняв кримінальні правопорушення і продовжує. Аморальність, агресивність, конфліктність, стійка установка та переконаність, що законним шляхом не можна вирішити питання або розв'язати (виконати) завдання. Байдужість, хамство, відмова вирішувати проблеми гуманними та людськими способами, агресивність, жорстокість – риси, які характерні цьому типу злочинців.

У цілому особам, що вчиняють кримінальні правопорушення відносно іноземців, властиві такі загальні етично-психологічні ознаки, як однібічна примітивно-споживча орієнтація, перебільшене уявлення про роль матеріальних благ, негативне ставлення до інтересів суспільства й окремих громадян, слабка адаптація до соціального середовища, заперечення багатьох його цінностей, імпульсивність поведінки і низький самоконтроль, які можуть призводити до раптових агресивних вчинків. За психологічною характеристикою й мірою виявлення особистих властивостей вони найбільш близькі до осіб, що вчиняють насильницькі злочини. Це пояснюється певною мірою тим, що у вчиненні таких злочинів, є елемент насильства, але це насильство застосовується до конкретної фізичної особи – іноземця.

Комплексне вивчення особи злочинця не повинно обмежуватися встановленням окремих ознак, які часто поверхово характеризують особу, воно має бути глибоким і враховувати ознаки у їх взаємодії, що є гарантією повного виявлення чинників генезису особи злочинця з метою застосування адекватних заходів для її корекції і недопущення вчинення ним нових кримінальних правопорушень. Успішне запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців можливе лише в тому випадку, якщо увагу буде сконцентровано на особі злочинця, її рольових ознаках, оскільки саме вона є носієм причин учинення таких кримінальних правопорушень.

2.4. Віктимологічні властивості жертви-іноземця у механізмі вчинення кримінальних правопорушень

Злочинність щодо іноземців, зокрема іммігрантів, стала представляти особливий інтерес для вітчизняної кримінології в останнє десятиліття ХХ ст., тобто у сучасному розвитку держави, які супроводжуються глобалізацією світової економіки, військовими конфліктами, відносною відкритістю кордонів між країнами для масових переміщень людей. Фахівці зазначають, що з урахуванням демографічної кризи, міграція іноземців стає одним із головних ресурсів розвитку економіки, і так триватиме принаймні протягом найближчих десятиліть [164; 152; 94].

Таким чином, проблеми пов'язані зі вчиненням кримінальних правопорушень щодо іноземців, зумовлені більшою мірою не історичним процесом розвитку взаємовідносин різних соціальних груп населення всередині суспільства, а стрімким переходом до нового типу розвитку суспільства у нових економічних та воєнних умовах. Вони викликані зміною економічної та політичної формації й глобалізацією.

Тому заходи запобігання цьому соціальному злу необхідно розробляти шляхом ретельного вивчення та оцінки обстановки, що склалася, з урахуванням її регіональних особливостей, менталітету, сповідуваних релігій тощо, а також вивченням самої жертви злочинного посягання – іноземців.

Віктимологічну характеристику жертв злочинів розглядають як систему рис, що характеризують потерпілих. Ця характеристика являє собою кримінологічну структуру особистості й має різні складники. Найбільш оптимальною, як і особи-злочинця, є диференціація, відповідно до якої основними структурними елементами особи-жертви кримінального протиправного посягання є: соціально-демографічна (вік, стать, соціальне походження, сімейне та службове становища, національну приналежність); кримінально-правова (наявність судимості, спрямованість злочинних посягань, види й кількість вчинених злочинів); культурно-освітня (знання, вміння, рівень освіти, професійні навички) та моральна (погляди, інтереси, потреби, орієнтація) й психологічна (емоції, воля);

Для того, аби з'ясувати роль особи як потерпілого у злочинному прояві, потрібно надати характеристику тим іноземцям, які мають схильність ставати жертвами кримінальних правопорушень, виявити типові життєві ситуації, унаслідок розгортання яких особа перетворюється на жертву, розкрити вплив фізіолого-психологічних особливостей на поведінку людей.

Поняття «віктимні схильності» й «віктимні передумови» не є тотожними. Віктимні схильності – це сукупність особистих якостей, характеристик та особливостей, що впливають на здатність стати жертвою від певного виду злочину. Віктимні передумови трактуються як сприятливі ситуації для вчинення злочину. На думку А. М. Орлеана, віктимні схильності стають віктимними передумовами в конкретних життєвих ситуаціях, у процесі перетворення особи в жертву торгівлі людьми з метою їх подальшої комерційної сексуальної експлуатації [182, с. 14].

Приводом до злочинного посягання й умовами, що полегшують його вчинення, іноді стає поведінка потерпілого, що її у кримінології називають віктимною. Загалом під віктимною поведінкою розуміють безпосередню поведінку майбутньої жертви злочину, а віктимність трактують як здатність певних осіб внаслідок суб'єктивних та об'єктивних обставин ставати «мішенню» для злочинних посягань [61, с 75].

Професор В. О. Туляков визначає віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується в сукупності соціальних, психологічних та моральних проявів. А. О. Джужа та Д. М. Тичина розглядають індивідуальну віктимність як об'єктивно існуючу в конкретній людини особливу якість, що знаходить вияв у суб'єктивній здатності окремих індивідів унаслідок сукупності психологічних властивостей ставати жертвами певного виду злочинів в умовах, коли була реальна чи очевидна для повсякденної свідомості можливість уникнути цього [59, с. 90–91].

Водночас, як зазначають фахівці, на віктимну поведінку насамперед впливають психологічні, біологічні, економічні, соціально-політичні та інші чинники. Об'єктивним фактором виступають соціальні суперечки, що мають економічне підґрунтя та прямо не залежать від свідомості та волі людини.

Суб'єктивною детермінантою віктимної поведінки є свідомість, звички, ціннісні орієнтації, мораль, право, політичні погляди, традиції тощо, а також позасвідомі елементи, психічне здоров'я людей, спадковість. Ці характеристики породжуються тими ж негативними моральними і психологічними явищами та особистісними якостями, що спричинили злочинність [120, с. 85].

Рівень віктимізації залежить від показників економічного й соціального розвитку країни та значно збільшується в тих випадках, коли економічні й соціальні фактори поєднуються з дисфункцією та руйнуванням сімейних стосунків. Не менш важливу роль у процесі віктимізації відіграють й індивідуальні особливості людини, про що нами було зазначено вище.

Як свідчить вивчення наукової літератури, більшість учених-лінгвістів поділяють думку про те, що етимологія слова «жертва» походить від латинського «victima», що спочатку мала культове, ритуальне значення [64, с. 74–75]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цей термін тлумачать як «... той, хто постраждав від нещасного випадку або агресії; той, над ким знущаються, виявляють насилля; той, хто переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь» [24, с. 274].

Аксіоматичним є твердження про те, що повноцінне дослідження будь-якої проблеми неможливе без попереднього осмислення загального змісту основних вихідних понять, що відображають досліджувані процеси та явища [258, с. 5]. Тому варто навести лад у термінології понять, якими оперують у будь-якому дослідженні. Так, багато думок видатних науковців-кримінологів присвячено розумінню поняття «жертва». Наприклад, Д. В. Рівман наводить дві позиції щодо розуміння поняття «жертва» у віктимологічному значенні. Перша – це людина (спільність людей), якій прямо чи побічно заподіяно шкоду злочином. Друга – це фізична особа, людина, якій безпосередньо заподіяно фізичну, моральну і матеріальну шкоду. Ми, як і автор положень, підтримуємо другу позицію, адже, з погляду віктимологічних досліджень, вона є більш прийнятною [230, с. 124].

У свою чергу, С. О. Гура, поклавши в основу принцип дихотомії і математичного обґрунтування терміну «жертва»,

вдало відзначає, що «жертва – це людина (сторона взаємодії), яка втратила вартісні для нього цінності внаслідок впливу на нього іншої людини (сторони взаємодії)» [47]. Автори навчального посібника «Віктимологія», під жертвою злочину розуміють потерпілу від злочину фізичну особу незалежно від того, чи визнана вона такою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно [31, с. 73]. Дане поняття є дуже суперечливим.

Викликає певний інтерес поняття надане А. О. Джужею, зокрема під жертвою злочину пропонується розуміти особу (фізичну чи юридичну), якій унаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа), або істотно порушено її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку. Категорія «жертва» характеризує постраждалу від злочину особу в широкому соціальному контексті (незалежно від прийнятих за конкретним фактом процесуальних рішень), тоді як «потерпілий» – поняття юридичне, пов'язане зі статусом особи як суб'єкта певних кримінально-правових і кримінальних процесуальних відносин. Запропонований підхід до визначення структури особи жертви (з розкриттям її біологічно-психологічних, соціально-демографічних і морально-психологічних ознак) дав авторці змогу якнайповніше розкрити зміст і значення її елементів як на індивідуальному, так і груповому та загальносоціальному рівнях [57, с. 22].

У 2012 р. прийнято новий КПК України, яким введено замість категорії потерпілого від злочину іншу – потерпілого у кримінальному провадженні. Так, ч. 1. ст. 55 КПК України визначає потерпілим у кримінальному провадженні фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду [118]. Дане визначення не встановлює обов'язковою умовою у кримінальному процесі закріплення статусу потерпілого певним процесуальним документом, на що звертали увагу Ю. В. Баулін і В. І. Борисов. Але ч. 2 ст. 55 КПК України чітко закріплює момент виникнення прав і обов'язків потерпілого – моментом подання заяви про

вчинення щодо нього кримінального правопорушення [118], що утворює взаємозв'язок між волевиявленням потерпілого й виникненням процесуальних наслідків для інших суб'єктів. На жаль, нова редакція кримінального процесуального закону так і не врахувала ідеї вчених стосовно розмежування на законодавчому рівні категорій «потерпілий» і «жертва».

У кримінальному процесі, так само як і в кримінології, на відміну від кримінального права, у деяких випадках використовується поняття «жертва злочину», яке закріплено на міжнародному рівні. Так, у Декларації Генеральної Асамблеї ООН «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» наведено міжнародно-правове розуміння поняття «жертва злочину». Відповідно до цього документа, жертви – це особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєве обмеження їх прав унаслідок дії або бездіяльності, порушення існуючих основних законів держави. Та чи інша особа може вважатися жертвою, незалежно від того, чи був установлений, затриманий, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних стосунків між правопорушником і жертвою [183].

На нашу думку, при застосуванні категорії «жертва» в кримінальному процесуальному та/або кримінальному праві необхідно звертатися саме до цього визначення через його закріплення на міжнародно-правовому рівні. Проте Д. В. Рівман пропонував у кримінальній віктимології застосовувати обидва терміни, наголошуючи на тому, що у віктимологічній площині, на його думку, потерпілий і є безпосередньою жертвою злочину. Якщо ж жертва – носій кримінально зумовленої або реалізованої віктимності (тобто сукупності соціально-психологічних рис, що зумовлюють високу ймовірність для особи стати об'єктом злочинного посягання), то логічно застосовувати термін «потерпілий». При цьому процесуальне поняття потерпілого розглядалось як сукупність об'єктивного (зміст) і суб'єктивного (форма) критеріїв [230, с. 125].

Ми погоджуємося з висновком Л. В. Франка про те, що доречніше визнавати термін «потерпілий» як основний і

застосовувати його для означення тих, кому завдається шкода. Використання ж терміна «жертва» можливе для передачі більш тонкого словесного забарвлення багатогранної, суперечливої природи в тому чи іншому контексті. При цьому віктимологічна категорія потерпілого не має бути пов'язаною з процесуальним визначенням особи такою [261, с. 9].

На сьогодні у вітчизняній кримінальній віктимології залишається чимало суперечностей, які сучасні дослідники Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв, К.Л. Попов, Т. І. Присяжнюк, В.О. Туляков та інші, ґрунтуючись на досвіді і здобутках своїх попередників, намагаються вирішити. Зокрема, суттєво різняться їхні погляди на визначення кола осіб, які охоплюються терміном «потерпілий від злочину». При цьому доволі часто поряд з даним поняттям застосовується ще й поняття «жертва злочину». Варто зауважити, що загального нормативно закріпленого визначення понять «потерпілий від злочину» і «жертва злочину» в кримінальному праві не існує, але, на відміну від терміна «жертва злочину», поняттю «потерпілий від злочину» приділено більше уваги. Так, М. В. Сенаторов під потерпілим від злочину пропонує розуміти соціальний суб'єкт (фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або ж суспільство загалом), що перебуває під охороною кримінального закону, блага, праву чи інтересу якого злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої, і на якого вказано в законі при формулюванні певного виду злочину [239, с. 94].

Водночас, як вірно зауважили О. М. Джужа та Є. М. Моїсеєв потерпілий і злочинець фігурують в соціальних процесах виникнення і контролю над злочинністю як суб'єкти, які взаємно визначають і інтерпретують себе і свої дії [64, с. 80]. На думку багатьох вчених, які проводили віктимологічні дослідження, жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення [83; 102; 111]. В. В. Голіна та В. С. Зеленецький зазначають, що жертва злочину (потерпілий) є суттєвим елементом в процесах виникнення злочину та контролю над злочинністю [200, с. 88]. Е. Бафія відзначав, що жертву злочину слід розглядати як фактор, генетично і динамічно впливає на злочинність [14, с. 105].

Учені, що займаються вивченням проблем, пов'язаних з даним видом злочинності, основний акцент роблять саме на кримінальних правопорушеннях, вчинених іноземцями [3; 94; 22], а випадки, коли іноземці самі стають жертвами злочинних посягань, часто залишаються за рамками подібних досліджень.

Однак слід зазначити, що деякі автори при розгляді кримінальних правопорушень пов'язаних з іноземцями, поряд зі такими вчиненими самими іноземцями, все ж розглядають їх і як жертв злочинних посягань. Наприклад, А. В. Калініна в своєму дисертаційному дослідженні розглядає дану проблему саме з урахуванням цих двох елементів: іноземці як злочинці й іноземці як жертви кримінальних правопорушень [94].

Передовий світовий досвід запобігання кримінальним правопорушенням доводить, що у механізмі злочинної поведінки певна і важлива роль належить особистісним якостям жертв. Особливо у певних видах кримінальних правопорушень – корисливо-насильницької спрямованості, де шкода заподіюється життю, здоров'ю та майновим цінностям потерпілого. Непоодинокі випадки, коли кримінальні правопорушення вчиняються внаслідок необачної поведінки потерпілого, яка привернула увагу злочинця. Без урахування ролі жертви у механізмі кримінального правопорушення неможливо повною мірою зрозуміти причини та умови, які сприяли його вчиненню. Злочинець, жертва і ситуація настільки тісно пов'язані поміж собою, що становлять єдину систему, яка може існувати лише за наявності усіх вказаних компонентів [137, с. 59].

Потерпілий та особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, складають взаємозалежні частини одного явища. Взаємозв'язок протікає на психічному рівні за участю підсвідомості осіб, будучи при цьому елементом саморегуляції поведінки сторін.

Таким чином, варто наголосити на важливості дослідження віктимологічного аспекту даного виду злочинності, в той же час в науці кримінології на сьогоднішній день не вироблено визначення такої жертви. На нашу думку, хоча поняття «жертва злочину» і «потерпілий від злочину» часто застосовуються як синоніми, проте, термін «жертва» за своїм

змістом ширше кримінально-процесуального терміна «потерпілий».

Тому жертва-іноземець у механізмі вчинення кримінальних правопорушень – особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, своїми діями сприяє підвищенню власного рівня віктимності, або в залежності від свого правового статусу не має реальної можливості запобігти вчиненню щодо неї протиправного діяння, унаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа), або істотно порушено її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку.

Для того, щоб з'ясувати роль жертви-іноземця у механізмі вчинення кримінальних правопорушень, потрібно встановити осіб, які мають схильність ставати жертвами, виявити типові життєві ситуації, унаслідок розгортання яких особа перетворюється на жертву, розкрити вплив фізіолого-психологічних особливостей на поведінку людей.

Крім розглянутої статистики, велике значення має і «динамічна сфера», яка включає поведінку потерпілого до вчинення злочинних дій, в період самої події кримінального правопорушення, а також зв'язок поведінки жертви з поведінкою злочинців. Аналіз кримінальних проваджень свідчить про різноманіття форм поведінки потерпілих в передкримінальній ситуації, що не обмежуються лише фактами вчинення щодо них кримінальних правопорушень.

У вивченому нами масиві кримінальних проваджень негативну поведінку потерпілих, за винятком їх злочинної поведінки, характеризувало в основному зловживання алкоголю, немедичне споживання наркотиків, статева розпуста. Цікаво зауважити, що проведений нами опитування засуджених за вчинення групових нападів на іноземців у їх жилі показав, що в основному (65 %) їх намір вчинити відкрите викрадення склалося після обговорення усіх варіантів крадіжок або невдалих спроб їх вчинення. Наприклад, в момент вчинення розбоїв на житло іноземців поведінка потерпілих залежить від двох категорій

чинників: злочинного нападу та його інтенсивності, індивідуальних особливостей особистості [236, с. 9].

З метою встановлення ступеня і питомої ваги віктимності жінок і чоловіків стосовно злочинності, пов'язаної з іноземцями, були розподілені жертви по їх статевій приналежності. Серед жертв-іноземців чоловіки становлять абсолютну більшість – 82 %. Частка жінок невисока (17,8 %). Це пов'язано з тим, що більшість іноземців приїжджає в нашу країну з діловими цілями і метою заробітку, а це, як правило, чоловіки. За результатами проведеного опитування серед іноземців, жінки найчастіше стають жертвами діянь, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною експлуатацією, зґвалтуванням. Сексуальна експлуатація жінок зустрічається досить часто: про неї заявили 30,1 % опитаних жінок, зайнятих у всіх сферах, включаючи торгівлю, будівництво тощо, а в сфері розваг заявили про примус до секс-послуг практично всі опитані жінки [170].

У процесі дослідження віку потерпілих встановлено, що: 7 % потерпілих мали вік до 18 років; 14 % – від 19 до 30 років; 30 % – від 30 до 45 років; 49 % – старше 45 років; соціального стану: учні – 6 %, студенти – 27 %, приватні підприємці – 29 %, бізнесмени – 31 %. Наведені дані свідчать про підвищену віктимність людей середньо-похилого віку, більшість потерпілих належать до вікової групи від 25 до 40 років (48 %). Це можна пояснити тим, що в даному віковому проміжку знаходяться працездатні, сімейні чоловіки, які приїжджають в нашу країну на заробітки. Але тут слід мати на увазі ту обставину, що середні показники щодо злочинності іноземців – явище дуже багатовимірне. Особи у віці 25–30 років значно рідше стають потерпілими від хуліганських посягань, але вони частіше піддаються вбивствам, заподіянням тяжким тілесним ушкодженням, зґвалтуванню.

Крім того, вікові характеристики потерпілих і злочинців зазвичай збігаються, вони, як правило, мають одну вікову групу. Виняток становлять потерпілі віком від 46 років і старше, які через певні якості, а саме: фізична слабкість, пасивність, боязливність, бажання ні в що не втручатися, невміння захистити себе, стають жертвами злочинців різного віку. Достатньо поширеними (приблизно кожен третій) є групі посягання

відносно декількох осіб одночасно. Жертвами злочинної діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, в основному стають приватні підприємці, які володіють коштами і цінностями (80 %).

Низький рівень освіти серед потерпілих виступає не тільки як криміногенний, але і віктимогенний фактор. У зв'язку з цим жертви-іноземці, були розділені за критерієм рівня освіти: неповна середня освіта (32 %); середня (57 %); вища (10 %).

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що іноземці малограмотні, з низьким рівнем культури частіше вчиняють кримінальні правопорушення, а значить частіше викликають у відповідь реакцію, що призводить до заподіяння їм шкоди [94]. Відсутність знань про міграційне, кримінальне та адміністративне законодавстві нашої країни нерідко призводить і до цілковитого невміння оцінити обстановку і можливі наслідки, небажання звернутися в компетентні органи, що здійснюють захист інтересів особи.

За такими соціальним характеристикам жертв-іноземців можна класифікується за:

а) становищем в системі суспільних відносин (рід занять, спеціальність, професія: дипломати, туристи, заробітчани, студенти, співробітники правоохоронних органів, особи, що звільнилося з місць позбавлення волі);

б) наявністю взаємозв'язків зі злочинцем (родинних, службових);

в) характером відносин із заподіювачем шкоди (ділові, товариські, ворожі).

Великий вплив заробітчан сприяє латентній віктимізації нелегальних мігрантів, які перебувають в уразливому становищі, відчуваючи побутову й трудову невлаштованість, тому все активніше включаються в протиправну діяльність. При цьому різного роду негативні тенденції загрожують безпеці самих мігрантів з точки зору дотримання їх прав та інтересів. Нерідко має місце рабське ставлення до іноземних робітників.

Результати дослідження дозволили констатувати, що порушення трудових прав та експлуатація іноземних робітників в деяких країнах користуються високою популярністю що практично сприймаються як норма [73; 26]. У цьому аспекті, за

результатами власного дослідження, порушення трудових прав відзначили 60 % опитаних іноземців, а особливо важкі форми кримінальної експлуатації (обмеження свободи, тобто контроль за переміщеннями, незаконне позбавлення волі тощо) – 11 %. Крім того, однією з найпоширеніших характеристик примусової праці і торгівлі людьми є вилучення документів у мігрантів: більш ніж в 25 % випадків паспорт мігранта зберігається у роботодавця, що саме по собі протизаконно і є елементом експлуатації, але головне, є фактором, що полегшує для роботодавця незаконну експлуатацію працівника і контроль над ним. Тільки 37 % опитаних відзначили, що вони можуть вільно піти від роботодавця, з них 12 % мають борг по заробітній платі, а близько 10 % відчувають загрози депортацією і насильством. Тільки 16 % опитаних задоволені своїм становищем і роботою.

Як показали результати проведеного дослідження, найбільш часто потерпілий з підозрюваним перебували у відносинах працівника – 39 % (як правило, знаходиться на нелегальному становищі) і роботодавця – 38 %. Нерідко в цих випадках виникали загрози життю, здоров'ю або власності іноземців, пов'язані з дискримінацією і шахрайством на ринку праці (обман при розрахунках за виконану іноземними робітниками роботу), побоями і загибеллю в процесі використання їх праці на небезпечних виробництвах, а також іншими формами порушення прав людини, пов'язаними з практично безправним їх становищем.

Зустрічаються також випадки, коли злочинцем є працівник, а жертвою є роботодавець (12 % вивчених кримінальних проваджень). У такій ситуації іноземці-наймані працівники на протязі тривалого часу перебувають під тиском з боку своїх роботодавців, намагаючись вирішити матеріальні питання, отримати оплату за виконану роботу або позбутися від рабської залежності. У певний момент ситуація здається безвихідною і працівники-іноземці йдуть на крайній захід – вчинення злочину, а саме заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, побіи або, що нерідко – вбивство роботодавця (9 % досліджених кримінальних проваджень).

Дослідження віктимності [1, с. 82–86] іноземців, особливо нелегальних мігрантів, пов'язане із завданням вивчення їх

особистості, виділенням відмінних рис, властивих лише цим потерпілим, у тому числі соціальних, етнопсихологічних та інших особливостей, які певним чином впливають на злочинну поведінку та слугують підґрунтям віктимності, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення.

Серед різновидів віктимності найчастіше відзначається насамперед особистісна віктимність [281, с. 17–19], яка є особистісні характеристики жертв, тобто сукупність тих якостей і якостей, які виробляються у процесі розвитку людини і сприяють віктимізації, а результаті скоєння злочину щодо нього.

В особистісній віктимності виділяють дві основні групи ознак. Перша група визначається об'єктивними біофізіологічними (стать, вік, фізичний розвиток або здоров'я, психічний стан), а друга – суб'єктивними соціально-психологічними (егоїзм, агресивність, алкоголізм, наркотизація) властивостями особистості. У разі такий тип віктимності, що з несприятливими умовами соціалізації, прийнято позначати віктимогенною деформацією особи.

Як відзначає Б. М. Головкін, у підвищеній здатності стати жертвою кримінальних правопорушень окремих категорій осіб, які мають якісь спільні якості, виражається групова віктимність [44; 41]. Необхідно зазначити, що саме відсутність громадянства країни перебування є однією з якостей, що визначає таку віктимність іноземців.

Крім цього, з виконання будь-якою людиною низки соціальних функцій у суспільстві, зокрема і всередині певної межі, виявляються закономірності, так званої рольової віктимності, тобто особливою небезпекою бути жертвою у зв'язку з соціальною роллю індивіда.

З підвищеною схильністю стати жертвою від певних видів кримінальних правопорушень, наприклад, корисливої чи насильницької спрямованості, виділяють видову віктимність. Причому виділяють об'єктивно-видову (яка становить передумови та наслідок скоєння різних видів злочинів) та суб'єктивно-видову (яка становить передумови та наслідок злочинів, що вчиняються різними категоріями злочинців) віктимності [231, с. 23].

Встановлення закономірностей впливу іноземного громадянства жертви вчинення певних видів кримінальних правопорушень через вивчення основних моделей їх життя і механізмів поведінки дозволяє встановити чинники, які роблять іноземців потенційно віктимними. Конкретна тінізація внутрішньогрупової віктимності іноземців за характерними соціально-рольовими особливостями, може бути представлена рядом основних типів [120], що впливають на віктимізацію. Кожен тип пов'язаний із антикриміногенними факторами, і йому притаманні свої особливі риси видової віктимності.

Це і віктимність у сфері бізнесу осіб, які активно займаються *підприємницькою діяльністю*. Об'єктами злочинних посягань вони стають насамперед через наявність значних матеріальних ресурсів та здійснення діяльності в тих сферах економіки, які, як правило, сильно криміналізовані, мають велику корупційну сміність.

Здебільшого це галузь тіньової економіки, контрольованої як організованими злочинними групами, і корумпованими владними органами, і навіть торгівля.

В силу статусу та матеріальної складової ця категорія іноземців мігрантів найбільш схильна до злочинів, що визначаються у кримінальному законі як прояви проти особи та власності. Вони є привабливою жертвою, насамперед зазіхань із корисливою мотивацією.

Другий тип – *трудова рольова віктимність*. Прикладом таких віктимності, що володіють, є так звані «гастарбайтери». Основний ресурс іноземців, що прибувають у країну по каналах трудової міграції, – їх працездатність, часто вищої якості порівняно з місцевим населенням.

Цьому типу віктимності властива зайнятість у будівельній, аграрній, лісовій та меншою мірою в інших галузях народного господарства іноземним робітникам. Вони не обов'язково в соціально-побутовому плані, мобільні, орієнтовані працювати вахтовим методом, у межах своєї групи швидко адаптуються до умов.

Зазначається їх особлива схильність до злочинів проти життя і здоров'я. Такі кримінальні правопорушення як хуліганство, вимагання, також серед найбільш поширених для

даного типу віктимності іноземців. У силу кількісної переваги серед інших іноземців найбільше кримінальних правопорушень в абсолютних показниках вчиняється саме щодо цих осіб (27 %).

Наступний тип можна назвати як *освітньо-рольова віктимність*, тобто категорія іноземних учнів/студентів. Слід зазначити відмінну від інших типів приїжджих вікову віктимність цих іноземців, які у переважній більшості є особи віком 18–25 років [162, с. 78–80].

Наступний тип соціально-рольової віктимності іноземців уражає *туристів* та *індустрію відпочинку*. Такі особи відрізняються стійким матеріальним благополуччям, досить високим рівнем комунікабельності. Як правило, вони мають великі суми коштів, володіють сучасною дорогою технікою, яка у разі привласнення може бути легко реалізована. Звідси й велика ймовірність вчинення проти них протиправних посягань корисливої спрямованості, а також кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, які пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю та позбавленням життя.

Особливу типологічну групу складають вимушені *переселенці (біженці) мігранти як внутрішньодержавні, так і міждержавні*. Їх нейтральна модель поведінки виявляється у тому, що жертва своєю поведінкою не сприяє кримінальним правопорушенням.

Поведінка відповідає інтересам суспільства, вимогам закону, нормам моралі, що склалися в сучасний період, тобто вона має позитивну спрямованість. Під негативною віктимною поведінкою розуміється соціально несхвалювані дії чи бездіяльність потерпілого. Як правило, у ньому також виділяють такі підвиди, як *неправомірна, аморальна та необачна поведінка*.

Не можна залишити поза увагою і те, що в основі будь-якої поведінки жертви, яка в кінцевому підсумку визначає віктимогенну обстановку, і з урахуванням того, що людина є істотою двоєдиною в біологічному та соціальному аспекті, завжди лежить *психологічна детермінанта*. Тому конкретну віктимогенну ситуацію слід реалізувати разом із психологічними особливостями поведінки жертви [165, с. 146–147].

Під віктимогенною ситуацією розуміється конкретна передзлочинна (життєва) ситуація, саме кримінальне

правопорушення, а також обставини, що склалися після нього, в яких безпосередньо реалізується як групова, так і індивідуальна віктимність. Всі ці стадії сприймаються як єдиний причинно-наслідковий процес.

Слід зазначити, що ризик віктимізації пов'язаний з особливостями способу життя та повсякденної активності іноземців, індивідуальними відхиленнями, що проявляються в особистісній та рольовій віктимності, а також у віктимній поведінці. Крім того, великою різноманітністю відрізняється група віктимогенних факторів, які не пов'язані ні з особистістю жертви, ні з її поведінкою (наприклад, відсутність у місці проживання іноземця засобів охорони та неможливість повідомити про небезпеку вчинення протиправного діяння правоохоронні органи), тобто *нейтральні*, які у певних ситуаціях здійснюють вирішальний вплив на віктимізацію іноземців.

Наведена вище типологія рольової віктимності свідчить про наявність особливостей, що дозволяють визначати різні підходи віктимологічної профілактики до кожної групи іноземців з властивим тільки їй типом віктимності.

Слід відключити, що коло суб'єктів віктимологічної профілактики може бути ширшим, ніж законодавчо закріплене в даний час і обмежується представниками правоохоронних органів. Здійснення цієї діяльності представниками інших інституцій громадянського суспільства також може бути ефективним [60, с. 133–134].

Прикладом є залучення громадських об'єднань до діяльності, вкладених у корекцію поведінки іноземців – потенційних жертв із груп ризику.

Підводячи підсумки підрозділу варто зазначити, що при розробці кримінологічної типології жертв цих злочинних посягань не можна не враховувати характер їх зв'язків зі злочинцем. За цією ознакою можна виділити чотири групи жертв-іноземців:

випадкова – жертва, відносини якої зі злочинцем виникають у момент вчинення кримінального правопорушення (40 %);

недбала – жертва, відносини якої зі злочинцем розвивалися в рамках випадкового знайомства (28 %);

довірлива – жертва, відносини якої зі злочинцем формувалися в рамках трудових відносин (20 %) або які знаходились зі злочинцем у подружніх, родинних та інших близьких відносинах (12 %);

негативна – жертва, відносини якої зі злочинцем носили «ворожий» характер.

Така класифікація сприяє встановленню мотивів вчинення кримінального правопорушення та дозволяє слідчому: зрозуміти обставини вчинення протиправного діяння, причин обрання знарядь та засобів, способів, місця та часу вчинення, а по-друге, висунути версії про особу невстановленого злочинця, властиві йому певні риси та характеристики, мотиви вчинення кримінального правопорушення, його зв'язок із жертвою кримінального правопорушення. Це допомагає запобігти рецидиву вчинення кримінальних правопорушень.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що у 2021 р. було зафіксовано 980 осіб-іноземців щодо яких вчинено кримінальні правопорушення, що у 2 рази менше, ніж у минулому році (2017 р.: +54,4 % (1927); 2018 р.: -22,2 % (1430); 2019 р.: +21,0 % (1762); 2020 р.: -17,0 % (1621)), причому 52 з них – загинули. У 2021 році 18 іноземців, що стали жертвою кримінального діяння, були неповнолітніми, 6 – членами дипломатичного корпусу, а 4 – нелегальними мігрантами, біженцями та особами без громадянства. Суттєве скорочення чисельності іноземних громадян, які постраждали від кримінальних посягань, пов'язано з кардинальним обмеженням в'їзду–виїзду з країни внаслідок коронавірусного карантину, а також воєнними діями на території України і відповідно зменшенням числа таких осіб в країні.

2. Виокремлені такі тенденції вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземних громадян в Україні, що є невід'ємною частиною загальної злочинності та характеризується: відносно стабільними кількісними та якісними показниками; знаходиться у кореляційній залежності з рівнями міграційних потоків; є масштабним відображенням злочинності

відносно іноземних громадян загалом, а також детермінантів її динаміки; їй притаманна кількісна рівноважність видових показників і взаємна доповнюваність; досягнення найбільших коефіцієнтів інтенсивності в регіонах, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян (Київ, Одеса, Харків та ін.); переважання тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень корисливо-насильницького спрямування; відносно рівномірна географічна поширеність; групою переважно «міських» кримінальних правопорушень.

Такі тенденції є обов'язковими для врахування при розробці і впровадженні заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземних громадян в Україні, а також профілактиці віктимної поведінки останніх.

3. До числа найбільш значущих зовнішніх факторів, що сприяють злочинності по відношенню до іноземців, слід віднести: нездатність держави ефективно контролювати економічні, міграційні процеси, забезпечувати їх позитивний розвиток; високий рівень криміналу, корупції в суспільстві; недостатню розвиненість, стійкість, зрозумілість і передбачуваність законодавства; проблеми трудової зайнятості місцевого населення, низький рівень його матеріального добробуту; організацію діяльності правоохоронних і судових органів, недостатню розвиненість заходів запобігання кримінальних правопорушень, а також заходів, спрямованих на зменшення віктимізації населення; високий рівень латентності кримінальних правопорушень; мігрантофобія, наявність екстремістських організацій і проявів ксенофобії серед населення.

Внутрішніми: *етнопсихологічні*, пов'язані з приналежністю до певного етносу, що диктує стереотипи поведінки, перенесення своїх специфічних традицій і правил поведінки у взаємовідносини у країні в якій перебуває; *статусні*, пов'язані з особистим правовим статусом, що визначає легальність або нелегальність перебування в чужій країні, а також з відсутністю громадянства; *матеріальні* – наявністю, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки; *лінгвістичні*, що виражаються в незнанні або слабкому знанні

української мови; *культурно-освітні*, що визначають рівень взаємодії з місцевим населенням; *тимчасові*, пов'язані з тривалістю перебування в імміграції; *територіальні*, що визначаються вибором іноземцями свого місця проживання; *особистісні*, пов'язані з психічними і фізичними особливостями конкретних індивідів, що впливають на їх девіантність, зокрема складністю психологічної адаптації до умов країни перебування; провокуючою поведінкою; процесом віктимогенної стигматизації іноземців.

4. Вивчення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців дає можливість сформувати модель злочинця, зокрема це: чоловік (94 %); у віці 20–35 років (76 %); із неповної сім'ї (52 %); який має середню освіту (73 %); не працюючий і не учень (54 %); мешканець великого чи середнього міста (94 %); що не перебуває в офіційному шлюбі (57 %); не має постійного джерела доходу (68 %), вживає алкоголь і наркотики (58 %); його ціннісні орієнтації та правосвідомість спрямовані на споживацький спосіб життя, повну свободу дій (44 %) та високооплачувану роботу (39 %), матеріальну забезпеченість і багатство (37 %); це людина з середнім інтелектом, абстрагованим мисленням, порушенням регуляції поведінки та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення бажань і потреб (90 %), керується агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надає перевагу груповим насильницьким діям (62 %) з фактичним одноразовим рецидивом злочинних дій (53 %).

5. Виокремлено два типи особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців за характером і змістом їх мотивації:

насильницький (негативне ставлення до людини, її невід'ємних прав і свобод на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність; особа повністю розуміє суспільну небезпеку своєї поведінки, проте через безкарність, «вседозволеність» вчиняє злочини, подаючи приклад іншим власною поведінкою);

корисливий (негативна мотивація, що проявляється у злочинних намірах і діях заради матеріальної наживи, збагачення).

6. Встановлено, що віктимізація характеризує процес та кінцевий результат перетворення особи на потенційну жертву в певній віктимологічній ситуації, зокрема: *особистісно-формуюча* (система факторів, умов, обставин, що мають вирішальний вплив на формування в потенційної жертви якостей підвищеної віктимності); *передкримінальна* (система обставин, що передують кримінальному правопорушенню); *віктимогенна* (безпосереднє вчинення кримінального правопорушення і заподіяння шкоди); *посткримінальна* (поведінка жертви після кримінального правопорушення та обставини, що впливають на її перебіг). Віктимна поведінка як зовнішня форма вияву віктимності іноземця складається під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників (вербальних і невербальних), що в певній ситуації взаємодії зі злочинцем сприяють перетворенню його на жертву злочинного посягання. Надмірна довірливість іноземців до незнайомих осіб, легковажне ставлення до заходів безпеки, та як наслідок закономірний вибір їх як об'єктів посягання.

7. Проведено розподіл жертв-іноземців за віковими групами: 7 % потерпілих мали вік до 18 років; 14 % – від 19 до 30 років; 30 % – від 30 до 45 років; 49 % – старше 45 років; соціальним станом: учні – 6 %, студенти – 27 %, приватні підприємці – 29 %, бізнесмени – 31 %. Наведені дані свідчать про підвищену віктимність людей середнього віку, більшість потерпілих належать до вікової групи від 36 до 45 років.

8. Типовими віктимологічними ситуаціями при вчиненні кримінальних правопорушень відносно іноземців стала довірливість (82 %), алкогольне сп'яніння (14 %) та безпечність (6 %). За характером взаємозв'язку «злочинець–жертва» надана така типологія ролі віктимності іноземців: підприємницька, трудова, освітня, міграційна, а також виокремлено чотири групи жертв-іноземців: випадкова – жертва, відносини якої зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину (40 %); недбала – жертва, відносини якої зі злочинцем розвивалися в рамках випадкового знайомства (28 %); довірлива – жертва, відносини якої зі злочинцем формувалися в рамках трудових відносин (20 %) або які знаходились зі злочинцем у подружніх, родинних та інших близьких відносинах; негативна – жертва,

відносини якої зі злочинцем носили «ворожий» характер (12 %). Така класифікація сприяє встановленню мотивів вчинення кримінального правопорушення та дозволяє слідчому: зрозуміти обставини вчинення протиправного діяння, причин обрання знарядь та засобів, способів, місця та часу вчинення, а по-друге, висунути версії про особу невстановленого злочинця, властиві йому певні риси та характеристики, мотиви вчинення кримінального правопорушення, його зв'язок із жертвою-іноземцем. Це допомагає запобігти рецидиву вчинення кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 3.

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPOPУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням спрямовано на розв'язання найгостріших суперечностей в суспільстві, прогресивний його розвиток та проводиться у формі великомасштабних заходів економічного, політичного, соціального та іншого характеру, тобто практично у всіх сферах життя суспільства. Специфікою загальносоціального запобігання є те, що воно не має своєю основною метою запобігання злочинності, його заходи забезпечують антикриміногенний запобіжний ефект, поряд з вирішенням основних завдань, оскільки знижують дію криміногенних факторів. Такі заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців повинні бути спрямовані на захист самих іноземців від кримінальних протиправних посягань.

Тому, узагальнити існуючі в науці підходи, не вдаючись до наукових дискусій та підтримуючи А. О. Джужу, зауважимо, що під загальними заходами віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням необхідно розуміти комплекс державно-правових заходів, спрямованих на захист жертв кримінальних правопорушень, поновлення порушених її майнових прав, відшкодування шкоди, усунення або нейтралізацію процесу детермінації злочинів і злочинності [58].

Водночас, в умовах сьогодення, як бачимо, нові соціальні, політичні, економічні умови ускладнюють завдання загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, необхідністю пошуку суспільного консенсусу, адаптації поколінь, які будували своє життя за принципами соціалізму, до суспільства з дещо іншими засадами. Ф. Фукуяма,

сучасний філософ, якимось зауважив, що і зараз, коли ХХ століття завершилося, навряд чи можна говорити про реальні альтернативи ліберальній демократії і ринковому капіталізму як фундаментальним принципам організації сучасного суспільства [264, с. 22; 36, с. 20].

Кримінальна віктимізація іноземців стала серйозною проблемою, що сприяє придбанню негативного іміджу країни, втрати привабливості для відвідування іноземцями, в яких вкрай зацікавлені різні галузі економіки, пов'язані не лише з виробництвом, а й з освітою, культурними зв'язками та особливо іноземним туризмом.

Так, наприклад, дослідження у сфері організації масового іноземного туризму показують, що головним із «відлякуючих» факторів, що впливають на психологію закордонного туриста, є високий рівень злочинності в країні або окремому регіоні, який знижує безпеку поїздок [63, с. 7–8].

Сьогодні, звичайно, найважливіша потреба у пропозиціях, спрямованих на запобіжний вплив щодо можливостей кримінальної діяльності. Впоратися з таким завданням одними правовими засобами, як показує розвиток суспільних відносин, вкрай складно як державному, так і громадському інституту. Тільки зусилля всіх суб'єктів на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням зможуть дати позитивні результати. Така діяльність спрямована не тільки проти злочинності як такої, а й полягає в комплексі заходів щодо покращення якості життя, добробуту всіх членів суспільства, зниження соціальної напруженості, справедливого розподілу здобутків у суспільному розвитку.

Слід зазначити, що концептуальні основи запобігання кримінальним протиправним проявам, що базується на системі різнопланових заходів, що здійснюються різними суб'єктами – державними та громадськими утвореннями, спеціалізованими та неспеціалізованими, кримінологічною наукою розроблялися досить тривалий період. Спрямованість цих заходів на ситуації, що передують вчиненню кримінальним правопорушенням, самого вчинення й постзлочинну активність у всій сукупності дає випереджувальний ефект на весь спектр криміногенних чинників і кримінально небезпечну ситуацію.

Аналіз наукової літератури показав, що механізм соціально-правового захисту жертви кримінального правопорушення є складною правовою категорією. Як цілісне системне утворення він функціонує через свої структурні елементи, внутрішні взаємозв'язки, які обумовлюють злагоджену організацію і функціонування як їх самих, так і механізму. Усе це характеризує механізм соціально-правового захисту жертви злочинного посягання як єдину, цілісну й узгоджено функціонуючу систему. Саме тому структура механізму соціально-правового захисту іноземця жертви кримінального правопорушення розкривається через єдину узгоджено функціонуючу систему взаємопов'язаних між собою елементів, які створюють реальні можливості для захисту порушених прав і свобод особи. При цьому головними структурними елементами механізму соціально-правового захисту жертви кримінального правопорушення є правові засади, юридичні засоби та соціальні умови, які визначають процедуру захисту прав і свобод особи.

У свою чергу, правовими засадами захисту прав і свобод жертви кримінального правопорушення виступають закріплені в нормативних актах права і свободи, які об'єднані категорією юридичного статусу особи, зміст якого полягає в тому, що він є нормативною передумовою захисту прав і свобод, який відображає правове становище, місце й роль індивіда в системі різноманітних відносин як з іншими індивідами, так і з державою та її органами. Разом з тим, суть правового статусу особи полягає у визначенні й законодавчому закріпленні її правового становища в суспільстві. При цьому держава закріплює в нормативних актах права і свободи особи, які є ключовим складовим елементом правового статусу, шляхом юридичного оформлення природних прав людини, а також інших прав і свобод, перелік яких зумовлюється рівнем розвитку суспільства. Завдяки правовому закріпленню, усі ці права і свободи набувають статусу суб'єктивних, тобто таких, що відображають не потенційні, а реальні можливості індивіда, закріплені державою в законодавстві.

Як показали результати даного дослідження, положення про природне походження прав і свобод та їх невід'ємність

набуло широкого розповсюдження нині. Але це не означає, що права і свободи не потребують законодавчого закріплення, навпаки, саме завдяки юридичному закріпленню прав і свобод особи як гарантованих державою юридичних можливостей, завдяки безпосередній участі держави в їх гарантуванні створюються реальні підстави для забезпечення їх невід'ємного і непорушного характеру. Таким чином, можна констатувати, що правовий статус особи виступає нормативно-правовою підставою для захисту її прав і свобод, включаючи іноземців від кримінальних правопорушень.

Ефективність реалізації основних складових правового статусу особи безпосередньо залежить від юридичного забезпечення прав і свобод, яке здійснюється за допомогою суто юридичних засобів – *правових гарантій*, які забезпечують їх захист від протиправних порушень специфічними правовими способами. У цій ситуації держава, закріплюючи права і свободи особи в законах, бере на себе таким чином зобов'язання створити умови для їх ефективного забезпечення: надавати належні можливості для практичної реалізації своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх порушення [263]. А тому процедура захисту прав і свобод жертви кримінального правопорушення ґрунтується на відповідних положеннях, які забезпечуються державою.

Відповідно до Концепції забезпечення захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. за № 1560/2004 [216], проблема захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної злочином, залишається надзвичайно актуальною. Відповідно до ст. 3 цієї Концепції з метою ефективного захисту законних прав та інтересів потерпілих (у тому числі іноземців) потрібно запровадити основні принципи, що застосовуються у практиці світової спільноти, зокрема щодо:

справедливого поведіння з потерпілими – повага до їх честі і гідності, виявлення співчуття до них, нейтралізація

негативних наслідків злочину, підвищення рівня безпеки особи, суспільства та держави;

інформованості – усі потерпілі мають право на одержання інформації щодо розгляду справи і прийняття рішення. У процесі розслідування має забезпечуватися право потерпілих на ознайомлення з матеріалами справи. Після постановлення судом вироку потерпілі вправі бути поінформованими про будь-які заходи, що застосовуються до засуджених (амністія, помилування, умовно-дострокове звільнення), і мати можливість висловити свою позицію з цього приводу;

забезпечення відшкодування шкоди – потерпілі повинні мати право на відшкодування заподіяної вчиненим злочинцем майнової та моральної шкоди, а також шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, а близькі родичі потерпілого – на компенсацію шкоди, заподіяної його смертю внаслідок злочину, навіть у тому випадку, коли не встановлено особу, яка скоїла злочин, або якщо вона переховується чи є неплатоспроможною. Особа, яка скоїла злочин, зобов'язана відшкодувати заподіяну злочинцем шкоду також і у разі звільнення її від кримінальної відповідальності. Відшкодування заподіяної шкоди здійснюється в порядку, передбаченому законом;

надання безоплатної правової допомоги потерпілим – насамперед потерпілим від тяжких та особливо тяжких злочинів, а також малозабезпеченим особам та особам, які не можуть самостійно реалізувати свої права та захистити законні інтереси;

надання потерпілим соціальної допомоги – потерпілі повинні мати доступ до спеціальних систем підтримки (медичної, соціальної, психологічної допомоги).

За результатами проведеного нами дослідження визначено, що не менш важливою умовою зазначеної актуалізації є здійснення також в країні реально здійснюваних (а не на папері, у програмах, указах, концепціях, планах) заходів віктимологічного запобігання, яке має за мету захист майбутніх потенційних потерпілих, унаслідок чого зменшується їх кількість і кількість загиблих. При цьому суспільство зобов'язане знати про наслідки впровадження віктимологічних заходів, бачити їх і

контролювати це через свої соціальні інститути. У цьому контексті важливим є віктимологічний моніторинг [252].

На сьогодні, основною проблемою є державна компенсація завданої кримінальним правопорушенням шкоди, а особливо іноземцям. Зазвичай для цього держави створюються спеціальні компенсаційні фонди (США, Канада, Нова Зеландія, Австралія, Японія тощо). У цих країнах ухвалені відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої злочином шкоди, а також шляхи примирення потерпілого з винуватим та професійну медичну й психологічну допомогу жертвам злочинів [260].

У США, наприклад, у всіх штатах і на федеральному рівні прийнято закони, що встановлюють правила поведження поліції та інших представників правосуддя з жертвами злочинів. З цією ж метою МВС Англії та Уельсу в 2000 р. оприлюднило «Хартію жертв злочинів». У 1985 р. там було утворено Національну асоціацію допомоги жертвам злочинів, яку фінансують як держава, так і благодійні організації. Асоціація та її численні відділення працюють у взаємозв'язку з поліцією. При цьому метою діяльності асоціації – надання матеріальної, правової, моральної та іншої допомоги потерпілим від злочинів [80, с. 74]. У Німеччині питання про державну компенсацію шкоди регулюється КК та Законом ФРН про відшкодування жертвам насильницьких дій від 7 січня 1985 р. [30, с. 11]. При цьому держава гарантує особам, яким було завдано шкоду здоров'ю внаслідок вчинення проти них умисного насильницького діяння, забезпечення медичної допомоги, пенсії або догляду відповідно до поданої заяви. Відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Разом з тим наявність фізичної або психічної шкоди внаслідок нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування. Відповідно до § 46а Карного кодексу ФРН, якщо особа, яка вчинила карне діяння, повністю чи частково відшкодує потерпілому шкоду, заподіяну своїм діянням, чи в тому випадку, коли відшкодування шкоди потягне за собою від винуватого істотних особистих затрат або ж відмови від чого-небудь, то суд може пом'якшити покарання [30, с. 11–12]. Виплати здійснюються незалежно від

наявності заяви жертви до органу правопорядку та від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження.

На відміну від ФРН, у КК Австрії інститут відшкодування завданої злочином шкоди встановлено як апробаційну умову у випадку умовного звільнення від покарання, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, умовного звільнення від відбування примусового заходу, пов'язаного з позбавленням волі у формі вказівки винуватій особі у період строку випробування відшкодувати своїми силами завдану злочином шкоду. Також у Австрії діють держаний та неурядовий механізми, які покликані здійснювати виплати потерпілим від злочинів. Зокрема, існує урядова програма, що надає фінансову допомогу для громадян Європейського економічного простору, які є жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою. Джерелом фінансування її діяльності в цьому напрямі слугують штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб [87, с. 85].

У Великій Британії виплата відшкодування державою потерпілим від будь-яких насильницьких злочинів здійснювалася за спеціальною Програмою відшкодування шкоди потерпілим від злочинів 1961 р. та в порядку цивільного законодавства [30, с. 21]. При цьому варто зазначити, що закон про кримінальну юстицію 1988 р. надав Програмі відшкодування шкоди потерпілим від злочинів більш високого статусу. Під нею розуміється шкода, завдана або самим злочином, або діями, пов'язаними із затриманням чи спробою затримання злочинця або підозрюваного, а також із запобіганням чи спробою запобігання злочину та допомогою, наданої констеблеві [30, с. 21]. Відповідно цього закону, право на відшкодування мають: а) особи, яким унаслідок одного або декількох злочинів завдано шкоду; б) потерпілі у випадках, коли завдано будь-яку шкоду.

Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди. Вона керує спеціальним фондом, який створено для надання відшкодування

потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку [87, с. 86–87].

Водночас, як показали результати вивчення зарубіжного досвіду, головною проблемою державної компенсації завданої злочином шкоди є фінансування таких виплат. Зазвичай для цього держави створюють спеціальні компенсаційні фонди. На сьогодні такі фонди функціонують майже в усіх країнах Європи, Канади, Австралії, Японії, Нової Зеландії. У цих країнах ухвалено відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої злочином шкоди, а також шляхи примирення потерпілого з обвинуваченим, професійну медичну і психологічну допомогу жертвам злочинів [260, с. 31–32].

В Україні міжвідомча робоча група Міністерства юстиції у 2014 розробила проект Закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів» [213]. Розроблення законопроекту пов'язано з підготовкою до ратифікації Європейської Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [72], що була підписана Україною. Поряд з цим варто визнати, що виконанням цілої низки міжнародних зобов'язань, які встановлюють необхідність забезпечення рівного доступу осіб до правосуддя та справедливого суду, прийняття зазначеного Закону, без сумніву, наблизить українське законодавство до духу Конвенції, яка приділяє особливу увагу статусу потерпілого від злочину, поновленню його морального та матеріального блага. При цьому квінтесенцією змісту даного документа є визнання факту необхідності відшкодування державою шкоди жертві навмисного насильницького злочину, який спричинив фізичне ушкодження або смерть. Саме тому новий процесуальний статус потерпілого зумовлює у зв'язку з цим внесення відповідних змін та доповнень як до КПК України, так і до ЦК України (у виді так званої реституції). Більше того, ствердження презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого в законодавстві України надасть боротьбі зі злочинністю нового спрямування у швидкому й повному відновленні всіх порушених злочинними діями прав, свобод та законних інтересів особи [190].

Виходячи з цього, слід констатувати, що прийняття та впровадження такого нормативно-правового акту матиме

важливе значення для захищеності жертв від кримінальних правопорушень.

У кримінологічних дослідженнях наголошувалося, що віктимізація та криміналізація тісно пов'язані у соціальному плані категорії [61, с. 167–172]. При цьому віктимізація є складовою криміналізації суспільства, що дає можливість через взаємозв'язок цих категорій прослідкувати справжні масштаби шкоди, заподіяної правопорушеннями через недосконалість статистики стосовно обліку потерпілих.

З цього випливає, що основами профілактики віктимізації є заходи запобігання криміналізації. Як предмет дослідження, виходячи з виявлених зовнішніх і внутрішніх факторів, що сприяють вчиненню правопорушень щодо іноземців, предметними заходами громадського рівня запобігання є ті, які спрямовані на покращення економічної, соціальної, духовно-моральної, морально-психологічної та інших сфер життя суспільства.

У економічній галузі очевидна необхідність активізації боротьби з економічним неблагополуччям місцевих жителів – причиною домагань як у моральному, так і матеріальному відношенні до іноземців. Стійкий соціально-економічний розвиток країни здатний підвищити якість та умови життя населення.

Поліпшення життєдіяльності включає зростання доходів, відкриття нових робочих місць, залучення економічно активного населення до процесів розвитку економіки регіону, зменшення соціального розшарування суспільства, підтримка тих, хто перебуває у важкій життєвій ситуації (незаможних, працевоздатних тощо).

Створення сприятливих умов для відкриття нових виробництв та модернізація вже існуючих. Вирівнювання, але не у бік зменшення доходів суб'єктів підприємництва від залучення до трудової діяльності іноземців, поряд із корінним населенням країни.

Важливою умовою забезпечення антикримінальної безпеки іноземців є створення людських умов їхнього перебування в тій чи іншій країні. Це вимагає зусиль і витрат, які лягають на їх роботодавців, які не завжди зацікавлені в цьому. І

тому необхідний комплекс заходів, стимулюючих створення зазначених умов, що б не вигідним було зниження планки відповідальності того, хто використовує працю іноземця конкретного роботодавця перед його найманим працівником. Через систему стягнення за порушення прав працівників цим завданням відповідають заходи державного примусу, з якими мають справлятися існуючі наглядові органи (від дозвільно-ліцензійних органів до системи правоохоронних органів).

На відміну від місцевого населення трудові мігранти, як правило, обмежені у можливостях зміни навколишнього оточення, що необхідні для елементарного відпочинку, психологічної та фізичної розрядки. Умови, за яких трудових мігрантів заселяють у розташовані прямо на території виробництва неупорядковані вагончики по кілька десятків осіб і де також зберігаються інструменти для роботи, обладнані спальні місця, здійснюється прийом їжі, відсутня охорона, не можуть забезпечити належного рівня безпеки та психологічного комфорту. Питання стоїть навіть гостріше з огляду на необхідність захисту природних прав людини, у тому числі права не піддаватися нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, як передбачено ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р.) [103].

Вимагає вирішення проблема недостатнього соціального забезпечення іноземців. У законодавстві мало регламентовані норми, які мають виплати при нещасних випадках, тимчасовій непрацездатності. Усе це вимагає розробки конкретних пропозицій у відповідних галузях права (цивільного, трудового, міграційного, страхового).

Правове забезпечення інтеграції іммігрантів в Україні також знаходиться в ряді заходів щодо запобігання віктимізації, проте на цьому шляху ще зустрічаються проблеми як наукового, так і прикладного (практичного) характеру, адже комплекс віктимолого-профілактичних заходів, спрямованих на усунення факторів, що сприяють вчиненню правопорушень відносно іноземців, дав би можливість зменшити участь останніх у тіншовій економіці, кримінальному та незаконному бізнесі, впорядкувати вирішення питань, пов'язаних із їх правовим статусом.

Для поліпшення у суспільстві морально-психологічної обстановки, що має сприяти перетворенням у економічній сфері, також слід вжити низку заходів. Зокрема, пропаганда толерантності через роботу навчальних закладів та засобів масової інформації створила б передумови успішної діяльності з недопущення правопорушень щодо іноземців. Релігійне виховання також може значно покращити психологічний клімат у суспільстві, оскільки ідеї терпимості серед людей, неприйняття насильства, обману, заподіяння зла становлять основу всіх представлених в Україні вірувань. Наявний ресурс щодо сприятливого психологічного клімату у суспільстві та адекватного ставлення до іноземців у країні затребуваний недостатньо. Міжетнічна співпраця насамперед залежить від комплексного вирішення соціально-економічних питань.

Водночас, певні заходи можна здійснити зараз. Якісно покращити сучасне становище у сфері висвітлення становища із зовнішніми міграціями та внутрішньо переміщеними особами. Виключати неперевірені «сенсаційні» факти участі іноземців у перевезенні наркотиків, алкоголю, що формує ставлення до міграції та іноземців як до проблеми виключно у площині правопорядку.

Без соціально-культурної адаптації приїжджих важко зберегти соціальну безпеку у суспільстві, ці заходи спрямовані на усунення фобії до мігрантів у суспільній сфері, підвищення рівня культурної взаємодії між іноземцями та місцевим населенням. Вони пов'язані з впливом на фактори, що безпосередньо сприяють віктимізації іноземців.

Проблеми інтеграції співвітчизників до адаптації мігрантів, які тимчасово перебувають у країні, можуть бути вирішені за допомогою програмно-правових засобів регулювання з урахуванням диференціації від категорії мігрантів. Програмні заходи повинні мати конкретний, цілеспрямований і головне реальний характер, відповідати масштабам їх проведення.

Спрямованість правоохоронного впливу на самих іноземців сьогодні також належним чином не використовується [61, с. 213–214]. У спеціальній літературі зазначалося, що міцно засвоєні стереотипи побутової та ділової поведінки іноземних громадян та осіб без громадянства

переносять на аналогічні ситуації у країні перебування. Небезпека виникає з моменту приїзду іноземців у зв'язку з їх своєрідним психологічним станом. Тому інформацію про правовий режим перебування в Україні, про особливості побутової поведінки необхідно доносити до іноземців, які тільки-но готуються перетнути кордон.

Досягнення цієї мети можливе через створення мережі інформаційних центрів з використанням потенціалу громадських об'єднань мігрантів, у взаємодії з іноземними державами та міжнародними організаціями, які оптимізують міграційні процеси.

Однак потрібне створення багатофункціональних центрів, що надають комплекс послуг, що сприяють організаційному підбору, підготовці та залученню на роботу іноземних громадян, з можливістю надання потім правової допомоги жертвам правопорушень.

Також доцільна розробка механізму інформаційного впливу на міграційні мотивації та більш активне використання новітніх способів збору інформації про міграцію, наприклад, з використанням електронних міграційних карт, методів біометричної ідентифікації. Їхнє завдання – інформування громадян зарубіжних країн про українське законодавство у сфері міграції.

Сьогодні важливо оновити та посилити державну програму сприяння добровільному переселенню співвітчизників та їхнім родинам, які проживають за кордоном. Організувати інформаційно-пропагандистські компанії серед іммігрантів, роз'яснюючи ті ризики, з якими вони можуть зіткнутися в процесі ведення бізнесу, працевлаштування, навчання або туризму, про що випускати і тиражувати спеціальні брошури. Роз'яснювати необхідність заяви про правопорушення до правоохоронних органів країни перебування.

Міжнародне співробітництво між Україною як постачальником робочої сили та державами, куди їдуть працевлаштовуватись наші співвітчизники, має розвиватися у рамках міжнародних договорів у кримінально-правовій та цивільно-правовій сферах, які необхідно розвивати.

Вирішення проблеми організації правоохоронних органів, особливо національної поліції, розвиток профілактики правопорушень, здійснюваних ними, традиційно вважаються одними з найефективніших заходів, що досить швидко реалізуються, з усунення передумов до віктимізації.

Дослідженням підтверджено, що стосовно іноземців одними з суттєвих криміногенних факторів є ще наявні прорахунки в роботі органів правопорядку, що тягнуть за собою зростання латентності правопорушень, що підвищує аналогічні показники серед місцевого населення. Так, українці повідомляють правоохоронні органи про те, що стали жертвами злочинних посягань у 39–40 % випадках. І лише менше 10 % постраждалих іноземців звертаються до правоохоронних органів. Поведінка більшості з них, тобто тих, хто заявляє про злочинні посягання, провокують вчинення протиправних нових кримінально-правових деліктів.

У свою чергу, високий рівень латентності, крім інших причин, обумовлений великою кількістю нелегальних мігрантів, які бояться звертатися до правоохоронних органів, тому що не хочуть самі бути об'єктами діяльності останніх через небезпеку бути видвореними з країни. Таке становище завдає шкоди насамперед самим нелегалам. Доступ до законного працевлаштування, отримання відповідних благ їм закрито. Отже, вони здійснюють свою діяльність у тіньовому секторі економіки на шкоду собі та економічній безпеці України. У даному випадку завдання виведення їх у площину правового поля, легалізації, набуває спрямованості запобіжної діяльності проти правопорушень щодо іноземців.

Однак, необхідно пам'ятати, що ті, хто отримує дохід від незаконної діяльності, експлуатації праці мігрантів та їхньої тотальної залежності від роботодавця, в усуненні нелегальної міграції не зацікавлені. Тому в цьому випадку необхідно як посилення санкцій за порушення закону при залученні іноземців, аж до дискваліфікації у праві використовувати працю іммігрантів, так і активізація у виявленні таких випадків.

Механізми регулювання зовнішньої міграції також потребують удосконалення. Вони мають отримувати правове

регламентування, адекватне потребам країни, масштабам самої міграції.

Певні заходи щодо зниження передумов до нелегальної міграції останніми роками вжито. Так, досить велика увага в юридичній науці приділяється розвитку міграційного законодавства, і за останні п'ять років (2016–2021 рр.) його процедурно-регламентна частина удосконалена: спрощено процедуру легалізації перебування іноземців, замінено дозвільний порядок реєстрації на повідомлення. Крім того, посилено відповідальність за порушення міграційного законодавства.

Водночас, ще не всі проблеми усунуті, не до кінця продумані з погляду можливості реалізації пропозиції поставити під жорсткий облік мігрантів, серед яких спостерігається «стійке зростання правопорушень», та прийняти спеціальну урядову програму, яка передбачає повний облік мігрантів, у тому числі їх генну та дактилоскопічну реєстрацію.

Можна припустити, що в найближчій перспективі технічний прогрес надасть можливість миттєвого дактилоскопіювання та збереження даної інформації у цифровому вигляді, що дасть перспективу цій пропозиції.

Разом з тим, вже зараз виникають проблеми збереження інформації особистого характеру та порядку її використання, з чим зіткнулися, наприклад, європейські країни.

Підсумовуючи описи заходів загальносоціального характеру, слід наголосити, що вони є необхідними передумовами для успішного спеціально-кримінологічного запобігання. Ці заходи через політичну волю держави у вигляді відповідної економічної, соціальної, культурної, міграційної, молодіжної, кримінально-правової політики реалізуються у всіх сферах життя. Деякі з них через свій глобальний характер (демографічні проблеми, нелегальна міграція, міжнародна організована злочинність) вимагають адекватної відповіді не лише з боку української влади, а й усієї міжнародної спільноти, солідарних зусиль для їх подолання, реалізуючись у відповідній зовнішній політиці держави.

Ті заходи, що стосуються внутрішньої політики держави, у тому числі дій регіональної влади у соціально-економічній

сфері, виражаються у підвищенні життєвого рівня населення, покращення демографічної ситуації. І тут першочерговим завданням є вироблення та реалізація комплексних загальнонаціональних та регіональних компонентів спеціальної міграційної політики.

У духовно-моральній сфері заходи запобігання правопорушенням спрямовані на підтримку достатнього рівня культури та освіти, психологічний розвиток та виховання всіх членів суспільства. Не слід перешкоджати релігійним практикам і дбайливо до них ставиться, з огляду на те, що тема толерантності до інакомислячих лежить в основі християнства, у тому числі морального, ісламу, буддизму та інших вірувань.

У правовій сфері основним завданням є вдосконалення законодавства, що має різний предмет правового регулювання – трудове, цивільно-правове, житлове, кримінально-правове, міграційні відносини.

Таким чином, потрібні нові зусилля у підтримці науки з боку держави. Остання як найбільш зацікавлена сторона має стати замовником кримінологічних розробок, які вивчають причини вчинення кримінальних правопорушень різного виду щодо тієї чи іншої соціальної групи та, головне, можливих заходів запобігання правопорушенням.

На нашу думку, важливим у цьому сенсі могли би стати Закон України *«Про віктимологічне запобігання кримінальних правопорушень»* та Указ Президента України *«Про концепцію захисту потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні»* які б визначили коло суспільних відносин у сфері віктимологічного запобігання, систему заходів й порядок їх застосування державними органами, установами та організаціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки суб'єктів, що реалізують запобіжну функцію; захист потерпілих та механізм відшкодування завданих збитків.

Такі нормативно-правові акти безпосередньо спрямовані на спеціальний об'єкт запобігання – потенційних і реальних жертв кримінальних правопорушень, зниження віктимності усіх верств населення, у тому числі й іноземців. Саме тому віктимологічна програма захисту іноземців має стати новою

формою впливу на запобігання кримінальним правопорушенням відносно них, спрямованою, насамперед, на запобігання ймовірності стати об'єктом злочинних зазіхань, тобто зменшення їх віктимності.

Підводячи підсумки, варто констатувати, що провідну роль у загальносоціальному запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців має стати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв-іноземців, нейтралізація віктимогенних детермінантів кримінальних правопорушень. Теорія віктимологічного моделювання є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на створення моделей віктимності іноземців з метою розроблення заходів з надання їм своєчасної віктимологічної допомоги. Такої мети можливо досягнути шляхом розробки й реалізації довгострокових державних програм, моделювання й реалізація яких дозволить створити механізм організації ефективного віктимологічного запобігання, підвищити ефективність боротьби зі злочинністю та забезпечити віктимологічну безпеку іноземців.

Однак, на основі аналізу реалізації положень нормативно-правових актів різного рівня, зокрема законів України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (1993 р.), державних цільових програм боротьби зі злочинністю (1993–2011 рр.), Концепції забезпечення захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів (2004 р.), проблема захисту прав та законних інтересів іноземців, які потерпіли від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їх прав, відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням, яку активно обговорюють учені, політики і практики із середини 90-х років минулого століття загалом залишається розв'язаною тільки частково.

Тому, з огляду на досвід наукового осмислення правових і соціальних засобів впливу на злочинність та мінімізації її наслідків, з визначенням завдань гілок державної влади щодо усунення чинників віктимізації суспільства, профілактики злочинності та запобігання окремим видам кримінальних

правопорушень, варто прийняти Концепцію захисту жертв від кримінальних правопорушень в Україні як комплексу заходів (соціальних, економічних, правових, організаційних, освітніх, виховних, інформаційних, медичних, реабілітаційних) реалізації віктимологічної політики держави, спрямованих як на зменшення впливу негативних соціальних чинників віктимізації такої категорії людей, так і активізацію захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень (зменшення рівня віктимності).

Також, з урахуванням досвіду розвинутих країн (США, Канада, Австралія, Японія) необхідним є заснування в Україні Фонду відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень (як варіант – у складі Міністерства юстиції України), джерелами наповнення якого визначити: відрахування з державного бюджету сум одержаних від реалізації конфіскованого майна засуджених, сплати штрафів за адміністративні та кримінальні правопорушення, частину мінімального податкового збору (стягується при укладанні певних договорів), добровільні внески громадських організацій та фізичних осіб.

3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців

Спеціальні (кримінологічні) заходи передбачають здійснення правоохоронними органами безпосередньої роботи, спрямованої на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на зростання кримінальних правопорушень щодо іноземних громадян та осіб без громадянства, недопущення реалізації їх віктимних властивостей та якостей.

У загальному, організація спеціально-кримінологічного напрямку запобігання кримінальним правопорушенням має включати в себе декілька етапів.

I-й) організаційне забезпечення:

- підготовка кадрів, які спеціалізуються на роботі з жертвами злочинних посягань;
- розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його запобіжних можливостей;
- забезпечення окремих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо.

II-й) інформаційне забезпечення, оперативне надходження віктимологічної інформації та пошук її додаткових джерел;

III-й – прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, у тому числі побудови імітаційних моделей, віктимолого-криміногенних ситуацій;

IV-й – теоретико-методичне забезпечення, використання запобіжних можливостей потенційних потерпілих від кримінальних правопорушень, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням.

У той же час, різноманітні спеціальні заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням можна звести до двох основних груп:

1) забезпечення «внутрішньої» безпеки: активізація можливостей виховання, навчання, а саме: правова пропаганда, підвищення кваліфікації, професійне навчання осіб небезпечних професій, удосконалення навчальних програм з метою вироблення необхідної передбачливості, критичності, а в окремих випадках забезпечення спеціальними засобами захисту, зброєю тощо;

2) забезпечення «зовнішньої» безпеки: відповідна організація роботи правоохоронних органів, в тому числі органів превентивної діяльності Національної поліції, установка охоронної сигналізації на об'єктах підвищеної небезпеки, своєчасна ізоляція осіб у стані нарко й алкогольного сп'яніння, заходи з благоустрою території (наприклад освітлення) та ін.

Ефективність такого забезпечення, на думку В. О. Тулякова, полягає в інтеграції зусиль усіх суб'єктів віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням,

за умови справжньої, а не формально-декларованої їх взаємодії, принципи якої має бути закріплено в законодавстві [256, с. 15].

Розглянемо кожний етап більш детально.

Так, щодо організаційного забезпечення, то варто відмітити істотні прорахунки у самій стратегії й тактиці боротьби з такою злочинністю. По-перше, недооцінювалася і практично послідовно не реалізовувалася загальна організація боротьби зі злочинністю, а саме: аналіз, планування, прогнозування, визначення головних напрямів запобігання. По-друге, на даний час немає належної правової основи боротьби з організованою і професійною злочинністю: кримінологічна ситуація змінювалася швидше, ніж чинний закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [219], що не здатний їй протистояти. По-третє, запобігання є головним та пріоритетним напрямом боротьби з організованою злочинністю, водночас необхідно враховувати й інші напрями боротьби, наприклад профілактику правопорушень. По-четверте, саме запобігання здійснювалося у вигляді застережень, без виявлення детермінантів організованої злочинності та відповідного впливу на них [45, с. 69].

Також необхідно відмітити, що психологічна й професійна підготовка працівників правоохоронних органів все менше відповідає новим вимогам запобігання злочинності, у якій посилюються явища кримінального професіоналізму та організованості, а серед працівників правоохоронних органів переважає значна частина молодих спеціалістів, які не мають достатнього професійного досвіду.

І нарешті, заклики до посилення боротьби зі злочинністю нічим не підкріплювалися в організаційно-ресурсному відношенні.

Головним правоохоронним органом у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців є Національна поліція України (НПУ), організація діяльності якої за цим напрямом передбачає: визначення кола органів і підрозділів НПУ щодо такої діяльності; правове регулювання та інформаційне забезпечення цієї діяльності; аналіз, прогнозування, планування; розробка напрямів взаємодії з

іншими структурами та координація їх роботи; контроль за виконанням запланованих заходів.

Найбільш складними, на нашу думку, є інформаційне забезпечення, взаємодія та правове регулювання питань запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, оскільки необхідні: детальний збір інформації, що включає оперативні відомості; визначення напрямів взаємодії: узгодження рішень; обмін даними, цілеспрямоване співробітництво; детальне опрацювання законодавчих засад цієї діяльності.

В даний час інформація про іноземців зосереджується переважно у Міністерстві закордонних справ, Державній міграційній службі України, підрозділах превенції НПУ.

Така «розпорошеність» по суб'єктах профілактичного впливу та неповнота наявної у них розрізної інформації знижують ефективність вибору та застосування запобіжних заходів.

Тим більше, після прийняття Кримінального процесуального кодексу [119], відповідно до вимог якого в державі почав діяти єдиний для всіх правоохоронних структур реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) [196; 199]. Однак поряд з позитивними змінами, в результаті впровадження Кодексу відбулися і негативні тенденції. З кожним роком дедалі більше залишається нерозслідуваних кримінальних правопорушень, відбувається так зване їх накопичення. Основними причинами вказаної ситуації є: прогалини чинного законодавства, низький рівень відомчої нормативної бази, недосконала організація профілактичної, оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і відсутність необхідних оперативних позицій у кримінальному середовищі [78].

Чинним засобом вирішення цієї проблеми, на наш погляд, могло б стати більш раціональне використання можливостей регіональних інформаційних центрів при Головних управліннях Національної поліції в областях (ГУНП), здатних накопичувати у своїх базах відповідні узагальнені відомості, представляючи їх у систематизованому вигляді на запити усім зацікавленим структурам.

У поповненні інформаційних банків могли б брати участь різні суб'єкти діяльності з запобігання кримінальним правопорушенням. Тим більше, аналітична робота в підрозділах НПУ – це постійна пошукова діяльність (функція процесу управління), що охоплює широкий комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення та оцінки інформації про стан злочинності та громадського порядку, результати практичної діяльності органів по виконанню поставлених перед ними завдань, а також про умови, в яких ці завдання виконуються, і яка забезпечує цілеспрямоване управління та оцінку ефективності керівних впливів.

Аналітична робота є засобом виявлення та оцінки значущості проблем, які виникають перед конкретною системою, формулювання її цілей, визначення об'єктивно необхідних функцій, обґрунтування структури та підвищення ефективності діяльності по виконанню поставлених завдань. Навіть якщо мета НПУ визначена вищою системою управління, то і в цьому разі аналітична робота забезпечує виявлення часткових проблемних ситуацій, висунення та з'ясування конкретних проміжних цілей управління, вибір основних напрямів діяльності, визначення та оцінку окремих дій по досягненню поставленої мети [195, с. 355].

Призначення аналітичної роботи полягає, по-перше, у вивченні закономірностей практично всіх процесів і явищ суспільного життя, які тією чи іншою мірою впливають на діяльність підрозділів НПУ, і, по-друге, у використанні здобутих відомостей і знань для забезпечення ефективності цієї діяльності.

Тому, основною метою аналітичної роботи є:

- забезпечення безперервного спостереження за оперативною обстановкою і результатами службової діяльності;
- систематичне інформування органів влади та управління, керівництва МВС, НПУ, ГУНП про фактичний стан правопорядку і завдання підрозділів НПУ щодо його зміцнення;
- своєчасне застосування заходів для посилення боротьби зі злочинністю та охорони публічного порядку (щоденне реагування);
- підвищення якісного рівня боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями шляхом своєчасного і цілеспрямованого прийняття управлінських рішень на рівні

керівництва МВС, НПУ, ГУНП та їхніх галузевих служб і підрозділів на місцях (реалізація комплексних й перспективних завдань);

– підготовка змістовних матеріалів і пропозицій, па підставі яких можливе прийняття ефективних запобіжних законодавчих актів з боку владних структур держави та органів місцевого самоврядування.

Вже із вищевикладеного можна зробити висновок, що провідне місце в аналітичній роботі підрозділів НПУ посідає саме аналіз оперативної обстановки та оцінка її стану.

Однак, на думку 58 % опитаних працівників поліції, реалізація цієї пропозиції суттєво ускладнена у зв'язку з наявністю численних недоліків. Дані прогалини значно ускладнюють процес збору цінної інформації про іноземних громадян на території України та вчинені відносно них кримінальні правопорушення. Ґрунтуючись на таких відомостях, латентності кримінальних правопорушень відносно іноземців, науковцям і суб'єктам запобігання буває практично неможливо скласти криміногенну обстановку.

Враховуючи виявлену проблему, пропонуємо на рівні ГУНП створити єдину систематизовану інформаційну базу, що включає дані про іноземних громадян, які перебувають на обслуговуємі території, з метою подальшого використання таких відомостей для запобігання вчинення відносно них протиправних дій. Зазначений захід дав би можливість вести контрольне спостереження, тим самим попереджаючи їх можливу віктимізацію, а у разі вчинення відносно них протиправної дії вживати негайних заходів до винних осіб.

Поряд з цим для повнішої характеристики жертв кримінальних правопорушень в цілому та іноземців зокрема, сьогодні необхідно розробити нову систему показників, що дозволяють аналізувати криміногенну ситуацію, пов'язану з обліком жертв (потерпілих) від кримінальних правопорушень у масштабах країни, міста, району. В даний час існуюча вузьковідомча система однорідних відомостей практично не дає можливості відібрати із загального масиву кримінальних правопорушень ті, що були вчинені саме відносно іноземних громадян, тому вважаємо, що назріла необхідність термінового

внесення змін до ЄРДР додавши такий пункт «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами слід розмістити такі варіанти позицій:

«Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень:

іноземець, нелегальний мігрант, біженець, особа без громадянства;

вік, стать, місце проживання, громадянство;

мета перебування в Україні;

працевлаштування».

Такі зміни дозволили б враховувати відповідні статистичні відомості у формі № 1 (на виявлене кримінальне правопорушення) у розділі 27 – додаткова характеристика кримінального правопорушення, та формі № 2 (на особу, яка потерпіла від кримінального правопорушення) у розділі 34 – додаткова характеристика кримінального правопорушення. Складені на підставі цих відомостей звіти дозволили б відслідковувати кількісні та якісні показники злочинності відносно іноземців, більш всебічно, об'єктивно та повно відображати показники стану окремих видів кримінальних правопорушень. Крім того, отриману інформацію можна було б використовувати як при складанні кримінологічного прогнозу злочинності, так і з метою розроблення різних заходів запобіжного характеру.

Проблема захисту прав і свобод людини від злочинних та інших протиправних посягань різко загострилась. Особливу стурбованість викликає зростання організованої злочинності, яка в своїх протиправних діях використовує різноманітні, удосконалені методи вчинення кримінальних правопорушень та протидії правоохоронним органам. Сучасний стан злочинності, її негативний вплив на всі сфери суспільного життя потребують вжиття дієвих заходів для зміни ситуації, яка склалася, посилення соціальної ролі поліції щодо захисту прав і свобод громадян, охорони публічного порядку, боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими, агресивними та насильницькими формами [247].

Згідно з чинним законодавством України органи поліції повинні гарантувати громадянам України і всім, хто перебуває на

її території тимчасово, забезпечення відповідних умов реалізації їх прав і свобод. Гарантувати їх використання – означає забезпечувати сприятливі умови, за яких закріплений у законі статус людини набуває не лише юридичного, але й фактичного змісту для кожної особи [250, с. 108]. Держава має гарантувати основні права і свободи людини, що означає забезпечувати належні умови для користування ними, а також захищати їх від правопорушень. Поліція виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом. Ніякі виняткові обставини або вказівки посадових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності поліції.

Характерною особливістю діяльності НПУ є те, що у стосунках з окремою особою її працівники представляють все суспільство, а при захисті його інтересів нерідко змушені в межах, встановлених законом, вдаватися до обмеження прав та свобод цієї особи. Але таке обмеження впливає виключно з визнання поваги прав і свобод інших осіб, додержання вимог моралі, публічного порядку, загального благополуччя.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» [217], на поліцію покладено завдання щодо *надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності*, а у її складі, відповідно до ст. 13 цього Закону, функціонує кримінальна поліція.

На нашу думку, запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців є одним із завдань НПУ, передусім, оперативних підрозділів. Робота оперативних підрозділів НПУ щодо виявлення та припинення протиправних дій відносно іноземців, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які спеціалізуються на таких злочинах, зокрема, здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства України. Так, у ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [218] зазначено, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані в межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних

правопорушень й встановлення причин і умов, які сприяють їм вчиненню, здійснювати профілактику правопорушень [238].

Крім того, ст. 9 цього Закону передбачено, що під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою *виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину* та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

Метою такого запобігання є мінімізація кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим правоохоронні органи вирішують такі завдання: 1) забезпечення охорони особи й власності; 2) створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень відносно іноземців на певній території; 3) реалізація оперативно-розшукової інформації про осіб, які здійснюють підготовку до вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців, для схилення до відмови від їх вчинення; 4) своєчасна ліквідація виявлених груп, які спрямовані на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців, у тому числі організованих, з метою припинення їх злочинної діяльності; 5) оперативне, з використанням усіх наявних сил і засобів, реагування на повідомлення громадян, посадових осіб, іншу інформацію, що надійшла про вчинені кримінальні правопорушення відносно іноземців для швидкого їх розкриття й затримання злочинців; 6) накопичення, систематизація та використання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення відносно іноземців, з метою забезпечення своєчасного вжиття щодо них заходів, передбачених законом; 7) активне залучення громадськості до роботи із запобігання; 8) інформування іноземців про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань; 9) надання до відповідних державних органів подань про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень відносно іноземців [238].

Спільно із співробітниками інших підрозділів Національної поліції оперативні підрозділи розробляють і здійснюють комплексні оперативно-профілактичні заходи, спрямовані на перекриття каналів транспортування і збуту викраденого, вживають заходів щодо усунення умов, що сприяють підготовці конкретного кримінального правопорушення; забезпечують безпеку іноземців та майна, на яких можливе злочинне посягання; уживають інших запобіжних заходів, що уможливають вчинення кримінального правопорушення.

Оперативно-розшукова профілактика розпочинається з моменту реалізації оперативно-розшукових даних при відкритті кримінального провадження по даній категорії кримінальних правопорушень, інтенсивно здійснюється в період проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і триває аж до прийняття підсумкового рішення у кримінальному провадженні. Для підвищення рівня запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців необхідно враховувати не тільки кримінально-правову та кримінологічну характеристику, але і їх оперативно-розшукову характеристику, яка включає в себе елементи інших характеристик, *насамперед кримінально-правової, криміналістичної та кримінологічної, та виступає інформаційною основою для роботи уповноважених оперативних підрозділів із запобігання вчинення кримінальних правопорушень, пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп у цій сфері, їх припинення, а також для забезпечення повноцінної участі оперативних підрозділів у проведенні розслідування цих кримінальних правопорушень та у вирішенні інших передбачених чинним законодавством завдань в інтересах кримінального судочинства* [238].

При цьому запобіжний вплив під час здійснення заходів даної організаційно-тактичної форми може існувати на будь-яких етапах застосування даних сил і засобів під час втручання в кримінальну ситуацію. Головний запобіжний акцент застосування сил та засобів ОРД у даній організаційно-тактичній формі полягає в тому, що вона не є запобіганням у широкому розумінні загальнодержавного (економічного, ідеологічного,

правового і виховного) профілактичного впливу, а є суворо регламентованим законодавством, санкціонованим компетентними органами й обмеженим у часі специфічним управлінським рішенням, від належного виконання якого залежить той чи інший запобіжний результат, який насамперед перешкоджає злочинній діяльності конкретних осіб та тих, хто має з ними спільні зв'язки. Залежно від суспільної небезпечності, кримінальної караності й винуватості цих осіб відносно них настає соціальна реакція (як їх юридична відповідальність за законом, так і індивідуальна превенція – щодо недопущення ними в подальшому протиправних дій) [238].

У даному напрямі відповідні сили та засоби ОРД використовуються щодо: виявлення причин кримінальних правопорушень, умов, що сприяють їх вчиненню, і здійснення заходів для їх усунення або нейтралізації; виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів з метою недопущення ними кримінальних правопорушень; запобігання підготовлюваних кримінальних правопорушень і припинення їх на стадії готування чи замаху.

У цьому контексті варто наголосити й на оперативно-розшуковій профілактиці захисту як сукупності заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів. Така профілактика має за мету створення достатнього захисту і безпеки іноземців та їх речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності. До об'єктів профілактики захисту відносяться, з одного боку, засоби захисту та збереження майна, засоби особистого захисту (зброя, спеціальний одяг, технічні пристрої, новітні технології); з другого – правосвідомість потенційних злочинців [36, с. 29].

Профілактика захисту, якщо взяти її окремо, зрозуміло, остаточно не вирішує питання ліквідації криміногенних об'єктів або відвернення криміногенної мотивації, але її повсякденне та послідовне проведення ускладнює, а подекуди і робить неможливим вчинення значної групи (особливо майнових) кримінальних правопорушень.

Поряд з цим, у результаті проведеного нами дослідження визначено, що незважаючи на всі позитивні перетворення та

лібералізацію кримінального законодавства, працівники правоохоронних органів практично не беруть до уваги віктимологічні особливості жертв кримінальних правопорушень, не говорячи вже про іноземців, що суттєво знижує потенційні можливості запобіжної діяльності.

Результати даного дослідження показали, що усунути цей недолік можна шляхом ужиття таких заходів:

а) заміна існуючої системи поглядів на сучасну практику боротьби зі злочинністю шляхом включення до загальної запобіжної системи як основного та невід'ємного компонента, віктимологічного запобігання. При цьому якісний результат можна досягти лише шляхом повномасштабного та комплексного впровадження заходів віктимологічного запобігання на всіх рівнях і в усіх сферах. На науковому та практичному рівнях доведено, зокрема, що одноразові та несистематичні віктимологічні запобіжні заходи, які здійснюються ізольовано від інших заходів загального запобігання злочинам, не можуть дати бажаних позитивних результатів [54];

б) удосконалення системи підготовки кадрів для підрозділів НПУ, прокуратури та суду. Передусім, їх працівники мають сприймати жертву кримінального правопорушення як первинний об'єкт захисту, а не як засіб для розкриття та джерело інформації про обставини й умови його вчинення. Як показали результати дослідження, правоохоронці у 64 % випадках не зовсім чітко уявляють собі методи запобіжної роботи та обсяги вивчення особистісних характеристик жертв-іноземців під час розслідування кримінальних правопорушень, а головну увагу зосереджують на встановленні підозрюваного та розшуку злочинця. Саме це й зумовлює потребу в їх спеціалізованій підготовці та перепідготовці з обов'язковим запровадженням спеціальних курсів, спрямованих на покращення взаємовідносин з потерпілими, вивчення методів і прийомів роботи з ними;

в) переорієнтування роботи правоохоронних органів на жертв кримінальних правопорушень. Аналіз практики показав, що працівники НПУ досить часто не зважають на морально-психологічні дефекти злочинця, а потерпілу особу вважають чи не головним винуватцем вчиненого щодо неї злочинного посягання. З огляду на це, особливу увагу в цьому аспекті має

бути спрямовано не лише на вдосконалення підготовки працівників правоохоронних органів, а й на усвідомлення ними необхідності збору повної та об'єктивної інформації про всіх учасників кримінального конфлікту [143, с. 281];

г) зменшення латентності кримінальних правопорушень;

д) створення належної правової бази для якісного забезпечення віктимологічного запобігання;

е) зміцнення взаємодії між органами та установами, на які покладено виконання заходів, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням відносно іноземців. Запобіжні заходи будуть ефективними лише за умови створення чіткої міжгалузевої моделі координації та співпраці з дипломатичними, консульськими представництвами, Державною міграційною службою України та іншими державними й громадськими організаціями;

є) створення єдиної інформаційної бази про іноземців, які перебувають в країні, їх реальність і схильність до віктимізації. Як показали результати даного дослідження, саме комплексне вивчення віктимологічних характеристик потерпілих, їх позитивних і негативних якостей, взаємовідносин зі злочинцем і ступеня впливу на криміногенну ситуацію, разом з відомостями про час, місце та способи вчинення злочинів, найбільш типових категорій осіб, які їх вчиняють відіграє надзвичайно важливу роль під час організації запобіжної діяльності. Як зауважують при цьому науковці, робота в цьому напрямі має ґрунтуватись, передусім, на всебічній інформації кримінологічного та віктимологічного характеру, узагальненій для застосування запобіжних заходів до певних категорій осіб [54, с. 322–323].

У результаті проведеного нами дослідження визначено, що з метою отримання інформації віктимологічного характеру необхідно використовувати також й інші апробовані наукою та практикою методи збору емпіричних даних, які дають змогу дійти певних висновків про масштаби поширення кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно іноземців. Облік усіх даних, навіть самих незначних, на перший погляд обставин віктимологічно характеру, стає особливо важливим у випадках, коли можливо запобігти вчиненню правопорушення. Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації потерпілих в

залежності від кримінальних правопорушень, від яких вони постраждали, розробляти методики запобігання з використанням віктимологічних факторів. У них повинні бути максимально враховані віктимологічні можливості запобіжної роботи.

Створення таких методик має ґрунтуватися на аналізі детермінаційних чинників можливо більшого числа кримінальних правопорушень однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуації, поведінки злочинця, іноземців та інших компонентів механізму кримінального правопорушення.

Методики конструюються з урахуванням не тільки виду кримінального правопорушення, а й типу ситуації. Причому необхідно передбачити варіанти дій злочинців, включаючи і напрям на протидію працівникам поліції, і на заподіяння шкоди іноземцям. І навпаки, поведінку іноземця-потерпілого, чи здатний він протидіяти злочинцю, чи розбереться він в ситуації, що склалася. Організаційно-тактична частина методики повинна містити докладний опис і перерахування, із зазначенням послідовності, усіх дій, здійснюваних працівниками поліції з метою запобігання кримінальному правопорушенню, в тому числі застосування спеціальних технічних засобів, що є в їх розпорядженні. Залежно від виду кримінального правопорушення і характеру шкоди, яка може бути заподіяна іноземцю, передбачаються заходи забезпечення його безпеки і нейтралізації злочинця. Таким чином, методика повинна враховувати не тільки типові, а й конкретні, індивідуальні особливості поведінки людини (в якій би ролі вона не виступала), які характеризуються різноманітністю, широкою варіантністю, значною ймовірністю відхилення від середніх норм, містити альтернативні плани дій.

Розробка таких методик являє собою найбільш актуальною для організації запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, які мають містити рекомендації щодо використання, поряд з гласними, і негласних методів роботи, в необхідній мірі зорієнтованих як на можливого заподіювача шкоди, так і на можливу його жертву.

Ґрунтуючись на знанні типових характеристик потерпілих від тих чи інших кримінальних правопорушень, можна внести в роботу з виявлення й усунення причин кримінальних

правопорушень і умов, які їм сприяють, корисні додатки віктимологічного плану.

Також, різноманітні спеціально-кримінологічні заходи віктимологічного напрямку можуть бути зведені до двох основних груп:

1) активізація захисних можливостей, навчання, виховання, ознайомлення з традиціями держави, регіону, правове навчання, професійне навчання, навчання з метою вироблення необхідної передбачливості, критичності (як до окремих індивідів, так і до груп осіб-іноземців), забезпечення в окремих випадках спеціальними засобами захисту тощо;

2) забезпечення безпеки «ззовні», відповідна організація роботи патрульної поліції, установка відеоспостереження і охоронної сигналізації, ізоляція п'яних, заходи з благоустрою території (освітлення, відеоспостереження тощо).

Таке запобігання спрямоване також й на розробку і вдосконалення вже наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей у потенційних жертв злочинів.

Індивідуальне віктимологічне запобігання – це комплекс профілактичних заходів, спрямованих на виявлення осіб, які судячи з їх поведінки або сукупності особистісних якостей, можуть з найбільшою ймовірністю опинитися жертвами злочинних посягань з метою позитивного впливу на них і забезпечення їх особистої безпеки. Таким чином, повинна спрацьовувати схема охоплення об'єкта, конкретної, цікавої у віктимологічному відношенні особи за напрямками:

1) вивчення індивіда на психологічному рівні та визначення соціально-психологічного типу, до якого він належить;

2) виявлення об'єкта індивідуальної профілактики за характерною для нього поведінкою;

3) здійснення початкових заходів, спрямованих в галузі нейтралізації зовнішніх негативних впливів і проявів у поведінці самого іноземця, щодо якого проводиться профілактика;

4) вироблення можливого більш повного уявлення про особу іноземця, щодо якої проводиться профілактика, і реалізація

виховно-запобіжних заходів з урахуванням індивідуальних віктимних характеристик даної особи.

Концепція віктимологічного запобігання базується на інформуванні поліцією іноземців, мігрантів, біженців про сучасні форми прояви злочинності; забезпеченні захисту потенційних жертв; створення умов для активізації інформаційного співробітництва населення й поліції

Підводячи підсумки підрозділу зазначимо, що спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців повинні бути спрямовані на:

а) створення єдиної інформаційної бази про іноземців, які перебувають в країні й на обслуговуємії території, їх реальність і схильність до віктимізації; віктимологічних методик запобігання кримінальним правопорушенням відносно них;

б) внесення змін до ЄРДР додавши такий пункт «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами слід розмістити такі варіанти позицій:

«Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень:

іноземець, нелегальний мігрант, біженець, особа без громадянства, вимушений внутрішній переселенець;

вік, стать, місце проживання, громадянство;

мета перебування в Україні;

працевлаштування»;

в) запровадження номенклатурного обліку відомостей, які стосуються діяльності окремих груп, схильних до вчинення чи які вчинили правопорушення відносно іноземців, на закріпленій за відповідним підрозділом поліції території. Зібрану інформацію щодо тієї чи іншої групи необхідно узагальнювати та систематизувати шляхом «паспортизації» цих об'єднань;

г) впровадження уніфікованого стандарту запобіжних заходів, що реалізуються у разі виявлення груп за напрямками активізації оперативно-розшукової діяльності з метою отримання оперативної інформації про протиправні діяння, які готуються та про осіб, що їх планують;

д) застосування альтернативних технологій соціальної підтримки і реабілітації іноземців, які стали жертвами кримінальних правопорушень;

е) організація виховно-девіктимізаційної роботи по ознайомленню з основами безпечної поведінки в кризових ситуаціях; розробка і поширення методик безпечної поведінки, адаптованих до етнонаціональних умов; проведення консультативної й роз'яснювальної роботи серед іноземців по основах чинного законодавства України;

ж) розвиток програм реституції і компенсації на основі Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень.

Також, у рамках спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, з урахуванням положень законодавства варто виокремити організаційно-тактичні форми оперативно-розшукової діяльності НПУ, зокрема: 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про кримінальні протиправні діяння, що вчинені або готуються окремими особами та групами осіб; 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення кримінальних правопорушень відносно іноземців; 3) оперативно-розшукова профілактика та оперативно-розшуковий захист з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень відносно іноземців на певній території; 4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшук злочинців.

На їх основі визначено напрями діяльності оперативних підрозділів НПУ, щодо їх мінімізації, зокрема: оперативно-розшукові (виявлення, відвернення, припинення і розкриття кримінальних правопорушень, встановлення осіб, які готують або вчинили кримінальні правопорушення, переховуються від правоохоронних органів (суду), ухиляються від покарання, виявлення викраденого майна, перекриття каналів транспортування і збуту викраденого); оперативно-перевірочні (забезпечення адміністративних режимів за допомогою оперативно-розшукових

сил, засобів і методів); пошуково-інформаційні (збирання з різних джерел та аналіз інформації щодо криміногенної ситуації в районі, місті, області; припинення злочинної діяльності осіб (їх груп) відповідного спрямування, недопущенні завершення задуманих, підготовлюваних та розпочатих кримінальних правопорушень з одночасним ужиттям комплексу процесуальних заходів щодо притягнення правопорушників до відповідальності; моніторинг, вивчення, аналіз та узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями); оперативно-захисні (створення достатнього захисту і безпеки іноземців та їх речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності).

З метою усунення виявлених недоліків і проблем у запобіганні таким кримінальним правопорушенням, варто створити у системі органів НПУ службу з «організації запобігання кримінальним правопорушенням» на базі якої можна було б випробувати саму ідею оперативно-розшукової профілактики, відпрацювати форми і методи запобіжної роботи в сучасних умовах діяльності поліції та на яку покласти завдання по виявленню причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, направлення подань на їх усунення, організацію публікацій у ЗМІ, взаємодію з громадськістю для забезпечення віктимологічного запобігання, і як один із напрямів діяльності такої служби – запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.

3.3. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців

Віктимологічне запобігання має свої особливості, що й дає можливість розглядати його як самостійний напрям запобігання кримінальним правопорушенням, систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених загальних, спеціальних й індивідуальних заходів, спрямованих на зниження індивідуальної, групової і масової віктимності шляхом усунення негативних віктимних якостей, активізації захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень, забезпечення їх безпеки та ресоціалізації. У вузькому розумінні, це діяльність

державних, громадських органів та організацій, окремих громадян та їх об'єднань, спрямована проти становлення людини жертвою злочинних проявів, а також з метою утримання її на віктимонебезпечному рівні за допомогою комплексу заходів по ліквідації або нейтралізації віктимної поведінки [58].

Таким чином, віктимологічне запобігання – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень, виявлення груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних можливостей, а також розроблення або вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від злочинів та подальшої їх віктимізації. Іншими словами, віктимологічне запобігання являє собою цілеспрямований спеціалізований вплив на осіб з неправомірною чи аморальною поведінкою та фактори, що зумовлюють віктимність, пов'язану з такою поведінкою, а також на фактори й осіб, позитивна поведінка яких тією чи іншою мірою є віктимно небезпечною для них.

Об'єктом впливу віктимологічного запобігання є віктимна поведінка особи [31; 127; 129; 131; 228]. Однак, на сучасному розвитку науки не викликає сумніву висновок про те, що заходи, спрямовані на детермінанти, які сприяють віктимізації потенційних потерпілих у середовищі іноземних громадян, мають значний ефект.

Ефективне виконання завдань, що стоять перед віктимологічним запобіганням, тісно пов'язане з глибоким й всебічним вивченням осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, їх біофізичних, психологічних, кримінально-правових та соціально-рольових характеристик.

Вивчення зазначених аспектів дозволяє виявляти закономірності їх віктимної поведінки, кореляції між поведінкою злочинця та жертви, що визначають механізм вчинення кримінального правопорушення, встановлювати групи ризику й розроблювати комплекс заходів щодо їх захисту [61, с. 277–281].

Оцінюючи рівень ризику особи стати жертвою кримінального правопорушення, слід позначити таку категорію

сучасної віктимології, як віктимність. Основу цього поняття заклав Б. Мендельсон, який запровадив поняття «жертва», виділяючи «потенціал жертвовності», як ступінь схильності жертви до правопорушення з психологічної, фізичної чи соціальної точок зору на момент вчинення кримінальних протиправних дій [291, з. 17–18]. Надалі ця категорія набула розвитку у роботах вітчизняних учених-кримінологів [109, с. 27–31; 42, с. 124–135].

Таким чином, при визначенні віктимності фахівці використовують різні фактори, що детермінують можливість стати жертвою кримінального правопорушення (психічні, фізичні, соціальні, етнічні, об'єктивні, суб'єктивні тощо). На нашу думку, у цьому питанні необхідна чіткість, що дозволяє окреслити генеральну лінію профілактики віктимності іноземця чи особи без громадянства.

А тому, на наш погляд, під віктимністю слід розуміти сукупність особистісних, психофізичних якостей особи, її поведінкових характеристик, а також соціально-рольових й морально-психологічних функцій, що зумовлюють схильність стати жертвою злочинного діяння – кримінального правопорушення. Безумовно, багато що залежить від об'єктивних чинників або від випадковості. Водночас, якщо говорити про віктимність як про основну категорію віктимологічної профілактики, слід зробити акцент на суб'єктивних ознаках потенційної жертви.

Безпосередньо віктимологічна профілактика характеризується тим, що вплив, який застосовує спеціальний суб'єкт спрямовано на корекцію поведінки жертви, нейтралізацію негативних елементів способу її життя в поєднанні з зусиллями щодо всієї соціальної групи, до якої належить дана особа [56, с. 234–235].

Усунення віктимогенних факторів, що детермінують кримінальне правопорушення щодо іноземців, є основою віктимологічної профілактики.

Специфіка статусу досліджуваної жертви-іноземця у більшості випадків виявляється у короткочасному перебуванні на території, достатньо високій мобільності переміщень по регіонах, що ускладнюють проведення заходів індивідуального рівня. Тому

особливого значення набуває така профілактична дія, яка спрямована в цілому на зниження рівня віктимності всієї соціальної групи.

Нейтралізація віктимогенних факторів у будь-яких підгрупах, наприклад, серед робочих-мігрантів, учнів, підприємців, туристів, безумовно, призводитиме до аналогічних процесів на індивідуальному рівні. Адже віктимність групи яку називають соціальною віктимністю – це сукупність специфічних рис віктимності соціальних страт, що індивідуалізуються та реалізуються під впливом особистісного та ситуаційного факторів.

Для визначення глибини ураження досліджуваної соціальної групи з одного боку фобіями (бідність, невлаштованість, низький рівень життя, відсутність житла, «фонових» явищ), а з іншого боку реальними процесами віктимізування на рівні регіону (кримінальними правопорушеннями) слід проводити щорічно (або один раз у півроку) відповідний кримінологічно-віктимологічний моніторинг. Даний захід, який здійснюється силами як державних органів, так і громадських організацій, у динаміці дозволить побачити не тільки, які причини детермінують віктимізацію іноземців, а й які результати дають заходи, що вживаються з девіктимізації.

Отриману в результаті моніторингу інформацію слід піддавати віктимологічного аналізу, що дозволяє виявити ситуативні фактори, що призводять до того чи іншого моменту до віктимізації і, відповідно, вживати заходів до впливу на них.

Інформування іноземців про виявлені віктимогенні фактори могло б сприяти запобіганню їх віктимізації, що дало б їм можливість уникати таких віктимологічних ситуацій. А покладання на відповідних суб'єктів профілактики обов'язків по усуненню цих віктимогенних чинників сприяло б виключенню передумов для віктимізації у майбутньому.

Так, відомості про віктимологічну небезпеку певної території породжують необхідність вжиття заходів з боку НПУ, зокрема дільничних офіцерів поліції. Керівництву органів влади та організацій, розміщених у цій місцевості, також необхідно враховувати ці особливості у своїй роботі.

За даними дослідження, більше половини з-поміж усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень (55 %) щодо іноземців вчиняються на вулицях великих міст і без сторонніх осіб. Тому такі місця знаходження людей слід оснащувати достатнім вуличним освітленням, камерами, що фіксують обстановку. Їх ефективність у запобіганні кримінальним правопорушенням та подальшому їх виявленні підтверджена [211; 176; 227]. У ряді випадків самі мешканці відповідних будинків або мікрорайонів могли б нести певне матеріальне навантаження, пов'язане з обладнанням територій зазначеними засобами пасивної охорони, через керуючі компанії житлово-комунального сектора, а дільничні офіцери поліції коригувати їх розміщення й роз'яснювати про необхідність подібних заходів. Певні кошти на ці заходи можна передбачити у програмах охорони порядку на муніципальному (районному, міському) рівні.

Кожен третій злочин (32 %) щодо іноземців вчиняється в квартирах і будинках, і зовсім незначна кількість злочинних діянь вчиняється в готелях (12 %), як правило, обладнаних засобами охорони, відеоспостереження, що також говорить на користь цього підходу.

Значна кількість кримінальних правопорушень вчиняється у громадських місцях, наприклад на базарах, тобто там, де іноземці проводять найбільше часу. Завдання забезпечити безпечне їх перебування слід вирішувати за участю керівників компаній, які використовують працю іноземців, директорів базарів при взаємодії з підрозділами НПУ. У деяких випадках матеріальні витрати можуть нести відповідні підприємства, у свою чергу органи влади, правоохоронні структури на основі домовленостей створюють інші необхідні умови, наприклад, негайне реагування на вчинення правопорушення, прибуття на місце конфлікту, формування маршрутів мобільних патрулів.

Отримані шляхом опитування самих іноземців відомості свідчать про досить поширену практику вимагання з боку різного роду державних службовців у міграційній службі, правоохоронних органах, про що заявили 57 % опитаних іноземців. Віктимологічне вплив у цих випадках полягає у наданні іноземцям відповідної інформації про те, як вести себе в

подібних випадках. Доведення до потенційних жертв відповідних роз'яснень може проводитись на всіх рівнях, починаючи із засобів масової інформації та Інтернету, закінчуючи наочною агітацією на стінах усередині самих установ та індивідуальним культивуванням у центрах сприяння іноземцям.

Використовуючи зазначені інформаційні канали, можна проводити роз'яснювальну роботу, спрямовану на запобігання правопорушенням. Наприклад, для деліктів насильницького характеру першочерговими є відомості про межу необхідної сторони, для кримінальних правопорушень усіх категорій важливим є знання порядку дій у разі, якщо віктимізація настала, що включає телефони та адреси служб, до яких слід звертатися.

Використовуючи знання про рольову освітньо-конформістську віктимність з усіма іноземними студентами, аспірантами в межах навчального процесу слід проводити тренінги, інструктажі, лекції з роз'ясненнями варіантів поведінки та виробленням практичних навичок у небезпечних віктимних ситуаціях. Їх особиста безпека у гуртожитках, де, як правило, вони сконцентровані у поза навчальний час, буде підвищена при обладнанні приміщень тривожними кнопками, засобами відеофіксації, розміщені поблизу стаціонарних або мобільних постів охорони, з посиленням у вечірній та нічний час, коли зазвичай вчиняється більшість кримінальних правопорушень.

Аналогічні способи девіктимізації застосовуються щодо місця знаходження іноземців з будь-яким типом рольової віктимності. Однак завдяки тому, що саме учні, а також робітники-мігранти, як правило, відокремлюються від місцевого населення та проживають великими групами, ефективність цих заходів щодо осіб з освітньо-конформістською та конкурентно-трудовою віктимністю зростає.

Роз'яснення наслідків аморальної, неправомірної, необачної поведінки, пояснення типових ситуацій, що виникають у цих випадках, ведуть до віктимізації, має також включатися у зміст спеціальних інформаційних компаній для іноземців. Їх реалізація на індивідуальному рівні може відбуватися за допомогою дільничного офіцера поліції, або співробітника поліції превенції, який володіє спеціальними знаннями, а на

масовому рівні – шляхом використання ресурсів медіапростору (Інтернет, телебачення, радіо тощо).

Тут варто зауважити, що розробка й впровадження спеціальних заходів девіктимізації іноземних громадян в Україні може зіткнутися з певними чинниками як об'єктивного (політичний (політична нестабільність і, як реакція у відповідь, розгубленість, розчарування та байдужість населення країни до політики і державних справ, недовіра до органів влади); соціально-економічний (криза виробничої сфери, інфляція, зростання безробіття, неупорядкованість ціноутворення і фінансового контролю); соціально-психологічний (аномія, правовий нігілізм, конформізм, пріоритетність анонімного образу життя, маргіналізація тощо); правовий (відсутність позитивної регламентації режиму перебування іноземних громадян, а також спеціальних питань такого перебування, зокрема, пов'язаних зі станом жертви злочину); управлінський (відсутність, або недосконалість організації соціального контролю); інформаційний (криміногенний вплив засобів масової інформації; недоліки, або повна відсутність інформаційної бази рекомендаційного характеру по оптимізації поведінки в екстремальних ситуаціях і методиці поводження з жертвами злочинів, адаптованих з урахуванням мови і етнопсихологічних особливостей різних категорій іноземних громадян), так і суб'єктивного (релігійні, культурні і етнопсихологічні особливості іноземних громадян; небажання розкривати свій внутрішній світ і переживання перед представниками органів влади через побоювання (часом виправдане) можливих негативних наслідків; відчуженість і роздробленість деяких малих соціальних груп (що найбільш притаманно для нелегальних мігрантів) їх характеру. Всі ці чинники ускладнюють, але аж ніяк не виключають можливість розроблення і застосування заходів девіктимізації іноземних громадян, а також віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень відносно них [3].

Фіксація відомостей про трудову зайнятість іноземців має бути більш уніфікованою, з покладанням обов'язку на роботодавця щодо повідомлення органів міграційного обліку та відповідальності за їх невиконання.

Іноземці, що втратили роботу, особливо з країн близького зарубіжжя, мають схильність швидко асоціалізуватися, деградувати. У цьому випадку допомога має включати соціальні, медичні послуги та надання тимчасового безпечного місця перебування. Фінансування зазначеної допомоги можна організувати зі спеціальних некомерційних фондів за участю громадських організацій самих іноземців, їх діаспори та інших фондів благодійності.

У результаті дослідження виявлено, що значний детермінуючий вплив на віктимізацію конкретних потерпілих-іноземців здійснює спеціальна рольова віктимність (бізнес-віктимність, конкурентно-трудова, освітньо-конформістська, туристична), а також віктимологічна деформація особи (різні девіації у поведінці).

Види рольової віктимності іноземців:

- 1) бізнес-віктимність (35 %);
- 2) конкурентно-трудова віктимність (50 %);
- 3) освітньо-конформістська (5 %);
- 4) туристична (10 %).

Крім того, прискорює віктимізацію провокуюча поведінка потерпілого:

- 1) активна поведінка, що носить аморальний або протиправний характер, як правило, викликає вчинення насильницького кримінального правопорушення;
- 2) пасивна поведінка, у випадках непередбаченої поведінки, як правило, викликає вчинення корисливо-насильницького чи корисливого кримінального правопорушення.

Обставини ситуативного характеру, такі як організація відпочинку та дозвілля іноземцями, їх переміщення від місця роботи до місця проживання, у деяких випадках полегшує віктимізацію.

З метою мінімізації провокуючої поведінки іноземців повинні удосконалюватися засоби інформування про діяльність правоохоронних органів та інших державних органів про види та форми надання юридичних послуг. Ця інформація повинна розміщуватися як у найбільш відвідуваних іноземцями місцях, так і в офіційних Інтернет сайтах державних органів та громадських організацій.

Окрім цих заходів може проводитись підтримка осіб із груп підвищеного соціального ризику, профілактична робота з якими носитиме індивідуальний характер. Для реалізації таких завдань обійтися тими засобами, які держава має в даний час неможливо. Необхідно виділення спеціалізованих підрозділів у структурах влади, націлених на юридичний та психологічний супровід процесу адаптації іноземців. Як видно заходи віктимологічної профілактики здебільшого носять інформаційний, технічний, виховний, правоохоронний та психологічний характер [130, с. 136–146].

Рекомендації щодо зниження віктимності для кожного типу жертв з урахуванням особливостей особистості потерпілих та їх віктимної поведінки (віктимних вчинків) полягають у наступному.

Запобігаючи корисливо-насильницьким і корисливим злочинам, необхідно залучити до реалізації заходів профілактики самих іноземців, оскільки без безпосередньої участі тільки зовнішнім впливом запобігти таким зазіханням вкрай складно. Так, іноземці зазнають особливо тяжких корисливо-насильницьких злочинів у два рази частіше, ніж місцеве населення.

Особливо вразливі особи, які мають бізнес віктимність. Насамперед такого роду кримінальним правопорушенням можна запобігти заходами спрямованими на зміцнення об'єктів, фізичну охорону підприємців. Досить висока організованість злочинної діяльності, спрямованої на підприємців-іноземців, унеможливорює звичайні, елементарні засоби протидії, які можуть застосовуватися для інших кримінальних правопорушень, наприклад, прийоми самооборони. У цих випадках основу віктимологічних заходів становлять такі, що включають інформаційну складову й спрямовані на інформування потенційних потерпілих про вчинені на території району кримінальних правопорушень організованими групами, бандами, про найбільш типові місця, час таких посягань [101, с. 283–289]. Вивчення кримінальних проваджень дало можливість зробити висновок, що для нападів на підприємців-іноземців правопорушники використовують сприятливі зовнішні умови, що полегшують вчинення кримінальних правопорушень. Так,

іноземці, які займаються купівлею-продажем енергетичних ресурсів, нібито для проведення відповідних угод навмисно викликалися у відокремлені, незнайомі для них місця, часто у вечірній чи нічний час, де й відбувався напад. Крім інформації про місця вчинення посягань слід доводити до відома підприємців інформацію про те, що робити у разі нападу, як поводитися, якщо злочинці озброєні, не допустити застосування цієї зброї проти себе.

Участь іноземців у незаконних угодах підвищує їх вразливість, у зв'язку з чим роз'яснення того, що підприємництво, яке здійснюється у такому вигляді, є небезпечним не тільки для майна, а й для життя – є частиною інформаційно-профілактичної спрямованості [38, с. 185–191].

Іншим дієвим способом мінімізації ймовірності нападів або запобігання настанню тяжких наслідків від них є використання спеціальних засобів, які дозволяють оперативно викликати співробітників поліції, повідомляти про посягання своїх друзів, знайомих. Так, сучасні засоби мобільного та супутникового зв'язку дозволяють посилати сигнал допомоги з можливістю миттєвого визначення місця, в якому знаходиться джерело сигналу, а своєчасне реагування правоохоронними органами дозволяє не тільки швидко розкрити його, а й припинити ще до завершення. Слід брати до уваги недовіру іноземців до вітчизняних правоохоронних органів (65 % іноземців не довіряють), яку необхідно подолати при реалізації зазначеного заходу профілактики.

Згідно з результатами анкетування іноземців у ході цього дослідження на питання, що ви робитимете, якщо вам загрожуватимуть злочинці, лише 41 % опитаних заявили, що звернуться до правоохоронних органів; вважають, що звернуться по допомогу до знайомих співвітчизників – 40 %; самі забезпечать свою безпеку – 16 %; взагалі нічого робити не збираються – 3 % із них.

Цим кримінальним правопорушенням найбільш схильні особи з бізнес віктимністю, а також конкурентно-трудовою віктимністю. Підприємці-іноземці здебільшого страждають від насильства внаслідок зазіхань на майно. Позбавлення життя або

пошкодження здоров'я є побічним або супутнім результатом посягання.

Трудові мігранти частіше страждають від міжособистісних конфліктів на ґрунті спільного вживання спиртного, при випадкових знайомствах, а також у результаті конфліктів на міжнаціональному ґрунті, пов'язаних із неприйняттям їх етнічної належності. Відповідно і заходи профілактики мають бути різними. Для підприємців-іноземців вони збігаються із заходами запобігання корисливо-насильницьким злочинам. Що ж стосується осіб з конкурентно-трудовою віктимністю, то такі заходи мають бути спрямовані на вирішення проблем у побутовій сфері, а також у сфері взаємовідносин місцевого населення з іноземцями, які мають виключати характер неприйняття одне одного, що призводить до конфліктів.

З іноземними громадянами після прибуття їх в Україну, особливо на навчання, повинні проводитися співбесіди про традиції, звичаї, моральні принципи українського суспільства, прийнятні правила поведінки в побуті, щоб вони могли коригувати свою поведінку залежно від ситуації, не допускали вчинків, які могли б бути розцінені місцевим населенням як спрямовані на порушення честі та гідності місцевого населення.

Слід брати до уваги, що будь-які відомості віктимологічної профілактики інформаційного характеру мають бути забезпечені з погляду доступності їх розуміння. Тому, при забезпеченні інформаційного напрямку віктимологічної профілактики [79, с. 104–105] необхідно залучати спеціалістів зі знанням іноземних мов. Наприклад, при створенні пам'яток рідною мовою іноземців участь перекладачів буде заочною, а при проведенні бесід та занять необхідно забезпечувати їх безпосередню участь.

Як встановлено дослідженням, в генезі насильницьких дій основним, визначальним моментом виступають соціальні зв'язки між злочинцем і жертвою, часто поведінка потерпілого носила віктимний характер [153, с. 117–121]. Здається, що якби вони були обізнані у своїх помилках у поведінці, то деяких кримінальних правопорушень можна було б уникнути.

Поширеним, за нашим дослідженням до (15–17 %), є вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у результаті сварок між випадковими знайомими, іноді й зовсім незнайомими людьми, зокрема, коли обома сторонами конфлікту є іноземці. Як правило, їх учасники – чоловіки, дозвілля яких полягає у зловживанні спиртними напоями, на тлі чого розгоряються конфлікти, які поступово переходять у нанесення тілесних ушкоджень. У цих випадках профілактичний вплив має полягати в організації цільових перевірок тих місць, де компактно проживають іноземці з боку органів поліції, інших правоохоронних структур. Ефект присутності правоохоронців у цих випадках здатний захистити іноземців від зазначеної негативної поведінки. Переселення або відселення тих осіб, які поводяться неправомірно, також сприяє припиненню можливого несприятливому розвитку злочинної ситуації. В арсеналі віктимологічної профілактики ми маємо такі заходи:

- миттєве реагування на вчинення протиправних дій та збільшення щільності постів поліції поблизу місць проживання іноземців;

- залучення з числа самих іноземців груп, нарядів з охорони порядку в гуртожитках та на особливих територіях як проживання, так і праці (підприємств).

Віктимологічна профілактика осіб із освітньо-конформістською віктимністю включає всі вищевикладені заходи. Вона також мало відрізняється від профілактики віктимізації українських учнів, студентів.

При плануванні заходів запобігання кримінальних правопорушень щодо осіб із туристичною віктимністю слід зазначити, що у світовій практиці туризм розглядається не тільки як економічне явище, а й як потужний ресурс оптимізації міжнаціональних контактів. Іноземний туризм має бути орієнтований на дбайливе ставлення до особливостей місць, які вони відвідують, і на повагу політичного, соціального, релігійного устрою життя населення. Цим питанням має бути приділено особливу увагу на рівні органів державної влади та агентств з туризму. Однак забезпеченням безпеки туристів ці органи займаються вкрай поверхнево і не планують ці заходи в

цільових програмах вітчизняного туризму в тому чи іншому регіоні.

Проведене в ході дослідження опитування іноземців про заходи захисту для забезпечення власної безпеки показало зацікавленість у 58 % іноземців, а 39 % з них заявили, що завжди перебувають зі своїми співвітчизниками, 16 % сказали, що вони ні з ким не спілкуються, 10 % послалися на інші заходи та 35 % пояснили, що не вживають жодних заходів. Дані результати свідчать про необхідність заходів віктимологічного самозахисту як складової частини віктимологічної профілактики загального та спеціального віктимологічного характеру, які важливі як для зниження рівня злочинності, так і поліпшення міграційної привабливості країни.

Звідси напрошується висновок, що державна цільова програма запобігання кримінальним правопорушенням має бути доповнена заходами віктимологічної профілактики цієї специфічної категорії громадян. Вони можуть полягати в наступному:

- в інформаційній сфері – усунення фобій про кримінальність навколишньої дійсності та роз'яснення правил поведінки;

- у соціальній сфері – у наданні допомоги у період адаптації у трудовій, життєвій ситуації, перевірці місць проживання, дозвілля іноземців з боку спеціальних структур;

- технічному компоненті, який включає обладнання місць проживання, навчання і навіть роботи засобами відеофіксації.

У ході дослідження проблеми встановлено, що вченими-кримінологами все ще недостатня увага звертається на такий важливий аспект віктимологічної профілактики, як посткримінальна робота із жертвами кримінальних правопорушень.

Перший напрямок цієї роботи – реститутивний – спрямований на встановлення справедливості і відновлення порушеного права. Адже від того, наскільки оперативно буде виявлено кримінальне правопорушення, встановлено винних та їх затримання, повно і швидко відшкодовано збитки, залежить подальше ставлення постраждалої особи до держави загалом й

державних органів зокрема, її віра у реалізацію захисних функцій.

Другий напрямок – медіаційний – пов'язаний з активною роллю винного у посткримінальній роботі з жертвою. На нашу думку, вирішення цього завдання позитивно вплине на психологічний стан особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, дозволить зрозуміти, що стало причиною вчинення відносно неї протиправного діяння, проаналізувати свою поведінку, яка можливо й спровокувала такі дії стосовно нього.

Реалізація зазначених напрямків дозволить усунути в особи комплекс жертви, знизить ймовірність рецидивної віктимності, що слугуватиме для швидшого досягнення мети віктимологічної профілактики.

Таким чином, вищезазначений перелік задач віктимологічної профілактики можна доповнити завданням вдосконалення заходів, спрямованих на відновлення порушених прав і свобод, яким завдано шкоди протиправними діяннями, примирення винної особи з потерпілим, що сприятиме запобіганню рецидивної віктимності, й виходячи з чого запропонувати визначення віктимологічної профілактики як діяльність державних та громадських інститутів, спрямовану на виявлення та нейтралізацію факторів, що формують віктимну поведінку, визначення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимізації, розробку охоронно-захисних можливостей потенційних жертв, і навіть відновлення порушених протиправними діяннями прав й запобігання рецидивній віктимності.

Висновки до розділу 3

1. Провідну роль у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців має стати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв-іноземців, нейтралізація віктимогенних детермінантів кримінальних правопорушень.

З огляду на досвід наукового осмислення правових і соціальних засобів впливу на злочинність та мінімізації її

наслідків, з визначенням завдань гілок державної влади щодо усунення чинників віктимізації суспільства, профілактики злочинності та запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, варто прийняти Концепцію захисту жертв від кримінальних правопорушень в Україні як комплексу заходів (соціальних, економічних, правових, організаційних, освітніх, виховних, інформаційних, медичних, реабілітаційних) реалізації віктимологічної політики держави, спрямованих як на зменшення впливу негативних соціальних чинників віктимізації такої категорії людей, так і активізацію захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень (зменшення рівня віктимності).

Також, з урахуванням досвіду розвинутих країн (США, Канада, Австралія, Японія) необхідним є заснування в Україні Фонду відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень (як варіант – у складі Міністерства юстиції України), джерелами наповнення якого визначити: відрахування з державного бюджету сум одержаних від реалізації конфіскованого майна засуджених, сплати штрафів за адміністративні та кримінальні правопорушення, частину мінімального податкового збору (стягується при укладанні певних договорів), добровільні внески громадських організацій та фізичних осіб.

2. Провідну роль у спеціальному віктимологічному запобіганні таких злочинів має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв й нейтралізація віктимогенних детермінантів, зокрема найбільш ефективними є: втручання у кризові ситуації та виявлення осіб з підвищеним рівнем віктимності з активізацією їх захисних властивостей (44 %); усунення детермінуючих чинників віктимності, навчальна та інформаційна робота серед іноземців (33 %); залучення громадськості до запобігання кримінальних правопорушень відносно такої категорії осіб, розроблення й удосконалення спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей потенційних жертв, надання їм допомоги (23 %).

Також у рамках спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, з урахуванням положень законодавства варто виокремити

організаційно-тактичні форми оперативно-розшукової діяльності НПУ, зокрема: 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про кримінальні протиправні діяння, що вчинені або готуються окремими особами та групами осіб; 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення кримінальних правопорушень відносно іноземців; 3) оперативно-розшукова профілактика з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень фігурантами, а також створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень відносно іноземців на певній території; 4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування, розшук злочинців.

На їх основі визначено напрями діяльності оперативних підрозділів НПУ, щодо їх мінімізації, зокрема: оперативно-розшукові (виявлення, відвернення, припинення і розкриття кримінальних правопорушень, встановлення осіб, які готують або вчинили кримінальні правопорушення, переховуються від правоохоронних органів (суду), ухиляються від покарання, виявлення викраденого майна, перекриття каналів транспортування і збуту викраденого); оперативно-перевірочні (забезпечення адміністративних режимів за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів і методів); пошуково-інформаційні (збирання з різних джерел та аналіз інформації щодо криміногенної ситуації в районі, місті, області; припинення злочинної діяльності осіб (їх груп) відповідного спрямування, недопущенні завершення задуманих, підготовлюваних та розпочатих кримінальних правопорушень з одночасним ужиттям комплексу процесуальних заходів щодо притягнення правопорушників до відповідальності; моніторинг, вивчення, аналіз та узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями); оперативно-захисні (створення достатнього захисту і безпеки іноземців та їх речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності).

4.3 метою усунення виявлених недоліків і проблем у запобіганні таким кримінальним правопорушенням, варто створити у системі органів НПУ службу з «організації запобігання

кримінальним правопорушенням» на базі якої можна було б випробувати саму ідею оперативно-розшукової профілактики, відпрацювати форми і методи запобіжної роботи в сучасних умовах діяльності поліції та на яку покласти завдання по виявленню причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, направлення подань на їх усунення, організацію публікацій у ЗМІ, взаємодію з громадськістю для забезпечення віктимологічного запобігання, і як один із напрямів діяльності такої служби – запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.

5. Значний детермінуючий вплив на віктимізацію конкретних потерпілих-іноземців здійснює спеціальна рольова віктимність (бізнес-віктимність, конкурентно-трудова, освітньо-конформістська, туристична), а також віктимологічна деформація особи (різні девіації у поведінці). Крім того, прискорює віктимізацію провокуюча поведінка потерпілого: 1) активна поведінка, що носить аморальний або протиправний характер, як правило, викликає вчинення насильницького кримінального правопорушення; 2) пасивна поведінка, у випадках непередбаченої поведінки, як правило, викликає вчинення корисливо-насильницького чи корисливого кримінального правопорушення.

6. Обставини ситуативного характеру, такі як організація відпочинку та дозвілля іноземцями, їх переміщення від місця роботи до місця проживання, у деяких випадках полегшує віктимізацію. З метою мінімізації провокуючої поведінки іноземців повинні удосконалюватися засоби інформування про діяльність правоохоронних органів та інших державних органів про види та форми надання юридичних послуг. Ця інформація повинна розміщуватися як у найбільш відвідуваних іноземцями місцях, так і в офіційних Інтернет сайтах державних органів та громадських організацій. Окрім цих заходів може проводитись підтримка осіб із груп підвищеного соціального ризику, профілактична робота з якими носитиме індивідуальний характер. Для реалізації таких завдань обійтися тими засобами, які держава має в даний час неможливо. Необхідно виділення спеціалізованих підрозділів у структурах влади, націлених на юридичний та психологічний супровід процесу адаптації

іноземців. Як видно заходи віктимологічної профілактики здебільшого носять інформаційний, технічний, виховний, правоохоронний та психологічний характер, а заходи віктимологічного захисту дають змогу у більшості випадків уникнути вчинення стосовно іноземців протиправних дій.

ВИСНОВКИ

У монографії на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики органів правопорядку України та інших країн розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців, зокрема:

1. З'ясовано, що вивчення ролі потерпілого в механізмі вчинення кримінального правопорушення стало цікавити вчених починаючи з другої половини ХХ ст. у розрізі пошуку нових, нетрадиційних кримінологічних заходів захисту кожного члена суспільства від кримінальних протиправних посягань. Завдяки цьому з'явився новий напрям – кримінологічна віктимологія, яка на сьогоднішній день має досить розроблений понятійний апарат (Б. М. Головкін, В. В. Голіна, А. О. Джу́жа, О. М. Джу́жа, В. О. Туляков та ін.). Такий напрям має в своєму розпорядженні цілий арсенал пропозицій, які містять спеціальні засоби та методи запобігання кримінальним правопорушенням. Однак, незважаючи на певні успіхи, на жаль, в основному відомі лише результати їх застосування в зарубіжних країнах, саме тому у цій галузі залишається чимало невирішених питань. Зокрема, у сучасних швидкоплинних умовах розвитку держави та воєнних дій на її території одним з основних трендів є вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців.

В умовах воєнного стану Україна зіткнулася із масовими переміщеннями населення, які можна поділити на три групи: I) міграційні процеси радянського періоду – повернення репресованих і депортованих народів на історичну батьківщину (18 %); II) біженці; громадяни, виїжджаючи у більш розвинуті країни; іноземці, які прибувають в Україну на тимчасове чи постійне проживання; транзитні мігранти; нелегальні мігранти (33 %); III) вимушені внутрішні державні та міждержавні переселенці від агресивної військової політики російської федерації (49 %). Міграційні процеси, з одного боку, сильно детерміновані змінами, що відбуваються в житті однієї чи

(частіше) декількох держав, і в цьому плані є індикатором розвитку практично кожної з її сторін – політичної, етносоціальної, економічної тощо. З іншого боку, розрізняючись між собою не тільки в кількісному, але й у якісному відношенні (наприклад, по соціально-демографічній і етнокультурній характеристиках), різні міграційні потоки досить специфічні і не можуть не впливати на ситуацію як у державах, що віддають мігрантів, так і тих, які їх приймають. Так, корінні зміни в економічній та соціально-політичній сферах призвели до трансформації практично всієї системи суспільних відносин, відбулась значна активізація міждержавної міграції населення, зокрема крім етнічної і трудової, з'явилися бізнес-міграція, вимушена міграція та біженці.

2. Встановлено, іноземці – специфічний об'єкт кримінологічних досліджень, до яких у широкому розумінні віднесено – осіб, які не володіють громадянством даної держави (іноземець, особа без громадянства, біженець) й у вузькому – осіб, які не перебувають у громадянстві даної держави і мають докази своєї приналежності до громадянства іншої держави. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування вчиняють кримінальні правопорушення, однак, частіше стають жертвами злочинного посягання. У 70 % кримінальних правопорушень відносно іноземців прослідковуються яскраво виражені віктимогенні чинники. Розглядаючи питання особливостей процесів віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні варто говорити про наявність віктимогенного поліфакторного комплексу, який детермінує специфіку такого роду посягань, виходячи з особливостей статусу жертви, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. При цьому специфіка процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою його статусу, який є найбільш віктимізованим і характеризується переважно низьким освітнім рівнем; усвідомленням перебування на чужині або нелегального знаходження в країні перебування; незнанням вимог чинного законодавства країни перебування; мовним бар'єром; заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки; груповою та індивідуальною конформністю при анонімному способі життя; етнопсихологічними особливостями; недовірою до державних органів; соціальною дезадаптацією

особистості. Такі чинники визначають специфіку процесу індивідуальної та групової віктимізації.

3. Прискорення процесу європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Демократичні перетворення в Україні є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Проблема боротьби з незаконною міграцією і контрабандою людей є актуальною для зарубіжних країн й обумовлено тим що: нелегальна міграція безпосередньо пов'язана з транснаціональною організованою злочинністю (такі її форми, як наркобізнес, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, корупція одержують свій розвиток завдяки організованому незаконному провозу людей у суміжну державу); неконтрольований наплив іноземних громадян негативно позначається на стані загальнокримінальної злочинності в країні призначення, а головне, розширює основу для зміцнення організованої злочинності в самій цій державі, а також у міжрегіональному плані; незаконний приплив іммігрантів підриває довіру до інститутів державної влади, покликаних забезпечувати дотримання законодавства і захист національних інтересів; в результаті організованої незаконної міграції у частини населення держави транзиту і призначення виникає відкрита ворожість до іноземців, що супроводжується проявами мігрантофобії і расизму.

Підтверджено, що за останні два десятиліття прийнято низку важливих правових актів міжнародного рівня, спрямованих на зменшення впливу віктимогенних факторів і захист потерпілих від різних категорій кримінальних правопорушень. Однак робота щодо імплементації в Україні положень багатьох визнаних світовим співтовариством документів потребує активізації, а вивчення досвіду національного законодавства інших країн щодо захисту жертв кримінальних правопорушень повинно визнаватись одним з ключових пріоритетів державної віктимологічної політики, до основних напрямів якої у західноєвропейських країнах та США

належать прийняття державних цільових програм запобігання насильству, допомоги жертвам тощо; розроблення алгоритмів оптимальної поведінки особи в криміногенних ситуаціях (спеціальний тренінг); підвищення рівня захищеності іноземців, які виконують функції, пов'язані з ризиком злочинних посягань; захист та реабілітація жертв кримінальних правопорушень.

4. Основними тенденціями вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців в Україні, що є невід'ємною частиною загальної злочинності, є: зменшення кількісних та якісних показників (у 2021 р. офіційно було зафіксовано 980 осіб-іноземців щодо яких вчинено кримінальні правопорушення (2017 р.: +54,4 % (1927); 2018 р.: -22,2 % (1430); 2019 р.: +21,0 % (1762); 2020 р.: -17,0 % (1621)), з них 52 загинули; 18 – неповнолітні, 6 – члени дипломатичного корпусу, 84 – нелегальні мігранти, біженці та особи без громадянства); кореляційна залежність від рівнів міграційних потоків; масштабність відображення загалом, а також детермінантів її динаміки; кількісна рівноважність видових показників і взаємна доповнюваність; збільшення коефіцієнту інтенсивності (+ 73 %) в регіонах, які є центрами найбільшої концентрації іноземних громадян (Київ, Одеса, Харків та ін.); перевага тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень корисливо-насильницького спрямування; відносно рівномірна географічна поширеність.

5. Серед детермінантів з різним ступенем впливу на віктимізацію іноземців виокремлено процеси урбанізації, міграції, глобалізації, маргіналізації, а також соціальної напруженості. Специфіка процесу віктимізації іноземних громадян зумовлена специфікою статусу нелегального/легального мігранта, позаяк процеси особистої віктимізації (переважно низький освітній рівень; усвідомленням своєї чужини, невитребуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування; незнанням вимог чинного законодавства країни перебування; мовний бар'єр; заниженим почуттям соціальної справедливості і самооцінки; групова та індивідуальна конформність при анонімному способі життя; етнопсихологічні особливості, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції; недовіра до державних

органів; соціальна дезадаптація) визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації. Міграційні процеси завжди впливали на хід суспільного розвитку. Соціально-економічні і політичні кризи, міжнаціональні і військові конфлікти породжують якісно принципово нові процеси в міграції і в її кримінологічно значущих характеристиках.

Віктимна поведінка як зовнішня форма вияву віктимності іноземця складається під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників (вербальних і невербальних), що в певній ситуації взаємодії зі злочинцем сприяють перетворенню його на жертву злочинного посягання. Надмірна довірливість іноземців до незнайомих осіб, легковажне ставлення до заходів безпеки, та як наслідок закономірний вибір їх як об'єктів посягання.

6. Вивчення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців дало можливість сформулювати модель злочинця, зокрема це: чоловік (94 %); у віці 20–35 років (76 %); із неповної сім'ї (52 %); який має середню освіту (73 %); не працюючий і не учень (54 %); мешканець великого чи середнього міста (94 %); що не перебуває в офіційному шлюбі (57 %); не має постійного джерела доходу (68 %), вживає алкоголь і наркотики (58 %); його ціннісні орієнтації та правосвідомість спрямовані на споживацький спосіб життя, повну свободу дій (44 %) та високооплачувану роботу (39 %), матеріальну забезпеченість і багатство (37 %); це людина з середнім інтелектом, абстрагованим мисленням, порушенням регуляції поведінки та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення бажань і потреб (90 %), керується агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надає перевагу груповим насильницьким діям (62 %) з фактичним одноразовим рецидивом злочинних дій (53 %).

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив встановити, що основним типом особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення відносно іноземців за характером і змістом їх мотивації є корисливо-насильницький (62 %).

7. Жертва-іноземець у механізмі вчинення кримінальних правопорушень – особа, яка не перебуває у громадянстві України

і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, своїми діями сприяє підвищенню власного рівня віктимності, або в залежності від свого правового статусу не має реальної можливості запобігти вчиненню щодо неї протиправного діяння, унаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа), або істотно порушено її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку.

Проведено розподіл жертв-іноземців за віковими групами: 7 % потерпілих мали вік до 18 років; 14 % – від 19 до 30 років; 30 % – від 30 до 45 років; 49 % – старше 45 років; соціальним станом: учні – 6 %, студенти – 27 %, приватні підприємці – 29 %, бізнесмени – 31 %. У типових віктимних ситуаціях найчастіше виявлялася довірливість жертви (82 %), алкогольне сп'яніння (14 %), безпечність (6 %). За характером взаємозв'язку «злочинець–жертва» надана така типологія рольової віктимності іноземців: підприємницька, трудова, освітня, міграційна, а також виокремлено чотири групи жертв-іноземців: випадкова (40 %); недбала (28 %); довірлива (20 %); негативна (12 %).

8. Загальносоціальні заходи віктимологічного запобігання спрямовані на виявлення віктимогенних факторів і вжиття заходів щодо їх усунення або нейтралізації. Загалом, проблема захисту прав та законних інтересів іноземців, які потерпіли від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їх прав, відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним протиправним посяганням залишається не розв'язаною. У зв'язку з чим запропоновано прийняти Концепцію захисту жертв від кримінальних правопорушень в Україні як комплексу заходів (соціальних, економічних, правових, організаційних, освітніх, виховних, інформаційних, медичних, реабілітаційних) реалізації віктимологічної політики держави, спрямованих як на зменшення впливу негативних соціальних чинників віктимізації такої категорії людей, так і активізацію захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень (зменшення рівня віктимності).

Науково доведено доцільність проведення віктимологічного моніторингу як спеціально організованого

систематичного спостереження за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування кримінологічної ситуації; прийняття спеціальних програм віктимологічного прогнозування рівня віктимізації населення певного регіону, а також, з урахуванням досвіду інших країн, заснування Фонду відшкодування шкоди потерпілим від злочинів з визначенням альтернативних джерел його фінансування.

9. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців є комплексною діяльністю державних, у тому числі правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань щодо зменшення рівня злочинності, спрямовану на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи погрозою застосування насильства) іноземців або етнічних груп, їх відвернення на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів. Такі заходи передбачають здійснення вищеназаними суб'єктами безпосередньої роботи спрямованої на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на зростання кримінальних правопорушень щодо іноземних громадян та осіб без громадянства, недопущення реалізації їх віктимних властивостей та якостей.

У загальному, організація спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного напрямів запобігання включає в себе декілька етапів: I) *організаційний* (підготовка кадрів, які спеціалізуються на роботі з жертвами злочинних посягань; розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його запобіжних можливостей; забезпечення окремих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо); II) *інформаційний* (оперативне надходження

віктимологічної інформації та пошук її додаткових джерел); III) *прогностично-аналітичний* (побудова імітаційних моделей, віктимолого-криміногенних ситуацій); IV) *теоретико-методичний* (використання запобіжних можливостей потенційних потерпілих від кримінальних правопорушень, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням).

10. Віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців включає заходи впливу на осіб, які з високою ймовірністю можуть стати жертвами кримінальних правопорушень, їх особистої безпеки, відвернення і припинення кримінальних правопорушень, мінімізацію їх шкідливих наслідків. Значний детермінуючий вплив на віктимізацію конкретних потерпілих-іноземців здійснює спеціальна рольова віктимність (бізнес-віктимність (35 %); конкурентно-трудова віктимність (50 %); освітньо-конформістська (5 %); туристична (10 %), а також віктимологічна деформація особи (різні девіації у поведінці).

Основними етапами реалізації заходів віктимологічного запобігання є: підготовчий (виявлення віктимних осіб, урахування мотивів, цілей та спрямованості їх поведінки, особистісних характеристик, а також віктимологічних факторів і ситуацій, що обумовлюють вчинення щодо них злочинів); основний (розроблення та застосування комплексу заходів впливу на таких осіб, їх оточення, чинники віктимності) і завершальний (запобігання рецидиву віктимізації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул С. В. Кримінальна віктимізація іноземців в Україні: соціальний і кримінологічний аспекти. *Законодавство України*. 2006. № 3. С. 82–86.
2. Албул С. В. Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 18 с.
3. Албул С. В. Кримінологічна характеристика корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 194 с.
4. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. 552 с.
5. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2019. 95 с.
6. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2021 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2022. 30 с.
7. Аналітична довідка про стан і основні тенденції криміногенної та безпекової ситуації в Україні у 2020 році. Міністерство внутрішніх справ. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 96 с.
8. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: Кризь призму України. *Право України*. 2007. № 3. С. 37–41.
9. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 40 с.

10. Балух В., Коцур В. Історія середніх віків: У 2 т. Т. 2. Високе і пізньє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2010. 616 с.

11. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

12. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.

13. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 20 с.

14. Бафия Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации: монография. М., 1983. 230 с.

15. Бачинин В. А. Методологические проблемы казуально-детерминационного анализа правовых реалий. *Правоведение*. 2007. № 3 (4). С. 149–158.

16. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 370 с.

17. Бойко В. В. Урбанізація як об'єкт кримінологічного дослідження. *Problems of legality*. 2017. Issue 136. С. 236–241.

18. Бондаренко Н. В. Запобігання нелегальній міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 246 с.

19. Бондаренко Н. В. Нелегальна міграція: детермінанти та заходи запобігання в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 20–23.

20. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. / авт. очерка и сост. сб. проф. П. П. Михайленко. МООН УССР. Київ: Высшая школа, 1966–1967. Т. 1. 1917–1925. 1966. 831 с.

21. В Німеччині мігранти за 3 місяці вчинили 69 тис. злочинів.

URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/8/7050458>.

22. Вайнагий И. И. Использование криминологических данных в раскрытии преступлений, совершаемых в отношении

иностранних громадян: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1992. 24 с.

23. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шахун (голова), В. І. Тимошенко (заст.голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. 544 с.

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками, допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

25. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.

26. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.

27. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 145 с.

28. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 340 с.

29. Відлер О. М. Загальноєвропейський досвід протидії нелегальній міграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 72–76.

30. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова; за заг. ред. О. А. Банчука. Київ: Москаленко О. М. 2015. 268 с. С. 5. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/14586540832015_compensation_for_victims_of_violent_crimes.pdf.

31. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.

32. Воронин В. М. Эволюция миграционной политики Франции в послевоенный период. Зарубежный опыт социально-экономической политики и проблемы внешнеэкономических связей. Киев, 2021. С. 63–71.

33. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та в світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналіт. огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 58 с.

34. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналіт. огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

35. Гладкова Є. О. Модель взаємодії особистості і зовнішнього середовища, що реалізується у вчиненні конкретного злочину. *Вісник кримінологічної асоціації*. 2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/individualna-zlochinna-povedinka/>.

36. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

37. Голина В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5-ти т. Т.5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 357–400.

38. Голина В. В. Соціальні і психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 185–191.

39. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 569 с.

40. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 46–59.
41. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33.
42. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 124-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_15.
43. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15(2). С. 93-96.
44. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 15. Т. 2. С. 93–96
45. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
46. Головкін Б. М. Латентний вимір корисливої насильницької злочинності в Україні. *Юридична Україна*. 2009. № 6. С. 110–116.
47. Гура С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей. Харків: НУЦЗУ, 2021. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/6062/1/статья%20виктимность_гура1.pdf
48. Гусаров К. О. Світовий досвід боротьби з нелегальною міграцією. *Електронний репозитарій Національного університету цивільного захисту України*. 2017. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/5031>.
49. Денисов В., Євінгов В. Міжнародна система захисту прав людини – новий етап розвитку. *Права людини в Україні*: Щорічник 1994. Київ: Укр. правн. фундація, 1996. С. 12–18.

50. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 388 с.

51. Декларація про державний суверенітет України / Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. 2 вид. Київ: Юрінформ, 1992. С. 7–12.

52. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua.

53. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

54. Джужа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 416 с.

55. Джужа А. О. Інтерація (взаємодія) між злочинцем і жертвою злочину. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3(61). С. 96–103.

56. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.

57. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 35 с.

58. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.

59. Джужа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) у механізмі вчинення злочину. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2017. № 4 (105). С. 87–98.

60. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.

61. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 332 с.

62. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

63. Джужа О. М., Карпенко С. М. Кримінологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 7–11.

64. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 74–81.

65. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. академія внутр. справ України, 1999. 48 с.

66. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2014–2021 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2021. 124 с.

67. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці. Львів: Кальварія, 2014. 280 с.

68. Дрьомов С. В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України: аналіт. допов. Київ; НІСД, 2017. 90 с.

69. Дубович О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 258 с.

70. Дюк-Кван Нгуэн, Штефания Зуммерматтер. Миграція и беженцы в Европе: цифры и факты. *Новости Швейцарии*. URL: http://www.swissinfo.ch/rus/интерактив_миграция-и-беженцы-в-европе--цифры-и-факты/41557352.

71. Енциклопедія українознавства. Т. 2, Львів, 2019. 652 с.

72. Європейська Конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и

борьбы с преступностью. М.: СПАРК, 1998. С. 81–85. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

73. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 592 с.

74. Загальна декларація прав людини: прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

75. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

76. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

77. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения: монография. М., 1986. 191 с.

78. Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.

79. Збірник матеріалів конкурсу з актуальних питань розвитку кримінологічної віктимології. Донецький держ. ун-т внутр. справ. Маріуполь: ФОП Парфатик, 2021. С. 104–105.

80. Звекич У, Фрате А. А. Обзоры виктимизации: международная перспектива. *Криминологическая безопасность*. 2014. № 2. С. 74–82.

81. Звьоздная Т. М. Нелегальна міжнародна міграція: причини та небезпека. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. літ., 2012. Вип. 68. С. 179–184.

82. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. науч.-практ. изд. Харків: Юринком Интер, 1999. 212 с.

83. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособ. Харьков: Рубикон, 2000. 240 с.

84. Зелінський А. Ф., Оніка Л. П. Детермінація злочину: навч. посіб. Харків: УкрЮА, 1994. 52 с.

85. Исследовательский портал о законодательстве США. *ЛексисНексис*. URL: <https://law.lexisnexis.com/info/pro/zimmermans> (дата звернення: 01.06.2023).

86. Иванова В. В. Причины та форми агресивної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 14–16.

87. Ільницька У. В. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 84–91.

88. Исакович С. В. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини. *Український часопис прав людини*. 1994. № 1. С. 23–28

89. Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Румянцев та ін.; за ред. В. Д. Гончаренка. Харків: Право, 2013. 704 с.

90. Історія середніх віків. У 2 т. Т. 2. / за ред. А. Домановського. Київ: Фоліо, 2019. 635 с.

91. Історія України: підручник / керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Львів: Світ, 2021. 386 с.

92. Йосипів А. О. Криминологічна характеристика злочинів, що вчиняються мігрантами-маргіналами/ *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 32. С. 205–215.

93. Казміренко Л. І. Криминогенна поведінка в неформальних молодіжних об'єднаннях як об'єкт соціально-психологічного аналізу. *Проблеми соціальної психології*. 1992. Вип. 2. С. 177–183.

94. Калініна А. В. Запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 368 с.

95. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь). Харків: Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. 273 с.

96. Кашульська К. О. Контрольне провадження в міграційній сфері. дис. ... канд. юрид наук: спец.12.00.07. Харків, 2017. 196 с.

97. Кібальник С. О. Кількісно-якісні показники незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 182–191.

98. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь: Акад. держ. податкової служби України, 2002. 240 с.

99. Кількість прибулих, вибулих по регіонах у січні-листопаді 2020 р. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

100. Книш С. В. Запобігання нелегальній міграції як засіб забезпечення людини від продажу в рабство та подальшої експлуатації. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. Серія: Право. 2014. Вип. 26. С. 205–208.

101. Ковальчук В. П. Деякі проблемні питання злочинів на ґрунті ненависті. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 283–289.

102. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ., 2012. 193 с.

103. Конвенція про захист прав людини і основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 (ратифікована Законом України від 17.07.1997 р.) Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.08.2023).

104. Конвенція про статус апатридів: прийнята ГА ООН від 28.09.1954 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text.

105. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Київ, 2013. 352 с.

106. Конституційне право України: підручник / Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, В. П. Колісник та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків: Право, 2020. 592 с.

107. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.08.2023).

108. Конституція Української Народної Республіки. *Правові джерела України. Бюлетень законодавства і юридичної практики* / гол. ред. В. С. Ковальський. № 1. 1994. 192 с.

109. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства: монографія / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 219 с.

110. Корсик К. А. Понятие и содержание правовых дефиниций, характеризующих различные категории граждан. *Право и жизнь*. 1999. № 24. С.17–28.

111. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 219 с.

112. Космина Я. Україна в системі міжнародних відносин. Політологія / за наук. ред. А. М. Колодія. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2013. 894 с.

113. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

114. Кресіна І., Стойко О. Нелегальна міграція: проблеми протидії та правового регулювання. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3(36). С. 174–180.

115. Кримінологія: учебник / В. Г. Лихолоб, В. П. Філонов, О. І. Коваленко, А. Е. Михайлов. Киев, Донецк, 1997. 398 с.

116. Кримінальний кодекс Німеччини: 15.05.1871 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.

117. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

118. Кримінальний кодекс України: Закон від 28.12.1960. Втрата чинності: 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

119. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

120. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи. Київ: Атіка, 2006. 352 с.

121. Кримінологія і профілактика злочинів: курс лекцій. У 2 кн. Особлива частина / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джу́жа та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жі Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 201 с.

122. Кримінологія. Загальна частина. Альбом-схем / авт. упор. С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів: ПАТ ПВК «Десна», 2015. 658 с.

123. Кримінологія: академ. курс. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Вид. дім «Кондор», 2018. 588 с.

124. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

125. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська; за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2009. 288 с.

126. Кримінологія: курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ: ЛПРА, 2014. 244 с.

127. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.

128. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.

129. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

130. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

131. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

132. Крухмелев А. Е. Демографический кризис: механизмы преодоления. *Социологічні дослідження*. 2001. № 8. С. 87–94.

133. Кузьменко О. В. Жінки жертви контрабанди. *Боротьба з контрабандами: проблеми та шляхи вирішення*: матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. (4–6 черв., 1998 р.). Київ, 1998. Т. 10. С. 319–320.

134. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

135. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

136. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

137. Куликович А. Ю. Кримінологічна характеристика морально-психологічних ознак особи злочинця та жертви злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2020. 216 с.

138. Курс кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

139. Курс Кримінології: Особлива частина: підручник. У 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. М. Джузи. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 480 с.

140. Курс лекцій по демографії / под ред. В. А. Ионцева. М.: Экономический факультет МГУ: Анкил, 2013. 220 с.

141. Лашенко Р. Лекції з історії українського права. Київ: Україна, 2018. 254 с.

142. Лещенко А. В. Содержание и объем понятия правовое поведение. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 462–470.

143. Лисодєд А. В. Про захист жертв злочинів і віктимологічну профілактику. *Наук. вісн. Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. Дніпропетровськ, 2001. № 3. С. 276–282.

144. Лист Державної міграційної служби України щодо надання інформації з питань протидії нелегальній міграції за 2017 рік / Державна міграційна служба України. 4 с.

145. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 303 с.

146. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика: монографія. Київ: Україна, 1997. 167 с.

147. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

148. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. М.: Медицина, 1977. 112 с.

149. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 20 с.

150. Луняк О. М. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів: навч. посіб. Ніжин, 2004. 131 с.; Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

151. Майже 10 % населення: В уряді підраховали, скільки українців виїхало за кордон від початку десятиліття. Сайт каналу «Громадське телебачення». URL: <https://hromadske.ua/posts/majzhe-10-naselennya-v-uryadi-pidrahuvaili-skilki-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-vid-pochatku-desyatilittya> (дата звернення 14.12.2019).

152. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

153. Малышев В. С. Кар'єра жертви. Популярно о виктимологии: монографія. Донецьк: Юрпрес, 2002. 400 с.

154. Мартиненко О. А. Кримінологічні проблеми мотивів та мотивації хуліганства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1997. 23 с.

155. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник. Київ: Атіка, 2004. 368 с

156. Мендеграл Т. І. Правовий статус осіб без громадянства: історія та сучасність. *Наук. вісн. Ужгородського університету*. 2007. № 8. С. 131–134.

157. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002–2021 роках. Населення та міграція. Демографічна та соціальна статистика. Статистична інформація. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/mr_tm_2002-2019.xlsx (дата звернення: 01.02.2021).

158. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002–2021 роках. Населення та міграція. Демографічна та соціальна статистика. *Статистична інформація. Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/mr/mr_tm_2002-2021.xlsx.

159. «Міграційні страхи» Європи: погляд з України. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/01-Migration+fears/>

160. Міграція в Україні: цифри і факти. *Фонд розвитку МОМ*. 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.

161. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності / відп. ред. Є. М. Моїсєєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2007. 968 с.

162. Мінченко С. І. Заходи віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. Київ, 2017. № 1. С. 78–82.

163. Мозоль А. П. Кримінологічна характеристика міграційних процесів в Україні. *Біженці та міграція: український часопис права і політики*. 1999. №1. С. 42–45.

164. Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2002. 212 с.

165. Мойсєєва О. Є. Основні напрями психолого-педагогічної профілактики віктимності неповнолітніх. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. Київ, 2000. № 2. С. 146–150.

166. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С., Тіточка Т. І. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель: монографія. Запоріжжя: Гельветика, 2021. 208 с.

167. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

168. Нелегальна міграція та торгівля жінками: навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ: ІДП НАН, КУП, НАВС, 2001. 202 с.

169. Нелегальна міграція: реалії ЄС у галузі трудових відносин. Електронний ресурс Rozum.info. URL: <http://rozum.info/publ/6-1-0-89>.

170. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: монографія. Київ: Освіта України, 2016. 464 с.

171. Нікітенко С. В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 214 с.

172. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Київ: Аконіт, 2006. Т. II. 926 с. С. 492.

173. Новік В. Державна політика врегулювання міграції в зарубіжних країнах. *Біженці та міграція: Український часопис права і політики*. 2020. Т. II. Ч. 1. С. 16–24.

174. Новік В., Коник С. Система органів державної виконавчої влади Української держави 1918 р. у біженських справах. *Біженці та міграція: Український часопис права та політики*. Т. 3–4. Київ, 1998. С. 107–129.

175. О гражданстве: Закон Латвийской Республики от 22.07.1994 г. URL: <http://www.mfa.gov.lv/ru/consul-info/356>.

176. Обласна цільова комплексна програма профілактики та протидії злочинності у Київській області на 2017–2020 роки «Безпечна Київщина». Додаток до рішення Київської обласної державної адміністрації. Київ, 2017. 27 с.

177. Обліковано 1459131 внутрішньо переміщену особу. 28.12.2020 р. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19525.html> (дата звернення: 09.01.2021).

178. Олефір В. І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2005. 443 с.

179. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, КНТ, Центр навч. літ., 2008. 470 с.

180. Оперативний звіт з моніторингу міграційних процесів в Україні. *Державна міграційна служба України*. 2019. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/migprocess/zvit_vypusk_27.pdf.

181. Орбан-Лембрик Л. Е., Коцинець В. В. Юридична психологія: навч. посіб. Чернівці: Книги – XXI, 2007. 448 с.

182. Орлеан А. М. Роль освіти у протидії торгівлі людьми. *Проблеми освіти: наук.-метод. збірник*. 2004. Вип. 40. С. 14–17.

183. Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою: Додаток до Декларації Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р.. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_114/

184. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: <http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka>.

185. Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/potochniy-rik/>.

186. Павленко С. О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2018. № 5(10). С. 41–55. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-5-4020>

187. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. *Проблемы законности: респ. междувед. науч. сб.* Харьков, 1995. Вып. 30. С. 121–129.

188. Паращевін М. Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992–2020 рр. *Українське суспільство: моніторингово-соціальних змін*. Інститут соціології НАПрН України. 2021. Вип. 7 (21). С. 518–525.

189. Парнюк М. А. Принцип детермінізму в системі матеріалістическої діалектики. Київ, 1972. 84 с.

190. Петренко П. Д. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні. *Міністерство юстиції України*. URL: <http://old.minjust.gov.ua/6808>.

191. Писарев В. Г. Маргінальна поведінка особи: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 200 с.

192. Підболячний М. В. Кримінологічна характеристика етнічних організованих злочинних груп в Україні. *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 6-2. Т. 3. С. 212–217.

193. Піскун О. І. Основи міграційного права: навч. посіб. Київ: МП Леся, 1998. 359 с.

194. Платонов А. В. Протидія нелегальній міграції як чинник забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2006. 25 с.

195. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: МВС України, 1999. 700 с.

196. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30.06.2020 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

197. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: підручник. У 2 т. Київ: Либідь, 1995. Т.1: До середини XVII століття. 1280 с.

198. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: підручник. У 2 т. Київ: Либідь, 2002. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. 606 с.

199. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>.

200. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Голина, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, М. В. Сенаторов та ін.; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Кроссрод, 2008. 364 с.

201. Правовий захист біженців та осіб без громадянства в Україні: зб. док. Київ: ВАІТЕ, 2021. 310 с.

202. Прибиткова І. М. Зміни в поселенській структурі населення України та тенденції міграції. *Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціальний моніторинг*. 2011. Т. 1. С. 102–114.

203. Прибиткова І. М. Основи демографії: навч. посіб. Київ: АртЕк, 2015. 252 с.

204. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. Дата оновлення: 23.03.2023. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

205. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

206. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

207. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>.

208. Про Державну програму боротьби із злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 25.06.1993 № 3325-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-12#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

209. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

210. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-2006-п #Text>.

211. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2019–2021 роки: рішення Київської міської ради від 18.12.2018 р. № 462/6513. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_skhvalennya_zmin_do_misko_tsilovo_kompleksno_programi_profilaktiki_ta_protidi_zlochinnosti_v_misti_kiyevi_bezpechna_stolitsya_na_20192021_roki.

212. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 р. № 2491-III. Дата оновлення: 05.02.2023. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

213. Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів: проект Закону України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=20675293.

214. Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

215. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки: Указ Президента України від 17.09.1996 р. № 837/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/96#Text> (дата звернення: 01.08.2023)

216. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: Указ Президента України; Концепція від 28.12.2004 № 1560/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text>.

217. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

218. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

219. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

220. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України.*

URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

221. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. Дата оновлення: 28.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

222. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 26.01.1993 р. № 2931-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2931-12#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

223. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 30.11.2011 № 1209-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

224. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text> (дата звернення: 01.08.2023).

225. Пробоїв О. А. Напрями подолання міграційної кризи в країнах ЄС і врегулювання потоків нелегальної міграції. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 89–95.

226. Програма інтеграції для визнаних біженців у Польщі. *UNHCR. HELP Польща*. URL: <https://help.unhcr.org/poland/uk/access-to-services-for-recognized-refugees/integration-programme-for-recognized-refugees-in-poland/>.

227. Проект «Безпечний будинок». URL: <https://www.slideshare.net/ssuser313470/ss-140596965>.

228. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

229. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.

230. Ривман Д. В. Криминальная виктимология: учебник. С.-Пб.: Питер, 2002. 304 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/poln_text/knigi_2009/rivman_2002.pdf.

231. Ривман Д. В. О некоторых понятиях криминальной виктимности. *Виктимологические проблемы борьбы с преступностью*. 1982. С. 23–27.

232. Рудницкий В. В. Имплементация международных норм о правах человека в конституционном праве государств – членов ООН. *Международное сотрудничество государств в области прав человека: пособие*. Киев: Наук, думка, 1987. 144 с.

233. Руководство по основным направлениям предупреждения преступлений. Для представления Восьмому Конгрессу ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, Куба, 27 авг. – 7 сент. 1990 г.). Подготовили Дж. Грэхэм, Отдел исследований и планирования, Министерство внутренних дел. Лондон, Англия. *Советская юстиция*. 1993. № 2, 3, 5, 6.

234. Савін В. М. Міграційна політика як складова національної безпеки України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2 (30). С. 52–59.

235. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

236. Свір П. В. Кримінологічна характеристика та запобігання розбійним нападам на житло в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 21 с.

237. Севрук В. Г. Основні заходи протидії нелегальній міграції осіб циганської національності. Електронне наукове фахове видання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 18 (1). URL: <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-1/13svgocn.pdf>

238. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насилницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ: ВД «Дакор», 2020. 550 с.

239. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія / за ред. акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

240. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков: ИИПП АПрН Украины, Гимназия, 2001. 96 с.

241. Смутчак З. В. Нелегальна міграція в Україні: передумови, особливості та можливі наслідки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 609–613.

242. Соболев В. А., Ярмыш А. Н. Социальная агрессивность: опыт социологического исследования. Серийные убийства и их предупреждение: юридические и психологические аспекты: материалы междунар. науч.- практ. конф. Ростов-на-Дону, 1998. С. 22–25.

243. Соловийов О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти. *Право України*. 2010. № 10. С. 207–214.

244. Статистична звітність Державної судової адміністрації України за 2010–2020 рр. URL: <http://rv.court.gov.ua>.

245. Статут ООН від 26.06.1945 р. / Департамент громадської інформації ООН. Київ: Україна, 2008. 38 с.

246. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

247. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1118-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/document/247780692/R01118-00.doc>.

248. Субтельний О. Україна: Історія: підручник / пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ: Либідь, 1991. 512 с.

249. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления: монография. Київ: Вища шк., 1997. 151 с.

250. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

251. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

252. Тичина Д. М., Джу́жа А. О. Віктимологічний моніторинг сучасної кримінологічної ситуації. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 28 трав. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.

253. Тойнбі А. Дослідження історії. Т. I. Київ: Основи, 2019. 740 с.

254. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминалогические проблемы): монография. Одесса, 2000. 336 с.

255. Туляков В. А. Криминалогические проблемы борьбы с социально-негативным поведением: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1986. 19 с.

256. Туляков В. А. Учение о жертве преступления: социально-правовые основы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 36 с.

257. Туляков В. А. Учение о жертве преступления: социально-правовые основы: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одесса, 2001. 484 с.

258. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

259. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. М.: Наука, 1966. 451 с.

260. Форитор Т. М. Проблеми забезпечення прав потерпілого в кримінальному процесі: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат*. 2010. № 12 (123). С. 31–36.

261. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с

преступністю): монографія. Душанбе: Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

262. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии: монографія. Душанбе, 1977. 237 с.

263. Француз-Яковец Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2007. 20 с.

264. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ: наш Формат, 2019. 608 с.

265. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

266. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре. Т 1: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 1997. 561 с.

267. Чехович С. Б. Міграційне право України: підручник. Київ: Школа, 2003. 368 с.

268. Чхеїдзе Г. М. Віктимологічні властивості жертви-іноземця у механізмі вчинення кримінальних правопорушень. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 355–358.

269. Чхеїдзе Г. М. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 215–220. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/40.pdf>.

270. Чхеїдзе Г. М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 413–420. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/3_ua_n2/макет_НВ_3-2022-413-420.pdf.

271. Чхеїдзе Г. М. Корупція у сфері іноземного інвестування в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 451–454.

272. Чхеїдзе Г. М. Кримінальні правопорушення, що вчиняються відносно іноземців як об'єкт кримінологічного дослідження. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 134–142. URL: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/15.-chheidze.pdf>.

273. Чхеїдзе Г. М. Особливості кримінологічного дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняють іноземці або особи без громадянства в Україні. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 324–326.

274. Шакун В. Онтологічний вимір у кримінології. *Право України*. 2010. № 7. С. 136–143.

275. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність: монографія. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1996. 256 с.

276. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. 2 вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

277. Шаповалов О. В. Кримінологічні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення. *Наук. вісн. Київського нац. ун-та внутр. справ*. Київ, 2006. № 5. С. 118–120.

278. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Запоріз. нац. ун-т., 2007. 250 с.

279. Шляпочников А. С. Выявление латентной преступности. *Советское государство и право*. 1973. № 5. С. 9.

280. Юридична психологія: підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

281. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2004. 188 с.

282. Юшков С. В. Судебник 1497 года (к внешней истории памятника). *Труды выдающихся юристов*. Киев: Юрид. лит., 1989. 380 с.

283. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. В 3 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1990. 589 с.

284. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 2017. 460 с.

285. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: «Право», 2003. 512 с.

286. A European Agenda on Migration. COM(2015) 240 final. URL: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/backgroundinformation/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf.

287. Chheidze G. M. Criminological-victimological stratification of society in the practice of victimological prevention of criminal offenses (Кримінологічно-віктимологічна стратифікація суспільства у практиці віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням). *Colloquium-journal*. 2021. №34 (121). P. 41–43.

288. Council Regulation (EC) № 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/;jsessionid=dTQ7T5rP1QTgVHyрXpy1lQ9dXpH0c112nHrcypTGB9RRl0m7ZYfy!-1287784730?uri=CELEX:32004R2007>.

289. Guide to International Human Rights Practice. 2nd ed. / Ed. for the Procedural Aspects of International Law Institute in

collaboration with the International Human Rights Law Group by Hurst Hannum. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992. P. 3.

290. Jacoby T. Immigration Nation, Foreign Affairs. *Reinventing the Melting Pot: The New Immigrants and What It Means to Be American* / ed. by Jacoby T. №v. – Dec., 2006. P. 50–65.

291. Mendelssohn B. The origin of the doctrine of Victimology. 1963. № 3. P. 17–18.

292. Regulation (EC) № 562/2006 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 establishing a Community Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;jsessionid=2wDbT5sTNvwK1zPD1qd6kwsB7nLghQJWjmJ693lpsjDJFc2vDvLc!-1287784730?uri=CELEX:32006R0562>.

293. Regulation (EC) № 767/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 concerning the Visa Information System (VIS) and the exchange of data between Member States on short-stay visas (VIS Regulation). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32008R0767>.

294. Wallace Harvey Roberson. Victimology: legal, psychological, and social perspectives. Boston, 1999. P. 208.

Авторський колектив

1. Чхеїдзе Гела Мурманович, доктор філософії, помічник адвоката – розділ 1

2. Джужа Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ – розділ 2

3. Тичина Дмитро Михайлович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ – розділ 3

Наукове видання

**Чхеїдзе Гела Мурманович
Джужа Олександр Миколайович
Тичина Дмитро Михайлович**

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

Підп. до друку 25.04.2024. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 12,56. Зам. № 2604-24/4.
Наклад 300 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03067, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017